

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KNUD KRETZSCHMER

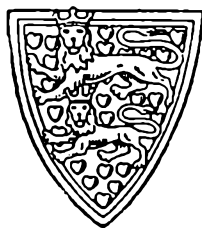
*Den
sønderjydske
Fond*

KNUD KRETZSCHMER

DEN
SØNDERJYDSKE
FOND

1918 - 1960

Skrifter, udgivne af

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

NR. 20. 1960

I kommission hos Danske Boghandleres Kommissionsanstalt

TH. LAURSENS BOGTRYKKERI. TØNDER

FORORD

»De døde rider hurtigt –«. Det gælder institutioner såvel som mennesker. Derfor kom ledelsen af »Den sønderjydske Fond« allerede i 1930'erne ind på tanken om at få udarbejdet en fremstilling af fondens virksomhed, så at mindet om dens indsats kunne bevares ud i fremtiden, ikke blot hos dem, der nød godt af Sønderjydsk Fond, men også hos en bredere offentlighed. Der blev rettet henvendelse til forskellige forfattere, skitser og udkast blev bragt til veje, hele tiden med fondens kontorchef A. Ch. Louw som fast medarbejder, men mere kom der dengang ikke ud af planerne.

Denne bog bygger kun meget lidt på disse udkast, i langt højere grad på fondens forhandlingsprotokoller og øvrige, uhyre arkivmateriale, som allerede nu er eller i meget nær fremtid vil blive deponeret i Landsarkivet i Åbenrå. De mange datoer i fremstillingen henviser i første række til forhandlingsprotokollerne, således at det skulle være let for kritikere eller senere forskere at finde frem til kildematerialet. I øvrigt findes bag i bogen enkelte noter med henvisninger til stof udenfor Sønderjydsk Fonds arkiv.

Materialet har været meget stort, og den tid, der har stået til min rådighed meget begrænset. Derfor vil det være let at påvise, at adskillige ting, som måske skulle have været taget med, ikke er omtalt. Da der for nogle år siden, inden jeg fik med sagen at gøre, blev forhandlet om bogen i fondens ledelse, sagde nu afdøde minister Wamberg om den: »Der skulle jo gerne komme positive ting ind, og dog skal det kunne læses i Paris og Bryssel.«

Denne linie har jeg søgt at fastholde.

Lyngby, april 1960.

K. K.

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Beretning om Den sønderjydske Fond	7
Regnskabsoversigter	125
Vedtægter for Den sønderjydske Fond (1922)	129
Oversigt over Den sønderjydske Fonds ledelse	132
Amtskomiteerne i Nordslesvig	133
Uddelingskomiteen syd for grænsen	134
Noter	135
Personfortegnelse	136

BERETNING OM DEN SØNDERJYDSKE FOND

Baggrunden

Sønderjylland var i årene 1864–1920 under tysk, nøjere betegnet preussisk styre. Det havde ikke bekommet det gamle hertugdømme vel. Blandt andet ses det af befolkningstallet. Medens f. eks. Nørrejylland fra 1860 til 1911 øgede sin befolkningstæthed fra 27,3 indbygger pr. km² til 46,7 (og for Holstens vedkommende gjaldt noget lignende), stagnerede Nordslesvig, således at befolkningstætheden kun voksede fra 37,9 til 42,9 i næsten det samme åremål (1860–1910). Nu vil man måske forklare denne befolkningsstagnation ved at pege på den store udvandring fra Nordslesvig til kongeriget og til U.S.A. i årene 1864–90, som er beregnet til 57.414 personer, navnlig unge og yngre mænd. Nordslesvig var en tid at karakterisere som et land uden mandlig ungdom, og det betød jo så mange færre ægteskaber med tilsvarende mindsket børnetilgang. Men også Sydslesvig, der dog kun havde normale udvandringstal at opvise, stod i stampe. Kun Flensborg var i stor fremgang, fra 19.682 indbyggere i 1860 til næsten 60.900 i året 1910: at befolkningen var mere end tredoblet i disse år. Men dette blegner ved siden af den udvikling, Aarhus gennemløb i samme tidsrum: fra 11.009 indbyggere i 1860 til 61.755 i 1911, altså mellem en 5 og 6-fordobling.

Nordslesvig kom i preussertiden ud for hård behandling fra myndighedernes side med højdepunktet i Køllertiden 1897–1901. Den tvungne fortyskning af skolen ramte også de tysksindede i samme grad, som de havde dansk som modersmål – og det havde de fleste –, men ellers var det den store dansksindede befolkning, der måtte

lægge ryg til og finde sig i de mange forbud mod al offentlig og privat undervisning på og i dansk sprog, mod danske farver og flag, mod mange danske sange og salmer, ikke blot fædrelandssangene, men også Brorsons: Her vil ties, her vil bies, Oehlenschlägers: Lær mig, o skov, at visne glad, ja endog nordmanden Bjørnstjerne Bjørnsons: Jeg vil værge mit land. Så kom preussernes (forgæves) forsøg på at fratage forældrene retten til at opdrage børnene, på at undergrave de danske bønders ejendomsret til deres jord, på under de latterligste påskud at hindre de dansksindedes mulighed for at holde indendørs møder, på udvisning af de hjemløse \circ : statsløse, samt kongerigske tjenestekarle, altsammen for at tvinge de danske nordslesvigere til at opgive deres nationalitet og få dem til at blive preussere i sind og skind.

Men som en af de danske førere sagde: når en dør bliver slået hårdt i, springer straks en anden op. Nordslesvigerne satte sig efterhånden til modværge og skabte institutioner til værn for deres danske sindelag. Foruden den danske avis »Dannevirke« fra 1838 kom snart en række nye: »Dybbølposten«, »Flensborg Avis«, »Hejmdal«, »Vestslesvigsk Tidende« og »Modersmålet«. 1880 stiftedes »Foreningen til Bevarelse af det danske Sprog i Nordslesvig«, senere kaldt »Sprogforeningen«, der især virkede ved fordeling af danske blade og tidsskrifter, ved oprettelse af bogsamlinger og ved udgivelsen af »Den blå Sangbog«. 1889 opstod »Vælgerforeningen«, som særlig skulle tage sig af valgagitation, og 1892 »Skoleforeningen«, der arbejdede på at sende unge over den skolepligtige alder til efteruddannelse i kongeriget på efterskoler, højskoler, landbrugsskoler o. l. I årene 1892–1914 rejste den danske befolkning 50 forsamlingshuse rundt om i Nordslesvig; navnlig kom der gang i byggeriet, efterhånden som gæstgivere og kroejere under Køllerregimentets tryk blev meget forsigtige med eller helt nægtede at give husly for danske møder. »Nordslesvigsk Kreditforening« fra 1909 skaffede danske landmænd billige lån, og 1913 oprettedes »Landeværnet«, som skulle understrege enhver landmands pligt til at søge dansk jord bevaret på danske hænder. Da der var fremgang i langt de fleste egne og valgene viste stigende danske stemmetal, var der trods alt lyssyn til stede, og danskhedens førstemand, rigsdagsmand *H. P. Hansen*

(-Nørremølle) havde det 10.000 mand stærke årsmøde ved Haderslev i juni 1914 bag sig, når han vendt mod Preussen i 50 året for erobringen citerede Hostrups ord:

Du kan vel kro dig af døgnets kår,
og af sejren de har dig skabt,
men du fører en kamp imod tusinde år,
og i den har du visse lig tabt.

Så kom verdenskrigens fire onde år. Straks da Tyskland mobiliserede 31. juli 1914, skulle mange sønderjyder møde som soldater i tysk tjeneste. Næsten alle værnepligtige meldte sig og skulle nu kæmpe for en sag, der ikke var deres. »Det var ej kærlighed, der drev dem ud, men det var pligtens tunge bud.«

For at bevare retten til at leve på deres fædres jord også i fremtiden vandrede de den tunge gang. I alt var omkring 30.000 Nordslesvigere med i krigen, og på grundlag af navne på mindsten og i kirkerne kan tallet på dem, der blev derude, sættes til 5.271. Tabet var næsten dobbelt så stort som hele Danmarks i 1864. »Jert støv er spredt i fremmed land som aske af en verdensbrand,« har Vald. Rørdam skrevet på mindestenen i Vedsted. Døden slog ned i næsten hver familie, mange mistede flere, i Broager sogn faldt 4 brødre, ligeledes i Jels og Brede. Som et særlig grelt eksempel kan nævnes en familie med ti sønner; de ni var med i krigen, fire af dem faldt, to fik lungerne gasforgiftede, og faderen døde af sorg over elendighederne. 97 mindesmærker over Nordslesvigs faldne vidner om befolkningens ulykke og store sorg – ligeledes fortæller de mange tusind sønderjyske navne i mindeparken ved Marselisborg i Aarhus om tabenes omfang. Det var en trøst, at nordslesvigerne vandt ry som fortrinlige soldater, der fuldt ud gjorde deres pligt, men trøsten strakte ikke til.

Også på anden måde mærkedes det forfærdelige. Straks ved krigens udbrud fik sønderjyderne at føle, at de trods al pligtopfyldelse skulle behandles som borgere af 2. klasse. Militæret havde magten også over de civile embedsmænd og arresterede alle ledende danske, og mange sad i hårdt fængsel i længere tid. I alt holdtes 167 i

fangenskab foruden alle mænd på Äro og Barsø, som åbenbart mistænkte for at ville flygte til Danmark eller hjælpe andre til det. Dybest indtryk gjorde det, at en gammel kræftsyg redaktør i Haderslev også blev holdt i strengt fængsel; han døde et halvt års tid efter. Lensgreve *Schack*, Schackenborg, som året i forvejen var trådt ind i aktivt dansk arbejde, fængsledes også, mistænkt for højforræderi, men måtte løslades, da der selvfølgelig ikke var det mindste om det. Og endelig arresteredes H. P. Hanssen, men ham måtte fængslet snart give slip på, da han som rigsdagsmand havde særlige rettigheder.

De danske aviser var forbudt en tid; da de atter udkom, var de for det første under militær censur, men desuden skulle de optage alle de officielle tyske sejrsmeldinger. De fik altså at vide, ikke blot hvad der ikke måtte stå i bladet, men også hvad der skulle stå, – det samme som Danmark senere oplevede under den tyske besættelse 1940–45. Men redaktørerne foretrak alligevel disse pinagtige forhold fremfor at lade befolkningen uden danske aviser i en tid, hvor alle tørstede efter at høre nyt.

Så var der de daglige ydmygelser fra mangfoldige tyske embedsmænd og den evindelige flagning med de tyske farver, når en sejr var vundet, når en U-båd var vendt hjem fra et togt, når kejseren havde fødselsdag o. s. v., og alle de højstemte tyske fester, som måtte virke nedslående og pinagtige på en befolkning, der intet havde at håbe af et sejrrigt Tyskland.

Og så satte hungerblokaden ind med den stadig voksende mangel på selv de allernødvendigste levnedsmidler; lagrene tømtes, priserne steg til fantastiske højder, – der er eksempler på prisstigninger op til 2900 % –, smør og sukker forsvandt, roer blev den daglige kost og brugtes også i stedet for kaffe, klid blandedes op i det sparsomme mel; underernæringen og dermed sygdomme satte ind. Alligevel må modstandskraften have været stor; der døde i krigsårene kun 236 ud over det normale, men der var megen tuberkulose, mest i form af skrofulose, knap så galt i landdistrikterne, noget værre i købstæderne, værst i Flensborg. Og de elendige næringsforhold gav sygdommen et hurtigere og mere ondartet forløb. Foruden fødevarer var også andre fornødenheder umulige at fremskaffe: klæder, sytråd,

fodtøj, varer til sygepleje, sæbe o. s. v. – brændsel var der snart intet af, petroleum o. l. belysningsmidler gik det med på samme måde. Bonden måtte aflevere næsten hele sin høst, besætningerne svandt ind til ingenting, markerne kunne ikke passes ordentligt, dels manglede gødning, dels var de russiske krigsfanger, der kunne stilles til rådighed, kun en mådelig erstatning for den normale arbejdskraft. Intet ud over det allermest nødvendige blev holdt vedlige.

Men allerværst var sorgen over de døde, uvisheden om dem, der endnu mentes i live, det fortvivlede at skulle se fremad mod nye tab, nye ulykker: »Sent går natten, tung er nøden, der er langt til morgenrøden«, har Vald. Rørdam skrevet på mindestenen på Gl. Haderslev kirkegård over de 101 faldne fra sognet.

Men morgenrøden kom! 8. august 1918 var den tyske vestfronts »sorte dag«; de tyske overgeneraler meddelte kejserens regering, at krigen ikke kunne vindes, og nu gik det slag i slag: Tysklands forbundsfæller faldt fra, fronten gav efter, kejser Wilhelms regering bad om våbenstilstand. 23. oktober 1918 krævede H. P. Hanssen i den tyske rigsdag Pragfredens § 5, der tilsagde »de nordlige distrikter i Slesvig« national selvbestemmelsesret, opfyldt, samme dag som den danske rigsdag vedtog at stå fast på princippet om folkenes selvbestemmelsesret, og endelig samledes nordslesvigerne 17. november til et vældigt møde på »Folkehjem« i Äbenrå, hvor H. P. Hanssen først mindedes de mange, som blev derude: »Spredt ud over landene ligger nu vore faldne brødres grave. De findes i Ruslands susende nåletræsskove og vidtstrakte sumpe, langs Polens floder og i Serbiens dale, i Argonnerne og Karpaterne, i Makedonien og ved Dardanellerne, i Palæstina og Mesopotamien. Særlig tæt ligger de i Frankrig i Vogeserne, foran Verdun og fra Champagne op over landet til Flandern. Og mange har fundet deres sidste hvilested i de store lukkede jernkasser dybt på havsens bund.« Men så trøstede han dem, som havde holdt ud i trængslerne, og mest dem, der havde lidt de store tab, og hvis sind dårligt kunne falde til ro, med at sige, at nu var udlændigheden til ende, faren forbi, lidelserne ovre, genforeningen stod for døren, og han sluttede med at anføre Bjørnsons ord i den norske fædrelandssang:

Alt hvad fædrene har kæmpet,
mødrene har grædt,
har den herre stille læmpet,
så vi vandt vor ret.

Den første hjælp

I kongeriget, hvor der i vide kredse altid havde været stor samhu med de fraskilte landsmænd, opstod snart trang til at hjælpe i al fald i den timelige nød i det krigsramte land. I »Roskilde Avis« for 6. december 1915 fandtes i megen beskeden opsætning følgende: »Om nogen kunne ønske at bidrage til at berede enker og børn i Nordslesvig, som har mistet deres forsørger i verdenskrigen, en glædelig julefest, kan penge – helst inden 18. december – sendes til etatsråd *Hiort-Lorenzen* i Roskilde.«

Andre blade optog også opråbet; i de følgende dage offentliggjordes bidragslister, som fortsattes efter jul, og som inden nytår 1916 var nået op på et beløb af 30.718 kr. Det hed nu videre: »Bidrag modtages fremdeles, også efter nytår, sålænge verdenskrigen varer, eftersom det må antages, at nøden efterhånden vil blive større.« Etatsråden døde 14. juni 1917, men indsamlingen fortsattes under ledelse af hans søn, departementschef *Frederik Hiort-Lorenzen* og kaldtes nu: »Indsamlingen til faldne Nordslesvigeres efterladte«. Oferviljen var stor, man nåede op på næsten 600.000 kr. Hovedparten af pengene, godt 420.000 kr., var gennem en uddelingskomité i Haderslev gået til faldne nordslesvigeres efterladte og andre trængende, navnlig krigsramte, og gennem Den nordslesvigske Kvindeforening var udbetalt godt 66.000 kr. Så sent som februar 1919 blev der af denne indsamling givet 3.000 kr. som tilskud til professorinde *Schmiegelows* og fru overretssagfører *Friederichsens* tøjforsendelser til Sønderjylland. Departementschef *Hiort-Lorenzen* forbeholdt sig stadig, efter at Den sønderjydske Fond var stiftet, dispositionsretten over midlerne fra hans faders indsamling, idet han dog søgte samråd med fondens forretningsudvalg. I denne forbindelse kan anføres, at

Hiort-Lorenzen-indsamlingen påtog sig både adskillige opgaver, som faldt uden for Sønderjydske Fonds rammer eller lå lige på kanten, og ydede hjælp, som strengt taget lå uden for indsamlingens formål; således ydedes 11. april 1919 til nordslesvigske soldater, som vendte hjem fra fronterne, for at de kunne komme i gang igen, 50.000 mark, og samme dag 15.000 kr. til Københavns Kommunalærerindefor- enings feriekolonier, der ville tage sig af sønderjyske børn. Indsam- lingen trådte til først af alle med understøttelser til unge sønder- jyder, så at de kunne afslutte deres studier, der før krigen var på- begyndt i Tyskland, ved Københavns Universitet, også boglegater til studerende påtog den sig at udrede. Desuden bekostede den anbrin- gelsen af tuberkuløse på Spangsbjerg sanatorium og skrofuløse børn på Refsnæs. Men så var der i maj 1919 kun 49.000 kr. tilbage. Ad- ministrationen havde været overordentlig billig, kun 2.900 kr., knap $\frac{1}{2}$ % af det indsamlede beløb.

To dage efter H. P. Hanssens tale på »Folkehjem« begyndte fru *Johanne Manthey-Wagner* at danne en damekomité med repræsen- tanter fra alle de politiske partier med det formål at skaffe Nord- slesvigs kirker erstatninger for de malmklokker, som det tyske mili- tær havde rekvireret til omsmeltning til kanoner. Omtrent samtidig var en herrekomité, væsentlig bestående af Haderslevborgere, som var udvandret til kongeriget, med direktør *Ernst Carlsen* i spidsen begyndt et tilsvarende arbejde. For ikke at træde hinanden i vejen, sluttede de to kredse sig sammen 29. november 1918 under navnet »Nationalfondet af 1918«. Endelig var der under etatsråd *H. N. Andersens* forsæde dannet en hjælpekomité for Sønderjylland. Den havde fra de sejrende magter fået tilladelse til at sende foreløbig 25 jernbanevogne med tøj og levnedsmidler til Sønderjylland.

Den første begyndelse til Den sønderjydske Fond

Men allerede medens de ovennævnte organisationer var ved at dan- nes, fremsatte fhv. minister *I. C. Christensen* privat i brev af 21. november 1918 til professor *Ehlers* forslag om en stor folkekomité.

Det hedder heri:

Kære Professor Ehlers!

Da jeg får mange henvendelser både mundtlig og skriftlig af lignende art som de to hoslagte prøver*), henstiller jeg til Dem, om det ikke ville være betimeligt at bringe alle følelser og tanker om at hædre sønderjyderne, når de kommer, ind under en fælles ledelse, en centralkomité. Denne tanke kunne De lade drøfte snarest i en lignende forsamling som den forleden på Carlsberg, synes jeg. Hvad siger De dertil? Tal med nogle derom. Alle partier bør være med. Hvis der ikke kommer en samlet ledelse, løber det hele let ud i forvildede planer og mislykkede demonstrationer.

Deres hengivne

I. C. Christensen.

Den forsamling, som »forleden« blev afholdt på Carlsberg, er muligvis det møde, *Vilh. la Cour* refererer i sine erindringer bind II, s. 156–58. Det mente i al fald folketingsmand *Vanggaard*, da han 25 år senere nedskrev nogle notater fra Sønderjydske Fonds første dage. Det hedder her: »Den 18. oktober 1918 afholdtes et møde på Carlsberg, hvori jeg også deltog, og hvortil var inviteret næsten alt i København, som havde haft med det sønderjyske spørgsmål at gøre [*la Cour* nævner ca. 90 deltagere]. *Vagn Jacobsen* havde foranlediget såvel indbydelsen som formen for mødet, nemlig en tale af *Vilh. la Cour*. Talens indhold vakte nogen misstemning, og der blev ingen diskussion, men et fremragende smørrebrødsbord (medbragte rationeringsmærker), og hvor I. C. Christensen takkede *Vagn Jacobsen* som en »fortrinlig smørrebrødsvært«!

I dagene efter modtagelsen af brevet fra I. C. Christensen arbejdede Ehlers med et udkast til opråb til det danske folk, som fra hans hånd fik nedenstående form.

København, d. 28/11-1918.

Da det nu med sikkerhed kan ventes, at det danske Slesvig ved fredsslutningen bliver tilbagegivet Danmark, må det være på høje tid, at man i fædrelandet tænker på den forandring, der om føje tid vil blive fuldbyrdet.

*) Disse to henvendelser har ikke kunnet findes.

*Fhv. minister I. C. Christensen,
„Den sonderjydske Fonds fader“.*

Det er en selvfølge, at selve dagen må fejres som en national festdag af enestående betydning: Hviledag for alt arbejde, takkegudstjenester, klokkeringning fra alle kirker og almindelig flagning.

Der bør overalt afholdes folkemøder for alle partier, der belyser dagens nationale betydning, og ved hvilke der foretages indsamlinger til støtte for de mangfoldige krav, der nu vil banke på.

Danmark, der så lykkelig undgik krigens rædsler, vil pludselig blive stillet ansigt til ansigt med et stort antal enker og faderløse efter de ca. 6000 danske nordslesvigere, der led døden for et fædreland, der ikke var deres.

I anden række moder vi invaliderne, der har mistet lemmer, syn eller hørelse, men dog endnu kan medvirke i deres egen kamp for tilværelsen, når de blot oplæres i andre erhverv, der passer bedre for vanføre og lemlestede medborgere. Samtidig gælder det om i genforeningsøjeblikket at stå parat med midler, der kan bringe de underernærede og svagelige mennesker på benene igen.

Der vil blive brug for store midler til fremme af sådanne formål, som altid har ligget Danmark særlig på hjerte: Højskolesagen og Hedesagen.

Når i svundne tider store ulykker ramte landet, dannede man en centralkomité, der kunne våge over, at de til nødens afhjælpning indsamlede midler blev fordelt på retfærdig måde til de forskellige underkomiteer, så

at ikke en indsamling, der først kom frem eller særlig tiltalte menigmand, tog luven fra andre, der først senere meldte sig.

Det gælder om at lægge en god plan og undgå forvildede demonstrationer.

Undertegnede opfordrer til drøftelsen af denne tanke og eventuelt valg af et udvalg, der kan forberede dannelsen af en sådan »Centralkomité for Slesvigs tilbagevenden til Danmark«.

Ehlers sendte det til I. C. Christensen, som svarede dagen efter med følgende brev:

København, den 29/11 1918.

Kære hr. professor Ehlers!

Modtag min tak for Deres brev med udkastet.

Jeg har forhandlet med partierne og fået fuld tilslutning fra alle, dog har Socialdemokraterne ytret nogen betænkelighed, men vil lade nogle mænd komme til det forberedende møde, når de får indbydelse.

Min omredaktion af Deres opråb tager formentligt fornødent hensyn til disse betænkeligheder.

Jeg har tænkt, at indbydelsen ganske kort skulle nævne formålet med mødet og tiden og stedet for dette samt vedlægges et trykt eksemplar af opråbet. Vi må mundtlig forhandle om, hvem der skal indbydes, men da mine dage er stærkt optaget og Deres vel med, har jeg spurgt fru *Marie Lassen*, om vi ikke må mødes hos hende lørdag aften kl. 7¹/₂ eller, hvis det ikke passer Dem, da mandag aften. Vi må jo snart have sagen i gang. De tager nok opråbet med og kommer med Deres bemærkninger dertil.

Deres hengivne

I. C. Christensen.

Prof. Ehlers' udkast kom ikke længere end til I. C. Christensen, der omarbejdede det noget, så der kom mere glans over det, selv om han fulgte Ehlers' disposition, således at omfanget blev nogenlunde det samme. Han udelod omtalen af højskole- og hedesagen, talte om hjælpen til *det danske Nordslesvig* og indførte som nye synspunkter, dels at man i hjælpearbejdet burde støtte sig til de danske foreninger i Nordslesvig, dels at indsamlingen burde være en landssag: »Vore danske brødre og søstre længes mod et samlet folk og ikke mod partier«.

I de følgende dage udsendtes til en stor kreds nedenstående indbydelse til en sammenkomst, vedlagt I. C. Christensens udkast til opråbet.

De indbydes herved til en fortrolig sammenkomst på Ny Carlsberg lørdag den 7. december kl. 7^{1/2} for at drøfte dannelsen af en centralkomité for de slesvigske indsamlinger med repræsentanter for *alle* lejre.

Skulle nogen være forhindret i at møde, men allerede på nærværende tidspunkt være villige til at tiltræde vedlagte udkast til opråb, da bedes dette meddelt sammen med svaret.

Svar udbedes til direktør, brygger Vagn Jacobsen, Ny Carlsberg, V.

Samtidig med svaret bedes ernæringsmærker for 20 gram smør, 30 gram franskbrød og 40 gram rugbrød tilsendt direktør Vagn Jacobsen.

Mange måtte sende afbud, navnlig de fjerntboende bisper og amt-mænd, men også f. eks. etatsråd *H. N. Andersen*, fhv. minister *Niels Neergaard* og højskoleforstander *Jac. Appel*. Men alle tilsluttede de sig opråbet undtagen prof. *Vald. Ammundsen*, ikke af uvilje, men fordi han allerede var engageret med et par andre sønderjyske indsamlinger. Alligevel figurerer hans navn blandt de 73, der dannede centralkomiteen, hvordan forklaringen så end måtte være. Prof. emer. *E. Warming* ønskede et afsnit i udkastet omredigeret i et smukkere dansk, og grosserer *Hans H. Sthyr* ville have »det danske Nordslesvig« ændret til »Slesvig«.

7. december 1918 afholdtes så det stiftende møde for »Den sønderjyske Fond« på Carlsberg. Tanken om at foranstalte en kæmpeindsamling til alle de opgaver af humanitær art, der trængte sig på i Sønderjylland, vandt almindelig tilslutning. Landstingsmand *Her-man Trier* forelagde et tredje udkast til et opråb, som i det hele fulgte I. C. Christensens udkast – hans talte også om de danske foreninger i *Nordslesvig* –, men det var væsentlig kortere og fik derved større slagkraft. Heri findes for første gang benævnelsen: »Det sønderjyske Fond«.

I Triers udkast blev ordet »Nordslesvig« erstattet af »Sønderjylland«, vist nok på forslag af overkirurg *E. A. Tscherning*, »dengang endnu anset for at være radikal,« siger Vanggaard i sin førnævnte redegørelse. I denne forbindelse fremhæver Vanggaard også, at de andre partier var repræsenterede ved flere deltagere, men fra Det radikale Venstre mødte kun gårdejer *Mads Larsen* og kun for at sige, at de radikale var imod møder af denne natur i et privat hjem, og derfor ville de ikke være med. Helt rigtig er denne oplysning næppe;

det radikale landstingsmedlem *Marie Hjelmer* havde ganske vist sendt skriftligt afbud til mødet, men tilføjte: »Derimod skal jeg ikke have noget imod, at De sætter mit navn under opråbet til indsamlingen, idet jeg fuldt erkender den dermed udtalte smukke tanke.« Og ydermere var Herman Trier da også radikalt medlem af landstinget. Endelig satte Mads Larsen sit navn under det færdigredigerede opråb. Derimod er det bevidnet fra flere sider, at I. C. Christensen foreslog, at han og redaktør Fr. Borgbjerg, der begge var så politisk omstridte personer, skulle afstå fra at få deres navne med på opråbet. I følge Vanggaard bekom det Borgbjerg meget ilde, men det blev i al fald ikke til noget, selv om Borgbjergs navn på Vagn Jacobsens eksemplar af det trykte opråb er slettet med blyant og erstattet med borgmester *Jens Jensens*; både Borgbjergs og I. C. Christensens navne kom med i det endelige opråb, der var en sammenarbejdning af I. C. Christensens og Herman Triers udkast med overvægt for det sidste. I. C. Christensen foreslog det på et nyt møde d. 19. december 1918, denne gang i rigsdagen, sat under afstemning. Det blev enstemmigt vedtaget og underskrevet af 73 kendte personer, som derved dannede Den sønderjydske Fonds første centralkomité. Opråbet havde da fået følgende form:

Når i en forhåbentlig nær fremtid de danske sønderjyder igen er blevet danske borgere, vil det for os her i Danmark gælde om på værdig og virksom måde at give vor glæde udtryk og byde de tilbagevendende landsmænd velkommen. Den første opgave, der naturlig melder sig, vil være at arbejde på at lindre krigens ulykkelige følger i det danske land, af hvis befolkning over 6.000 livskraftige mænd har lidt døden for en sag, som ikke var deres. Vi må værne om enker og faderløse, hvem krigen har berøvet deres forsørgere, vi må genrejse ødelagte virksomheder, vi må støtte de mange i krigen lemlæstede, som kan hjælpes til lykkeligere livsvilkår.

Derfor opfordrer vi alle danske til at yde bidrag til oprettelsen af en stor samlet fond, hvormed der skal virkes i samråd med de danske forninger i Sønderjylland.

Vi søger tilslutning uden partiforskel fra alle sider i vort folk, for at Den sønderjydske Fond kan blive stor nok til at løse sin nationale opgave og for at vore brødre og søstre, når de vender tilbage til os fra de mange års udlændighed, kan føle, at de modtages af et samlet folk, der vil hjælpe dem at bære deres byrder. I det fælles hjem vil det atter samlede danske folk stå side om side i samarbejde for Danmarks fremtid.

Fondens Centralkomité

<p><i>Ablefeldt-Laurvigen</i>,
greve, Langeland</p> <p><i>Ammundsen</i>,
prof. theol.</p> <p><i>Bentzen</i>,
prof., dr. jur.
Rector magnificus</p> <p><i>Klaus Berntsen</i>,
folketingsmand</p> <p><i>Appel</i>,
hojskoleforstander</p> <p><i>Albrechtsen</i>,
grosserer</p> <p><i>Sigurd Berg</i>,
redaktor, folketingsmand</p> <p><i>Petrus Beyer</i>,
læge</p> <p><i>Nicolaj Bang</i>,
direktor</p> <p><i>Anton Andersen</i>,
borgerrepræsentationens form.</p> <p><i>Bardenfleth</i>,
kammerherre, stiftamtmand</p> <p><i>Bernild</i>,
redaktor</p> <p><i>Borgbjerg</i>,
folketingsmand</p> <p><i>Broberg</i>,
direktor</p> <p><i>Carstens</i>,
rentier</p> <p><i>I. V. Christensen</i>,
redaktor</p> <p><i>Kristian Dahl</i>,
Journalistforbundets formand</p> <p><i>Evers</i>,
vice-admiral</p> <p><i>Gram</i>,
hojesteretsjustitiarius</p> <p><i>Hansen-Staunbjerg</i>,
folketingsmand</p> | <p><i>Mads Larsen</i>,
folketingsmand</p> <p><i>Lüttichau</i>,
hofjægermester</p> <p><i>Moltesen</i>,
dr. phil.</p> <p><i>Sigvald Olsen</i>,
folketingsmand</p> <p><i>Victor Pedersen</i>,
apotheker</p> <p><i>Pinstrup</i>,
folketingsmand</p> <p><i>A. Seidelin</i>,
direktor f. rigshosp.</p> <p><i>Stemann</i>,
kammerherre, stiftamtmand</p> <p><i>Wedell-Neergaard</i>,
hofjægermester</p> <p><i>Andrea Brockmann</i>,
borgerrepræsentant</p> <p><i>Henrik Cavling</i>,
redaktor</p> <p><i>H. V. Clausen</i>,
overlærer, magister</p> <p><i>Dreyer</i>,
redaktor</p> <p><i>Niels Frederiksen</i>,
folketingsmand</p> <p><i>Gulmann</i>,
redaktor</p> <p><i>Harboe</i>,
hojesteretssagf., folketingsm.</p> <p><i>Hendriksen</i>,
xylograf</p> <p><i>Harald Høffding</i>,
professor, dr. phil.</p> <p><i>Jessen</i>,
overretssagfører, rådmand</p> <p><i>Kjærsgaard</i>,
redaktor</p> | <p><i>H. C. Petersen</i>,
amtsrådsmedlem</p> <p><i>Piper</i>,
landstingsmand</p> <p><i>Joachim Skovgaard</i>,
professor</p> <p><i>Sophus Sørensen</i>,
redaktor</p> <p><i>Witzansky</i>,
redaktor</p> <p><i>Andreas Buntzen</i>,
redaktor, cand. jur.</p> <p><i>I. C. Christensen</i>,
folketingsmand</p> <p><i>Jonas Collin</i>,
dr. med.</p> <p><i>Ehlers</i>,
overlæge, prof., dr. med.</p> <p><i>Gamst</i>,
direktor</p> <p><i>H. P. Hansen</i>,
rektor, cand. theol.</p> <p><i>Hauberg</i>,
direktor</p> <p><i>Hiort-Lorenzen</i>,
departementschef</p> <p><i>Vagn Jacobsen</i>,
brygger</p> <p><i>Vald. Johansen</i>,
grosserer</p> <p><i>Kirsten Langkilde</i>,
adjunkt, cand. mag.</p> <p><i>J. C. Lund</i>,
overstløjtnant</p> <p><i>Madsen-Mygdal</i>,
forstander, Dalum</p> <p><i>Nørgaard</i>,
hojskolelærer, Hillerød</p> <p><i>Martha Ottosen</i>,
forfatterinde</p> |
|---|---|--|

Heilbuth,
direktor
Hjelmer,
fruc, medlem af landstinget
Jerndorff,
kgl. skuespiller
Vilh. Johannsen,
professor

Marie Lassen,
fruc
Mackeprang,
direktor
N. Neergaard,
folketingsmand
Ostenfeld,
Sjellands biskop
Ellis Wolff,
kommanderende general

Jørgen Petersen,
fabrikant
Schmiegelow,
fruc, professorinde
Stampe-Feddersen,
kammerherreinde
Herman Trier,
landstingsmand

Ovenstående opråb er tiltrådt af:

W. Ablefeldt-Laurvig,
greve
C. E. A. Ammentorp,
kammerherre, stiftamtmand
H. N. Andersen,
etatsråd
L. N. Balslev,
biskop
Bülow,
højesteretssagfører
Dalsgaard,
landstingsmand
Knud Fabricius,
prof., dr. phil.
Anders Fønnesbech,
grosserer
V. R. Haarlov,
amtmand
Isabella Jessen,
fruc
P. G. Koch,
biskop
Otto Liebe,
højesteretssagfører
Christian Magnussen,
direktor
Manthey-Wagner,
overretssagfører

H. C. Dons,
kammerherre, stiftamtmand
H. M. Fenger,
kgl. konfessionarius,
provst, dr. theol.
H. R. H. Grøn,
kammerherre, stiftamtmand
Bent Holstein,
greve, Holsteinborg
Fred. Hey,
konsul
Oluf Kayser,
tomrermester, cand. polyt.
Jul. Lassen,
professor, dr. jur.
Larsen-Schiøler,
biskop
Chr. Ludwigs,
biskop
Arthur Marcus,
konsul
H. L. Møller,
dr. phil.
P. Nørgaard,
konsul, landstingsmand
H. A. Nielsen,
prof., dr. med.
Peter Paulsen,
overretssagfører

J. Jensen,
borgmester
Kemp,
overretssagfører
Poul Larsen,
ingenior
Lauridsen,
nationalbankdirektor
Axel Ludwigsen,
ingenior
Mandal-Bertelsen,
sagfører
H. C. V. Møller,
borgmester
Fr. Nørgaard,
etatsråd, bankdirektor
Nyberg,
redaktor
Niels Petersen,
folketingsmand
A. S. Poulsen,
biskop
Svenning Rytter,
overretsassessor
Jutta Skrummsager-Madsen
fruc
A. Steffensen,
politiassistent

<i>P. F. Møller,</i> generalmajor	<i>Pedersen-Nyskov,</i> statsrevisor, folketingsmand	<i>Vilb. Thomsen,</i> prof., dr. phil.
<i>P. E. Müller,</i> kammerherre, hofjægermester	<i>Olfert Ricard,</i> sognepræst	<i>Wedell-Wedellsborg,</i> kammerherre, amtmand, baron
<i>Chr. Nielsen,</i> redaktor	<i>J. F. Simony,</i> kammerherre, stiftamtmand	<i>Stein,</i> redaktor
<i>W. H. T. Oxholm,</i> stiftamtmand, kammerherre	<i>Oskar Andersen,</i> professor, folketingsmand	<i>H. H. Sthyr,</i> grosserer
<i>Jørgen Pedersen,</i> landstingsmand	<i>Vilb. Andersen,</i> professor, dr. phil.	<i>E. A. Tscherning,</i> overlæge, prof., dr. med.
<i>H. P. Prior,</i> direktor	<i>C. O. Bache,</i> kammerherre, amtmand	<i>C. F. J. Wegener,</i> biskop
<i>Ernst Schmiegelow,</i> prof., dr. med.	<i>C. Brun,</i> kammerherre, stiftamtmand	<i>Marinus Yde,</i> kontorchef i udenrigsminist.
<i>H. Andersen,</i> kammerherre, amtmand	<i>Vilb. la Cour,</i> magister	<i>S. Sthyr,</i> grosserer
<i>Frederik Asmussen,</i> højesteretssagfører	<i>Nic. Ehlers,</i> grosserer	<i>A. Vedel,</i> kammerherre, amtmand
<i>Bille-Brahe,</i> amtmand, baron	<i>F. Job. Fischer,</i> overlæge, prof.	<i>K. Valloe,</i> amtmand, kammerherre
<i>Christiansen,</i> borgmester		<i>Johan Hansen,</i> generalkonsul

Nu skulle centralkomiteén konstituere sig. Formanden for de samvirkende sønderjydske foreninger, tandlæge Carstens, foreslog I. C. Christensen som formand. Det lå lige i luften, da det var I. C., som havde undfanget idéen til »Den sønderjydske Fond«, »fondens fader« kaldtes han senere, men han undslod sig og anbefalede højskoleforstander Jac. Appel, Askov, i stedet for. Marie Lassen, Klaus Bertsen, Sigurd Berg og Holger Bernild sluttede sig hertil. Man fremhævede det formålstjenlige i, at det ikke blev en københavner, som blev formand, og at denne havde nær kontakt, også rent lokalt, med Sønderjylland. Herved blev det.

Til næstformand valgtes rektor H. P. Hansen, København, en mand, der havde været med i sønderjysk arbejde fra de unge år. Professor Edv. Ehlers blev generalsekretær, og som kasserer fungerede grosserer Vald. Johansen. Samme dag nedsattes et foreløbigt *forretningsudvalg*, der fik departementschef Fr. Hiort-Lorenzen som formand, og som foruden de førnævnte kom til at bestå af en række

*Højskoleforstander Jacob Appel.
Formand for centralkomiteen 1919-32.*

menige medlemmer, blandt disse redaktør af »Nationaltidende« Andreas Buntzen, redaktør af »Berlingske Tidende« Chr. Gulmann, brygger Vagn Jacobsen, den socialdemokratiske rådmand, overretssagfører Laur. Jessen, landstingsmedlem fru Marie Lassen og magister H. V. Clausen, der allerede fra sit rusår var blevet grebet af det sønderjydske spørgsmål. Uden evne for det rent administrative trådte han snart ud for at give plads for Tuborgs direktør Benny Dessau. Inden længe supplerede forretningsudvalget sig yderligere med redaktør, senere minister Helge Wamberg og med direktør Philip Sørensen. Endvidere nedsattes et *arbejdsudvalg*, som skulle skabe stemning og baggrund for indsamlingen i offentligheden, dels ved at agitere gennem pressen, dels gennem særlige arrangementer som koncerter, tombolaer osv. Redaktør Gulmann blev formand, Buntzen, Vagn Jacobsen, Jessen, Philip Sørensen og Wamberg samt fra 4. april 1919 Benny Dessau blev menige medlemmer. 24. januar 1919 holdt det sit 1. møde i rigsdagens udvalgsværelse nr. 4, som rådmand Jessen havde skaffet det adgang til; det blev arbejdsudvalgets hjemsted.

Imidlertid fortsattes bestræbelserne for at få anbefalere til ind-

samlingen. Man henvendte sig også til dr. med. Vald. J. Harsløf, formand for en af de sønderjyske foreninger i København, som svarede, at han ganske vist syntes, at opråbet var blevet heldigt ændret i den sidste redaktion, og for så vidt kunne han godt slutte sig til; men han ville ikke være med ved siden af redaktør Borgbjerg, der i sommeren 1918 havde gjort sig skyldig i slet og ret angiveri af sønderjyske flytninge med opgivelse af deres navne med det resultat, at tyskerne gik hårdt frem mod disses slægtninge og deres ejendele i Sønderjylland. »Det er sandt,« fortsatte han, »at der bør være enighed i denne sag – men der findes mange andre gode socialdemokrater at få, Sigvald Olsen og K. M. Klausen, der tilmed altid har været en varm ven af ententen.«

Da opråbet blev offentliggjort i pressen den 12. januar 1919, var det tiltrådt af yderligere 73 fremtrædende mænd og kvinder. Xylograf Hendriksen havde på Carlsbergmødet understreget, at man kun måtte sætte et navn under opråbet, når vedkommendes tilsagn forelå. Men denne selvfølgelighed er nu ikke blevet overholdt i alle tilfælde. Dr. Harsløf gjorde i sit før nævnte brev opmærksom på, at »den fødte sønderjyde, fru Jutta Skrumsager-Madsen« allerede på Carlsbergmødet havde protesteret mod redaktør Borgbjerg. Alligevel er hun blandt de 73 anbefalere. Har hun angret sig, eller foreligger der en skødesløshed? Men kammerherre, amtmand over Thisted amt C. O. Bache, hvis navn også er blandt de 73 anbefalere, protesterede – unødigt skarpt, synes man – idet han skrev: »Jeg har ikke tiltrådt opråbet og forstår ikke, med hvilken ret man har tilladt sig at sætte mit navn under opråbet. Jeg vil ikke i nogen retning sætte mig i spidsen for agitationen her i amtet.« Det sidste refererer til, at centralkomiteen ikke havde nøjedes med sidst i opråbet at opfordre til at danne amtskomiteer, måske endog sognekomiteer til støtte for indsamlingen, men også d. 21. januar 1919 havde spurgt amtmændene, om de ville søge oprettet sådanne komiteer. Hvis kammerherre Bache har fastholdt sit afslag, har man åbenbart klaret sig uden ham; da indsamlingen til sin tid blev gjort op, lå Thisted amt ikke ringest.

Indsamlingen til sønderjyderne begynder

Snart kunne indsamlingens hovedkasserer offentliggøre den 1. bidragsliste på i alt 277.303 kr. Som første bidragsyder står »Anonym« 50.000 kr. Det vides, at bag dette mærke skjulte sig grosserer Peschcke Køedt, født i Adelby ved Flensborg, indehaver af »Messen« i København. Det blev den største post fra en enkelt mand. Af andre bidragsydere, udvandrede fra Slesvig, var højesteretssagfører Asmusen, født i Flensborg. Ellers dominerede store forretningsfirmaer, og de største indbetalinger fra dagbladsindsamlingerne viste sig i Nordsjællands Venstreblad (redaktør Holger Bernilds avis) med 500 kr., De Ferslewske Blade (Nationaltidende m. fl.) med 13.000 kr. og Berlingske Tidende med godt 19.000 kr. En unævnt dame gav via Nationaltidende 8.000 kr. til indkøb af levnedsmidler, og »en vestjysk bonde«, hvem det så kan have været, 5.000 kr.

Så gik det slag i slag. 6. febr. 1919 var Berlingske Tidende nået op på over 26.500 kr., næste dag næsten 3.000 kr. mere, og det skønt bladet samtidig modtog bidrag til 1) sønderjyske krigsfanger, 2) nødlidende sønderjyder, 3) flag til sønderjyderne og 4) kirkeklokkeindsamlingen. I de samme dage havde bladet en annonce om indsamling til en taksigelseskirke i anledning af, at Danmark undgik at blive draget ind i verdenskrigen. Biskop Ostenfeld og fhv. minister Klaus Berntsen, der begge var med i Den sønderjydske Fonds Centralkomité, anbefalede også denne indsamling, som resulterede i Taksigelseskirken på Jagtvej i København, indviet 1927. – Meget tidlig var fondens ledelse klar over, at man måtte være energisk for ikke at lide skuffelser. Redaktør Gulmann mindede om, at et julemærke 1915 til fordel for landflygtige belgiske børn var beregnet til at skulle give 2 mill. kroner, men det nåede kun op på 600.000 kr. Ehlers regnede, inden man var begyndt, med 5 mill.; da det i Centralkomitémødet 8. marts 1919 oplystes, at man nu var tæt ved de 2 mill., erklærede I. C. Christensen, at dette kun måtte være en be-

gyndelse; 3 uger senere var man oppe på godt 3 mill. Ved et møde 23. april 1919 mellem forretningsudvalget og de politikere, der sad i Centralkomiteén, talte man om, hvor meget man skulle stile efter, og hvor længe man skulle blive ved at samle ind. Direktør Philip Sørensen håbede på en sum svarende til 3 kr. pr. indbygger (det nåede man nu ikke, hvis kun henses til de rene pengeydelse). Gulmann og Piper fandt det uheldigt i offentligheden at fastsætte et bestemt beløb som målet, thi fik man ikke det, ville indsamlingen kunne opfattes som mislykket. Pessimister som Vagn Jacobsen mente lidt senere, at man kun ville nå 6 mill. – men slutresultatet blev meget smukkere! På ovennævnte mødes enedes man om at slutte indsamlingen ved genforeningen, og »Den sønderjydske Uge«, som arbejdsudvalget havde planlagt til sidst i maj 1919, skulle være et festligt punktum! – i de dage troede jo alle, at freden snart ville blive sluttet og traktaten ratificeret, men der skulle komme til at gå både sommer og vinter og vår, før genforeningen fandt sted.

Arbejdsudvalget havde med tilslutning fra Centralkomiteens formand Jac. Appel 8. april 1919 sendt formanden for forretningsudvalget, Hiort-Lorenzen, en skrivelse, hvori man foreslog, »at der udarbejdedes en finansiel oversigt over Den sønderjydske Fonds hele virksomhed – dens status nu, såvel som dens plan for arbejdet fremefter«. Arbejdsudvalget ville »så vidt muligt have fastsat den mindstesum, som forholdene i Sønderjylland kræver, og som arbejdsplanen altså må indstilles på«. Arbejdsudvalget må have »en sådan oversigt og arbejdsplan med hensyn til betydningen af eller endogså nødvendigheden af, at der foreligger en art budget for fonden – samtidig med, at det tidsrum fastsættes, inden for hvilket vort arbejde skal være afsluttet«.

Medens det nok lod sig gøre at opstille en status, var det helt umuligt på et så tidligt tidspunkt at lægge et budget. Dertil var forholdene alt for uafklarede. Der skulle da også gå 3 år, før man nåede så vidt. Man diskuterede endvidere, hvorvidt det indkomne beløb skulle overdrages til og administreres af sønderjyderne, men I. C. Christensen tænkte sig, at en del af indsamlingsbeløbet blev anvendt til øjeblikkelige formål, en anden del til årlige ydelser ud i

fremtiden, og denne sidste del kunne administreres af en 9 mands komité, heraf måske 4 fra Slesvig.

Denne tanke om en todeling af opgaver og indsamlingsbeløb slog igennem på et møde i Kolding 14. juni 1919 mellem repræsentanter for Den sønderjydske Fond, deriblandt Jac. Appel, og sønderjyske tillidsmænd fra Nordslesvig og Flensborg. Man ville foreslå Centralkomiteen, at der bevaredes 3 mill. kr. til senere anvendelse, og dette vedtog fonden på et plenarmøde seks dage senere, yderligere uddybet således, at hvad der måtte komme ind ud over 6 mill. kr., skulle lægges til hovedstolen, som også skulle nyde godt af påløbende renter. De hidtil indkomne midler, bortset fra hvad der allerede var brugt, var blevet anbragt på bankbog på 1 måneds opsigelse, men nu vedtoges det på Centralkomitémødet, at de 3 mill. skulle anbringes i statspapirer og kreditforeningsobligationer, selv om der var sandsynlighed for, at kurserne ville falde.

For at skabe stemning om indsamlingen havde fonden formået læge (senere amtslæge) Lausten-Thomsen fra Skærbæk at komme til København og i et pressemøde give en skildring af de øjeblikkelige forhold i Sønderjylland. Det blev til en rystende beretning om nød på alle områder: så at sige ingen brændsel, tøj kunne ikke skaffes, – linned havde ikke været på markedet i årevis, en købmand havde f. eks. ikke haft garn at sælge i 56 måneder, – levnedsmiddelmangelen var katastrofal, forholdene i Åbenrå var særlig slette, navnlig blandt arbejderne, men i Flensborg åbenbarede de sig i al deres gru.

Disse oplysninger understregedes ved oplysninger fra en Haderslev-læge, der skrev: »90 % af børnene er stærkt underernærede. De har ikke fået mælk i måneder, og mange er så afkræftede, at de falder om. De opretholder livet ved 50 gr. smør om ugen og noget skummet mælk og gulerodsafkog. Tuberkulosen breder sig – tøjet, der benyttes, er mest papir. Mange spædbørn svøbes i sofabetræk, gamle kjoler o. l. ... og alle mødre siger: vi kan ikke få svøb til de nyfødte, og selv om vi havde penge, kunne vi ikke købe det. Vi har ikke mere tøj, kun laser.«

Dr. Lausten-Thomsens oplysninger gik pressen rundt, og omgående, 12. februar, nedsatte fonden et udvalg for indsamling af tøj til søn-

derjyderne. Den lededes af direktør Ernst Carlsen, der af De danske Statsbaner opnåede, at den tomme (nu for længst nedrevne) Holtebanegård stilledes til disposition som indsamlingscentral, ligesom D.S.B. tilbød gratis at befordre tøjet til Sønderjylland. Da Tuborg, Carlsberg og De danske Spritfabrikker stillede lastbiler til rådighed til afhentning af tøjet ude i byen, og K.T.A.S. ydede gratis telefon, og da så at sige alt arbejde på Holtebanegården blev ydet vederlagsfrit, var udgifterne til denne del af Den sønderjydske Fonds hjælpearbejde minimale. Man samarbejdede med etatsråd H. N. Andersens førnævnte komité; de tyske myndigheder gjorde knuder med hensyn til indførslen af varerne i Sønderjylland, men da Ernst Carlsen besværede sig herover til den tyske gesandt v. Neurath og til den engelske Sir Charles Marling, gik sagen hurtigt i orden. Eksporttilladelse fra de danske autoriteter synes også at have stødt på vanskeligheder, selv om H. P. Hanssen(-Nørremølle) i et forretningsudvalgsmøde 12. februar, som han var indbudt til, meddelte, at der forelå udførselstilladelse for visse kvanta smør, byg, kartofler og såsæd samt til træsko, strømper og linned. Endnu 5. marts var denne udførselstilladelse ikke i orden. Ententens tilladelse til H. N. Andersen gjaldt 160.000 indbyggere i Nordslesvig, hvilket man i udenrigsministeriet fortolkede sådan, at Flensborg ikke kom med. Hertil bemærkede rektor H. P. Hansen, at tøjet både af humanitære og politiske grunde burde gå til alle, og Fr. Hiort-Lorenzen tilføjede, nok noget blåøjet, at »når folk i Slesvig henvendte sig om hjælp til Sønderjydsk Fond, måtte man derved anse dem for at være dansksindede«. – Men udførselstilladelsen blev fremskaffet »i løbet af nogle få gange fireogtyve timer ved forhandling med myndighederne«, som Ernst Carlsen skriver. Indsamlingsfilialer oprettedes i Odense, Kolding, Århus og Ålborg. 13 dage efter at tøjudvalget var nedsat, 25. februar, lukkedes op for indleveringen, og tøjpakker strømmede ind, ofte ledsaget af rørende breve, som f. eks. dette fra en arbejderkone med 6 børn: »Vi har ikke meget at give af, men af det linned og de gamle lagner, vi på nogen måde kan skrabe sammen, vil jeg sy svøb og bleer til de små sønderjyske børn. Det har dog ingen af mine børn savnet, selv da vi var allerdårligst stillede«. 3. marts afgik den første sending tøj. Alt i alt fyldtes 23 jernbanevogne, 13 fra København, fra Odense 1,

fra Kolding 4, fra Århus 3 og fra Ålborg 2. De dirigeredes via Vojens og fordeltes med 9 jernbanevogne til Haderslev amt, Åbenrå og Sønderborg amter samt Flensborg fik hver 3, og til Tønder amt sendtes 5 vognladninger. Men ud over dette blev der befordret en del mindre sendinger til Nordslesvigske Kvindeforening og Sønderjydske Arbejderforening til uddeling, endvidere direkte fra hoveddepotet tøjpakker til ca. 600 sønderjyske hjem, ligesom ca. 1000 voksne og børn ved personlig henvendelse til Holtebanegården var blevet forsynet med tøj. Hertil kom senere iklædning af ca. 300 krigsfanger, som passerede København. – De indsamlede klæder kunne ansættes til en værdi af $1\frac{1}{2}$ – $1\frac{3}{4}$ mill. kr.

I Vojens skulle egentlig de 23 vognladninger være udpakket og tøjet viderefordelt til de enkelte sogne, men de nødvendige lokaler hertil kunne ikke fremskaffes, hvorefter Den nordslesvigske Kvindeforening påtog sig videreforsendelsen som ovenfor anført. Denne ordning medførte imidlertid, at fordelingen af tøjet blev noget vilkårlig, og behovet blev ikke dækket, så meget mere som beklædningen af de 300 krigsfanger havde gjort et stort indhug i beholdningen. Derfor bevilgede fonden ca. 140.000 kr. til supplerende indkøb, især af 68.000 meter manufakturvarer, men også tæpper og beklædningsgenstande. Tæpperne, 200 militærkapper og 750 par arbejdsbenklæder fik fonden til nedsat pris fra militære depoter i København.

Hen på sommeren 1919 modtog fonden fra danske i U.S.A. to store sendinger manufakturvarer (ca. 12.800 m kjolestof) og beklædningsgenstande både til mænd, kvinder og børn, og næsten 1900 håndklæder. Værdien heraf blev sat til ca. 700.000 kr. Forsendelserne fordeltes med $\frac{1}{3}$ til 2. zone (Flensborg og omegn) og $\frac{2}{3}$ til 1. zone (Nordslesvig). Her fik efter forslag af de lokale fordelingskomiteer Haderslev amt 35 %, Tønder amt 25 % og Sønderborg og Åbenrå amter hver 20 %.

Levnedsmiddelsituationen var imidlertid sådan, at også her måtte Sønderjydske Fond træde hjælpende til. Fra 1. maj 1919 og til op mod genforeningen sendte Sønderjydske Fond pakker med flæsk, margarine, sukker, mel, kaffe og ved velvilje fra H. N. Andersen og »Ø.K.«, som gratis stillede ris til rådighed, også anselige kvanta af denne vare. Men inden alle disse levnedsmidler kunne anskaffes,

måtte man have rationeringsmærker til indkøbene, idet disse ellers ville blive uforholdsmæssig dyre. Direktør Carlsen henvendte sig da til departementschef Martensen-Larsen i indenrigsministeriet, men denne var ganske afvisende. Så kom indenrigsminister Ove Rode helt tilfældig til stede, og omgående beordrede han, at de nødvendige rationeringsmærker blev stillet til rådighed. Hermed var dog ikke alt klaret. Den tyske legation stillede krav om en bankgaranti på 20.000 kr., antagelig som sikkerhed for toldens betaling. Dette krav akcepterede forretningsudvalget 30. april 1919. – Op mod jul, da priserne steg, og nøden stadig var stor, appellerede Sønderjydske Fond atter til befolkningen, og ikke mindre end 11 jernbanevogne kunne sendes af sted fra de samme depoter, som havde ekspederet tøjforsendelserne.

Ved nytårstid 1920 angreb H. P. Hanssens blad »Hejmdal« Sønderjydske Fond for at have forfordelt Äbenrå ved disse levnedsmiddelforsendelser, medens Flensborg havde fået i overkanten, og Ritzaus Bureau referede angrebet. Nu kunne Sønderjydske Fond have peget på, at dr. Lausten-Thomsen i sin tid havde understreget, at forholdene var allerværst i Flensborg, men i stedet for offentliggjorde fonden nedenstående oversigt, som viste, at Äbenrå amt havde fået mere, end det rent talmæssigt kunne regne med, og henstillede til Ritzaus Bureau ikke at offentliggøre tal og oplysninger, før det havde skaffet sig vished om rigtigheden af disse henvendelse til fonden.

STATISTISK OVERSIGT OVER JULEUDELINGEN 1919

	Indbyggerantal	%	Tilsendt	Fordeling af sendte midler	
				% af 129646	% af 155646
Flensborg	105.362	35,04	57.935 Pd	44,69	53,92
Sønderborg	39.909	13,28	17.860 Pd	13,77	11,47
Äbenrå	32.416	10,79	16.991 Pd	13,11	10,92
Tønder	59.317	19,74	18.376 Pd	14,17	11,81
Haderslev	63.575	21,15	18.485 Pd	14,26	11,88
	300.579	100,00	129.646 Pd	100,00	100,00

Ialt afsendt: Juleuddelingen til fri uddeling . . .	129.646	
Juleuddelingen til bestemt uddeling	26.000	155.646 Pd.
Den alm. pakkeforsendelse fra herboende af- sendere til bestemte adressater	65.060	65.060 Pd.
		<u>220.706 Pd.</u>

Levnedsmidlerne blev ligesom tøjpakkerne sendt til Vojens, hvor fhv. landdagsmand Julius Niensens firma tog sig af videreforsendelsen. Herfra sendtes beretning om fremgangsmåden, hvori det hedder:

Først blev pakkerne fortoldet. Dette skete på følgende måde: Der blev taget stikprøver og derefter udregnet en gennemsnitstold pr. pakke, som blev lagt til grund ved fastsættelse af tolden for hele partiet. På denne måde blev der ikke alene sparet et betydeligt arbejde, men uden tvivl også ret betydelige toldbeløb. I det hele taget må der siges, at toldmyndighederne viste sig ret imødekommende og oprådte på en alt andet end smålig måde. Blandt andet gav de tilladelse til toldfri indførsel af 7 vogne med nyt tøj. Efter fortoldningen blev pakkerne kørt til lager. Her blev først alle ramponerede og utilstrækkelig emballerede pakker forsynet med ny emballage, og derefter blev der udskrevet et adressebrev til hver pakke. Samtidig blev pakkerne af postvæsenet forsynet med løbende numre og indført i postbøgerne. Dette skete også på mit lager, og denne ordning var meget heldig, da der altid var postembedsmand til stede, og posten således overtog risikoen for pakkerne allerede fra lageret. Videreforsendelsen skete med banen i særlige gennemgående postvogne, som på de enkelte hovedstationer som Hovslund, Rødekro, Tinglev etc. udleverede pakkerne til de stedlige postkontorer til fordeling i distriktet. På denne måde blev pakkerne besørget hurtigst, medens der samtidig var gjort det mest mulige for at forhindre tyveri. Tabsprocenten ville sikkert have været meget større, hvis pakkerne var blevet indleveret enkeltvis til herværende postkontor. Efter min mening er tabsprocenten relativ lille, når man erindrer, at pakkerne var kendelige som levnedsmiddelpakker. Herved sendte privatfolk ingen pakke med levnedsmidler undtagen som værdipakke med angiven værdi. Dette kunne imidlertid af tekniske grunde ikke lade sig gøre med de mange sonderjyske pakker.

Foruden pakker er der herfra i alt afsendt 29 vogne tøj, 10 vogne levnedsmidler og 1 vogn sæbe.

I told er der i følge kvittering i alt betalt Mark 243.255,07, altså ca. Mk. 3,00 pr. pakke, et moderat beløb, når der tages i betragtning, at tillægget for guldbetaling mange gange var oppe på 7-900 % og pakkerne næsten altid indeholdt kaffe, the og chokolade, altså varer med høj toldsats.

Den 17. oktober 1919 bestemte posten, at alle pakker skulle sendes frankererede fra Vojens, hidtil var de sendt ufrankererede af sted. Fra denne dag er der i følge kvittering i alt betalt i porto Mk. 34.824.

Ved forsendelsen for Sønderjydsk Fond har været beskæftiget foruden ledelsen i alt 3 mand fra kontoret, 2 arbejdere, 1 køretøj og efter behov 2-3 hjælpekræfter foruden repræsentanter fra postvæsenet.

Et meget betydeligt arbejde og en omfangsrig korrespondance påførtes kontoret ved reklamationer og forespørgsler angående tabte, forsinkede eller unøjagtigt adresserede pakker. Kontoret har dog i de fleste tilfælde kunnet løse opgaven til folks tilfredshed.

for Julius Nielsen
Sophus Thomsen.

Og fra Århus depotet forelå 15. juni 1920 en beretning, som fortæller om glæden over levnedsmiddelpakkerne, både hos giver og modtager, og hvori det desuden hedder:

Var der forsendelser, der var blevet stjålet undervejs, og vi kunne påvise afsendelsens dato, havde vi blot at angive pakkernes numre til hr. Julius Nielsen i Vojens, der da besørgede reklamationen til det tyske postvæsen, som også villigt refunderede værdien.

Hr. Julius Nielsen fik med hver sending en nøjagtig fortegnelse over samtlige modtagere, ganske svarende til den liste, vi førte her.

Tyveri af sukker og chokolade har ikke været ualmindelig, men når pakkernes øvrige indhold ellers kom modtagerne i hænde, reklameredes sådant ikke.

Direktør Benny Dessau oplyste under diskussion i fonden om risikoen ved transporterne, at »Røde Kors« sendte sine forsyninger gennem Tyskland under militær dækning. Under disse forhold må det vist siges, at tabskontoen ved tøj- og levnedsmiddelforsendelserne til Sønderjylland har været lille.

Om en særlig opgave, Sønderjydsk Fond også tog sig af, beretter L. P. Christensen, den senere chefredaktør af Flensborg Avis:

En ikke meget vidtspændende, men såre hårdt tiltrængt hjælp ydede Sønderjydsk Fond i godt et halvt års tid til de syge og sårede sønderjyske soldater, der efter verdenskrigens slutning endnu henlå på tyske lazaretter. Den umiddelbare tilskyndelse blev givet af købmand J. P. Jørgensen i Haderslev, der også førte de indledende forhandlinger med de tyske lazaretmyndigheder.

Først i august 1919 begyndte en regelmæssig forsendelse af føde- og nydelsesmidler, udvalgte i henhold til sagkyndigt skøn. Der afsendtes hver

uge 50 pund kiks, 50 pund biscuits, 50 pund smør, 50 pund pølse, 50 pund sukker, 25 pund leverpostej samt større partier chokolade og bolsjer, flere gange desuden et stykke sæbe til hver patient og til jul cigarer og tobak. Det flensborgske fordelingsudvalg (fru redaktør Christiansen, grosserer C. Paulsen, senere politimester Vald. Sørensen samt undertegnede) lod varerne udveje efter antallet af modtagere. Dette forandredes stadig; sidst i september fordeltes der pakker til 158 soldater på de flensborgske lazaretter; der afsendtes 19 postpakker, væsentlig til patienter på lazaretter længere syd på, og en halv snes bortgaves til udskrevne, men endnu trængende invalider i Flensborg by.

Denne hjælp, der ydedes uden hensyn til sindelag eller hjemsted (der lå dog kun få ikke-slesvigere i Flensborg), vedvarede indtil afstemningsrådets besættelse sidst i januar 1920. Forinden de tyske myndigheder afgav styret, var antallet af patienter forøvrigt bragt langt ned; hvem der ikke var hjemmehørende i første eller anden zone, sendtes syd på, og af de øvrige blev mange pludselig udskrevne.

Ved siden af den betydelige forbedring i de syge soldaters forplejning, som fondens forsendelser muliggjorde, blev der ydet rejsehjælp til 50 sønderjyske invalider, der ved samarbejde mellem løjtnant O. S. Nellemann, Næstved, og undertegnede sendtes på rekreation i kongeriget, væsentlig på Sjælland.

Det kan tilføjes, at overlægen for de flensborgske lazaretter ikke fandt grund til at rejse indvendinger imod fondens virksomhed; der blev naturligvis kun givet pakker til invalider, som ønskede noget, hvilket imidlertid såvidt vides var tilfældet med alle, og modtagerne har gang på gang tilkendegivet deres hjertelige tak for den velkomne hjælp.

Endelig tog Sønderjydsk Fond sig af en særdeles vigtig konkret opgave. H. P. Hanssen, der nu var blevet minister for sønderjyske anliggender, udtalte 30. januar 1920 i rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg: »Vi skal jo tage imod op til 22.000 stemmeberettigede (ved afstemningen i 1. og 2. zone), og det er i mange tilfælde nødvendigt at indkvartere dem hos folk med små indtægter, der gerne giver husrum, men ikke har mad i øjeblikket. Ministeriet har måttet skabe nogle depoter af levnedsmidler i byerne, hvor sådanne hjem, som er henvist til rationeringen, kan få forsyning. Vi har måttet anvende 40.000 kr. til indkøb af levnedsmidler, der deponeres i byerne. Det sker ved hjælp af Den sønderjydske Fond, men denne har udtalt håbet om, at beløbet må blive den refunderet senere«. – Helt så nemt gik det nu ikke; varerne sendtes til Kolding (til 1. zone 19.500 kg., til 2. zone 7.500 kg til samlet værdi af næsten 80.000 kr.), men Den

internationale Kommission for Folkeafstemningen (C. I. S.) forlangte, at varerne skulle ompakkes i mindre portioner à 5 kg.

Den danske stat trak ganske godt på Sønderjydske Fond. Regeringen havde anmodet ententemagterne om, at de sønderjyske krigsfanger, som først og fremmest fandtes i Aurillaclejren i Frankrig og i Felthamlejren i Storbritannien, forlods måtte blive hjemsendt – og over Danmark. Da regeringen fik tilsagn herom, anmodede udenrigsministeriet Sønderjydske Fond om at modtage, indkvartere og iklæde krigsfangerne, når de kom her til landet, og justitsministeriet henstillede, at hvis de ankom i tyske uniformer, da at omklæde dem eller i det mindste skjule de tyske uniformer ved at give krigsfangerne overtøj. Forretningsudvalget spurgte da krigsministeriet om prisen på militærkapper (der var ikke tale om, at man fik dem gratis!) og fik at vide, at grå kapper ville koste 50–60 kr., sorte 26–27 kr. Så kom 15. marts 1919 den første hjemtransport af de sønderjyske krigsfanger fra Felthamlejren på D. F. D. S.'s skib »Primula«. Den skulle følges af 35 andre, der fordeltes til København og nabokommunerne samt til en række provinsbyer. I alt kom ad disse veje 5.422 krigsfanger. Fonden tilrettelagde modtagelserne, men rigsdagen, kommunalbestyrelser, byråd og private institutioner arrangerede andre fester. Da 1. hold dagen efter ankomsten blev modtaget på Københavns rådhus, ynkedes man over fangernes mangelfulde tynde påklædning, og i de følgende dage kom en tøjindsamling i gang, ledet af fru Johanne Manthey-Wagner, med tøjdepot på Charlottenborg, thi der var ikke plads på Holtebanegården. Udover gaverne spædede Sønderjydske Fond til med over 13.000 kr. til indkøb. Det næste hold, fra Aurillaclejren, var endnu ringere klædt; det måtte så at sige ekviperes med alt fra inderst til yderst. Hjemsendelsen til Sønderjylland bekostedes helt af fonden; Fr. Hiort-Lorenzen syntes nok, at Statsbanerne kunne give et tilskud, thi der var overenskomst mellem Danmark og ententelandene om, at hjemsendelsen skulle finde sted over Danmark, og nu væltedes udgifterne over på Sønderjydske Fond. Centralkomiteen drøftede 20. juni 1919 dette problem. I. C. Christensen troede ikke, at det ville gå let med at få udgifterne refunderede. Der ville fra statens side blive henvist til, at det var en fremmed stats soldater, på hvem udgifterne var afholdt. »Når Søn-

derjydsk Fond havde betalt, kunne vi vist godt skyde en hvid pind efter en godtgørelse.« Niels Neergaard mente, at statskassen ved overtagelsen af Sønderjylland formentlig samtidig måtte overtage de forpligtelser, der fulgte med, men syntes iøvrigt, at beklædningen af krigsfangerne skulle fonden tage sig af uden at søge refusion. – Med henvisning til Sønderjydsk Fonds formål, således som det var udtrykt i opråbet af 19. december 1918, som krigsfangerne ikke direkte kunne falde ind under, ansøgte fondens forretningsudvalg 30. september 1919 staten om refusion af de allerede anvendte over 400.000 kr., og det beløb, som yderligere ville medgå, navnlig til beklædning. Minister H. P. Hanssen oplyste i rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg, at fonden var kommet ind på at købe tøj til krigsfangerne, ikke i Danmark, men i Frankrig og Storbritannien, hvor det var meget billigere. Han anbefalede refusion, og udvalget syntes stemt for en opfordring til finansministeren om at imødekomme ansøgningen. Sådanne gik det i øvrigt også med de førnævnte udgifter ved bespisning af de mange stemmeberettigede.

Ved hjemsendelsen fik hver krigsfange en pakke levnedsmidler på 10 kg, også delvis indsamlede, samt andre gaver og mulighed for rejsepenge, idet det dog blev betydet krigsfangerne, at kun de kunne få rejsepenge, som ikke selv havde midler til at betale hjemrejsen. Adskillige undlod da at søge herom. Fru Marie Lassen var endog meget ivrig for, at kun de, som var uformuende, fik udleveret klæder, men Hiort-Lorenzen svarede: »Vi kan ikke sende dem hjem i fangedragt, og vi kan ikke sælge det tøj, som Københavns handlende har skænket fonden til krigsfangerne«. – Da de første hold kom til grænsen, konfiskerede det tyske toldvæsen en Danmarkshistorie, som de havde fået som gave, eksemplarerne blev nu deponeret i Vamdrup, og så kunne man jo ikke fortsætte med den boggave.

Der er allerede givet eksempler på, hvordan tjenestemænd, endog højt op i graderne, hængte sig i paragrafferne og ikke turde eller kunne handle par conduite. Her er et nyt: i en af provinsbyerne, som modtog krigsfanger, ville toldforvalteren behandle dem efter alle toldlovens bestemmelser og var ikke til at rokke. Så henvendte den lokale komité sig telefonisk til generaldirektør for toldvæsenet

Michael Koefoed, og så kom der omgående telegrafisk instruks til toldforvalteren, hvorefter alt artede sig på bedste måde!

Da det hele var forbi, takkede statsministeriet, der nu lededes af Niels Neergaard (i skrivelse af 30. november 1920) Sønderjydske Fond for dens indsats for krigsfangerne og bad fonden om at lade takken gå videre til alle, der havde hjulpet til. Af Sønderjydske Fonds udgifter til krigsfangerne på ca. 900.000 kr., refunderede staten fonden et beløb på 650.000 kr.

Ud over alt dette stillede Centralkomiteen 20. juni 1919 til rådighed for hjemvendte sønderjyske soldater, hvad enten de kom fra fronterne eller fra fangelejre, 1 mill. kroner, således at de kunne komme i gang igen i det civile liv.

Imidlertid gik indsamlingen til Sønderjydske Fond videre. På én dag medio februar 1919 lykkedes det Fr. Hiort-Lorenzen at få samlet 1 mill. kr., idet Nationalbanken, Landmandsbanken, Handelsbanken, Østasiatisk Kompagni og Det forenede Dampskibsselskab tegnede sig for hver 100.000 kr., hvortil kom adskillige – i denne forbindelse mindre – beløb, bl. a. 50.000 kr. fra Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger. Disse direkte indsamlinger fortsattes i al fald til oktober 1921, hvor hovedkassereren – efter grosserer Vald. Johansens død var det etatsråd Emil Glückstadt –, offentliggjorde den 45. bidragsliste, hvorved man var nået op på i alt 6.530.129,04 kr. En del af denne sum var indsamlet gennem lokalkomiteer landet over, arbejdsudvalget havde udpeget direktør Philip Sørensen til at være kontaktperson mellem disse og hovedkontoret.

Men også fra danske i udlandet kom bidrag, i alt 198.000 kr., f. eks. fra Kina og Japan 8.000 kr., heriblandt 200 kr. fra en fattig missionær; fra Singapore 2.300 kr., fra Siam 15.750 kr. Endvidere sendtes naturalier, som f. eks. pragtfulde havannacigarer, der indbragte adskilligt. Også fra de skandinaviske lande sendtes beløb, fra Island næsten 5.500 kr., bidragsyderne var næppe alle sammen danske.

Mange veje gik arbejdsudvalget for at få penge ind; Vald. Andersen tegnede vederlagsfrit Den sønderjydske Fonds plakat (s. 37) og Berlingske Tidende fremstillede den gratis, en sporvognsplakat fremstilledes af samme blads tegner gratis, og prof. Utzon Frank modele-

rede uden honorar en Genforeningsmedalje, medens Ø. K. påtog sig udgifterne ved fremstillingen af denne. Kristian Kongstad tegnede vederlagsfrit Den sønderjydske Fonds mærke (s. 37), også plakaterne med mærket og med Kaj Hoffmanns vers:

Det er det store gyldne år
med flaget højt på Danmarks gård,
hvor skilte brødre mødes
og Danmark atter fødes.

Mærket solgtes på landets postkontorer og indbragte 16.886 kr., men led under tidens ugunst, gummiets på bagsiden smagte ikke godt og klæbede elendigt. Statsprøveanstalten erklærede senere, at 96% af de sønderjyske mærker ikke klæbede; for almindelige frimærker gjaldt det kun 19%. Så ville fonden kræve erstatning hos de firmaer, der havde leveret mærkerne, men disse afviste kravene, og der synes ikke at være blevet mere ud af den sag.

Bing & Grøndahls porcelænsfabrik fremstillede gratis to genforeningsvaser, som Vagn Jacobsen købte for 20.000 kr. og skænkede til Rigsdagen, hvor de stadig er at se.

Offerviljen var i det hele stor. Landmandsbanken stillede kontorlokaler til fondens rådighed og påtog sig at lønne det underordnede personale, og andre private firmaer leverede arbejdskraft eller materialer til arrangementer, som arbejdsudvalget fik i gang, f. eks. 12. februar 1919 Sønderjydske Fonds Nationalkoncert i Københavns rådhus; der var udsolgt med et nettooverskud på 7.265 kr.; Vagn Jacobsen samlede bagefter kunstnerne til en lille festlighed i sit hjem på Ny Carlsberg – uden en øres udgift for fonden. Et par måneder senere gav Bel Canto-koret en ny koncert i Rådhushallen. »Den sønderjydske Dag«, hvor der solgtes en rød-hvid blomst, var fastsat til den 15. april, den dag i 1867, hvor de danske rigsdagsmænd Hans Krüger og Nic. Ahlmann i Berlin havde erklæret på alle sønderjyders

Fra øverst til venstre til nederst til højre: Nationalfondets plakat vedr. indsamlingen til kirkeklokker til Sønderjylland; Den sønderjydske Fonds indsamlingsmærke; Plaketten med dronning Thyra; Den sønderjydske Fonds dirigentklokke, tegnet af Agnes Slott-Møller, støbt og skænket af de Smithske Stoberier i Ålborg; De sønderjydske Piger, plakat tegnet af Vald. Andersen.

vegne: »Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske«. På børnehjælpsdagen i København 11. maj 1919 var der arrangeret en sønderjysk gade ved Den lille Hornblæser med tombola o. s. v. En af gevinsterne bestod i, at vinderen hver lørdag aften et helt år igen måtte spise hos Wivel for 5 kr.! Dette anføres, for at læserne kan gøre sig et begreb om prisniveauet i 1919, sammenlignet med forholdene i 1960. Pengenes værdi er sunket til ca. $\frac{1}{3}$ af værdien dengang. Man sammenligne også hermed, at de dyreste Bel Canto koncertbiller kostede 25 kr.

En smykkeindsamling med følgende lotteri fandt sted til fordel for fonden, medens tanken om et stort, landsomfattende lotteri måtte opgives, da justitsministeriet ikke ville gå med til det – ejendommeligt at tænke sig i vore dage, hvor lotterierne er talrige som himlens stjerner. Også et genforeningsemblem blev fremstillet, der gav det danske og det slesvigske våben. Arbejdsudvalget havde været betænkelig af hensyn til udgiften, men efter lange forhandlinger med en metalvarefabrik enedes man om, at denne måtte sælge emblemet for 50 øre, hvoraf de 20 øre tilfaldt fonden. Der blev solgt 158.495 mærker, således at fonden skulle have 31.699 kr., men kun fik 10.000 kr., idet fabrikken gik fallit. Likvidationsudvalget anerkendte fondens fordring, men hvor intet er ... Der var også tanker fremme om prægning af en Genforenings-Tokrone; finansminister Edv. Brandes var velvillig indstillet, men Den kgl. Mønt erklærede, at tiden var for knap; man troede jo stadigvæk, at genforeningen stod lige for døren.

Og så løb »Den sønderjyske Uge« af stabelen sidst i maj 1919; den begyndte med en kollekt i alle landets kirker, fortsatte med kirkekoncerter, teater- og filmsforestillinger, gymnastikopvisninger, havefester og kabaretforestillinger i Frederiksberg have, med cykelløb på Ordrupbanen ved København og sluttede med en Tivolifest, hvor bl. a. toldarbejdernes sangforening og Valby socialdemokratiske sangkor skabte stemning. Arbejdsudvalget havde ikke haft underskud på noget af dets mange arrangementer, og af de 5.000 kr., der var bevilget det til administrationsomkostninger, var kun en brøkdel blevet anvendt.

Som et forsinket led i den sønderjyske uge foreslog Vagn Jacobsen

et skandinavisk sangerstævne, det første siden 1864. Men da der nogenlunde samtidig skulle være to andre nordiske musikstævner og udgifterne måtte blive store, var der økonomiske betænkeligheder. På mindre end 24 timer skabtes imidlertid en garantifond fra bl. a. skibsreder Kraemer, direktørerne Max Ballin og Sylvester Hviid, administrator Louis Henius, Vagn Jacobsen og Chr. Gulmann. Sangerstævnet fandt sted 16.–18. juni 1919, fra Sverige kom Orfei drängar (53 mand), fra Norge Guldbergs kor (45), desuden medvirkede studenterangforeningen. Det blev en stor succes; garantifonden blev der ikke brug for.

Kirkeklokkekomiteen, andre indsamlinger og »Den sønderjydske Fond«

En vis koncentration af de mange indsamlinger og komiteer med sønderjyske formål havde fundet sted i de første måneder i 1919. »Nationalfondet af 1918 til indsamling af kirkeklokker« meddelte 11. februar, at det efter overenskomst med Sønderjydsk Fond standse sin indsamling, der var nået op på 130.000 kr., og opfordrede til i stedet at støtte Sønderjydsk Fond. Til gengæld optoges i centralkomiteen fra Nationalfondet direktør Ernst Carlsen og fru Johanne Manthey-Wagner, der også begge blev medlemmer af forretningsudvalget. Modsat fik Den sønderjydske Fond som sine repræsentanter i Kirkeklokkefondet redaktørerne Andr. Buntzen og Chr. Gulmann. Sønderjydsk Fond bidrog til kirkeklokkeindsamlingen med i alt 220.000 kr. Der konstateredes snart, at 47 kirkeklokker var blevet fjernet af det tyske militær, én fandt man urørt i Sønderborg, stammende fra Notmark på Als, de to fra Løgumkloster påtog staten sig at erstatte i forbindelse med kirkens restaurering, som fuldenttes 1923; de øvrige 44 blev fremstillet af de Smith'ske støberier i Ålborg, forsynet med vers og anden inskription og ophængt i de forskellige kirker i årene op til december 1922, de sidste i Vor Frue Kirke (domkirken) i Haderslev.

Langt senere, sidst i 50'erne, fik Emmerske bedehus i Tønder amt,

skønt det ikke havde mistet nogen klokke, en sådan skænket af fonden.

Danske Kvinders slesvigske Forenings tøjindsamling standsedes 5. marts 1919, og ledelsen opfordrede til herefter at støtte Sønderjydsk Fonds forskellige indsamlinger, og H. N. Andersens komité overførte som nævnt sine opgaver og licenser til Sønderjydsk Fond. – Da fonden modtog de store bidrag fra direktørerne H. N. Andersen, Cold og Glückstadt, overtog den i henhold til et af dem afgivet løfte forpligtelsen til at bidrage til fremskaffelsen af ca. 5000 flag til sønderjyderne. Fonden bevilgede så 60.000 kr. hertil, men de kom til at koste ca. 69.000 kr., skønt de blev syet gratis af københavnske damer, der indrettede sig på Christiansborg. Der blev ialt sendt godt 10.000 flag til Sønderjylland, dels gennem fonden, dels på foranledning af indsamlingen »Danske Kvinders Flaggave«. Ved oversendelsen måtte der betales i told 127.373 mark = 9.110,73 kr., men her refunderedes af den danske stat 1080 kr., svarende til det beløb, der var erlagt, da råmaterialerne blev indført her til landet.

Bogindsamlingerne

Endelig skal nævnes de indsamlinger af bøger til sønderjyderne, som Sønderjydsk Fond i samarbejde med studenterudvalget Heimdal foranstaltede 1920 og 1925. Gennem dagbladene appelleredes på ny til det danske folk med ordene:

»De gamle sønderjyske bogsamlinger, som den sønderjyske befolkning selv for private midler har opretholdt under fremmedherredømmet, slår ikke til mere. Under krigen kom de i forfald, og kravene om let adgang til dansk læsning er nu større end nogensinde. Opgaven er for stor til, at den sønderjyske befolkning selv kan løse den ...«

Holtebanegården blev atter den store central. Den første indsamling gav store resultater. Den meget kritiske leder af statens bibliotekstilsyn, langt senere frihedsrådets gesandt i Moskva, Th. Døssing, udtalte 13. februar 1921 til fonden:

»Ved at gennemgå reolerne hylde for hylde er det iøjnefaldende – og glædeligt – at der findes en stor mængde virkelig gode og uundværlige bøger. Selvfølgelig også meget af let underholdende art, men hovedind-

trykket er, at den absolut gode brugbare [litteratur] dominerer. Af ældre litteratur findes der mest af vor klassiske skønlitteratur i gode udgaver med fraktur, endvidere en mængde populær-oplysende litteratur fra 60'erne – 80'erne, for en stor dels vedkommende bøger, som ikke mere kan købes. – Endelig må det bemærkes, at der er flere *meget værdifulde* værker (Briekas (biografiske) lexikon, en række kunstmonografier o. m. fl.), som forøger den samlede værdi med tusinder af kroner ...»

Sønderjydsk Fond lod adskillige bøger indbinde, mest i Flensborg, hvor det var billigst, og fordelte dem til de forskellige biblioteker nord og syd for den nye grænse. I Flensborg opstilledes de i det gamle danske bibliotek på »Margrethesminde«, som lededes af Gustav Johannsens datter Alexandra. Bindtallene opgives forskelligt. Døssing taler om 17.000 bøger, i Sønderjydsk Fonds papirer opgives 60.000, og afdøde rektor Simonsen, Flensborg, som havde med dansk biblioteksarbejde syd for grænsen at gøre, nævner et endnu lidt højere tal.

Indsamlingen 1925 fremskaffede i følge fondens oplysninger 48.000 bind.

Ledelsen af fonden og det daglige arbejde

Administrationen af Den sønderjydske Fond påhvilede i det daglige forretningsudvalget, som oprindeligt var dannet for at skaffe penge. Det holdt en række møder: fra 22. januar 1919 til 30. april s. å. 21 møder, foruden at medlemmerne deltog i centralkomiteens 3 møder indenfor samme tidsrum. Senere blev det til ugentlige møder. Tidligt erklærede formanden, Fr. Hiort-Lorenzen: »Der er nok at gøre. Rektor H. P. Hansen og jeg underskriver daglig 300 breve ... Kunne ikke andre i forretningsudvalget påtage sig underskrivelsen af disse breve?« Og professor Ehlers, som fra første færd var fondens generalsekretær og ved omdannelsen i oktober 1921, da forretningsudvalget blev til fondens bestyrelse, og der indrettedes en direktion, blev formand for begge institutioner, udtalte engang i 1922, at ca. 2 timer daglig gik med til administration af Sønderjydsk Fond. Det må erindres, at alt dette arbejde, som udførtes af dem, der sad i de forskellige udvalg, senere i bestyrelse og direktion, eller som var med

*Departementschef Fr. Hiort-Lorenzen.
Formand for forretningsudvalget 1919-22.*

i den store centralkomité, blev ydet uden så meget som  n  res vederlag. Det gælder også den meget store indsats, som ydedes af de skiftende hovedkasserere, grosserer Vald. Johansen, etatsråd Glückstadt, direktør Roepstorff og nu senest højesteretssagfører Jonas Bruun. Og i denne forbindelse må det omtales, at hele den meget omfattende revision, som gennem de mange år blev foretaget af »Centralanstalten for Revision«, først ledet af statsautoriseret revisor Carl Andersen, efter hans død og til denne dag af hans søn, er sket uden den mindste udgift for fonden. Kun det ansatte kontorpersonale var blevet lønnet, fra den mest beskedne kontordame op til kontorchefen, i begyndelsen fuldmægtig i magistraten E. v. Jessen, men snart efter, allerede i 1919 og til sin død 13. september 1959 A. Ch. Louw, der desuden senere blev direktør for Varelotteriet.

Hans betydning for Sønderjydske Fond er umådelig; som sekretær i alle udvalg og ved alle m der kom han ind i de mindste enkeltheder og var – takket være sine store administrative evner, som også mangfoldige andre institutioner drog fordel af – til uvurderlig hjælp.

F r at give et begreb om kontorets arbejde kan anføres, at i året

*A. Ch. Louw. Fondens kontorchej
1919-1959.*

1922 havde man 3.260 indgående ekspeditioner og 12.388 udgående skrivelser foruden en række mundtlige, herunder telefoniske, henvendelser og besvarelser. 1928 var de tilsvarende tal 6.195 og 9.458, foruden de mundtlige ekspeditioner, i hele ti-året 1918-1928 ca. 35.000 indgåede skrivelser og over 76.000 udgåede; 1942 var der indtil 16. april 1096 indgåede skrivelser, og i samme tidsrum i 1943 var tallet 1188.

Retningslinier for administrationen

Allerede 14. maj 1919 ønskede adskillige i centralkomiteen, at der udarbejdedes vedtægter for fonden, så at man havde noget at holde sig til. Det skulle nu vare længe, før man nåede så vidt, men visse retningslinier blev dog slået fast. Centralkomiteen var overste, også bevilgende myndighed; allerede 20. juni 1919 tilstod den dog forretningsudvalget en rådighedssum på 100.000 kr., dels for at det ikke ustandselig skulle sammenkalde centralkomiteen, dels for at det kun-

ne hjælpe sønderjyder i kongeriget, som havde været med i krigen, og som var i trang. Endvidere fastsloges, at intet kunne bevilges, som ikke havde været opført på dagsordenen for centralkomité eller forretningsudvalg, og at ingen bevillinger til krigsramte kunne gives uden efter indstilling fra sønderjyderne selv, i begyndelsen gennem de sønderjyske amtskomiteer, bistået af deres tillidsmænd; senere blev nordslesvigerne direkte repræsenteret i centralkomité og bestyrelse. Bevillinger til højskoleophold o. l. administreredes af Sønderjydsk Skoleforening, ligesom Den nordslesvigske Kvindeforening på adskillige områder havde indstillingsret. For det tredje bestemtes, at selv om den faktiske afgørelse burde ligge i amtskomiteerne gennem deres indstilling, så skulle alle udbetalinger ske gennem hovedkontoret. Det holdt man strengt på fra ledelsens side. Da de lokale indsamlingskomiteer i Århus og Odense havde tilbøjelighed til selv at ville råde over midlerne, fik de at vide, at det ikke måtte ske; 14. maj 1919 sagde Jacob Appel: »Vi må have en mindelig forhandling med uddelingskomiteen i Haderslev, som sidder og bevilger ganske snevældigt«, og I. C. Christensen fortsatte: »Hvis der ikke er givet tilsagn fra fonden, er vi dog ikke forpligtede til at give penge«. Efter at Appel noget senere havde været til forhandling i Nordslesvig, mente han dog, at man burde imødekomme Haderslevkomiteens ønske om 50.000 mark til etablering af hjemvendte soldater.

Men som vigtigste retningslinie, ja som fondens grundlov, stod opråbet af 19. december 1918, hvor formålet tydeligt var angivet: »at lindre krigens ulykkelige følger ... Vi må værne om enker og faderløse, hvem krigen har berøvet deres forsørgere, vi må genrejse ødelagte virksomheder, vi må støtte de mange i krigen lemlæstede, som kan hjælpes til lykkeligere livsvilkår«. Denne linie fastholdt man principielt gang på gang, selv om det må indrømmes, at der var grænsetilfælde, hvor man måske gik for langt. Herman Trier henstillede i centralkomitémøde 8. marts 1929, at man ikke tog flere (uvedkommende) opgaver op, og Vanggaard udtalte 17. november 1937: »Hovedformålet for fonden var jo at støtte krigsdeltagerne og deres efterladte. Vi har jo været noget frie i vor fortolkning af opråbet, som er vor lov ...«.

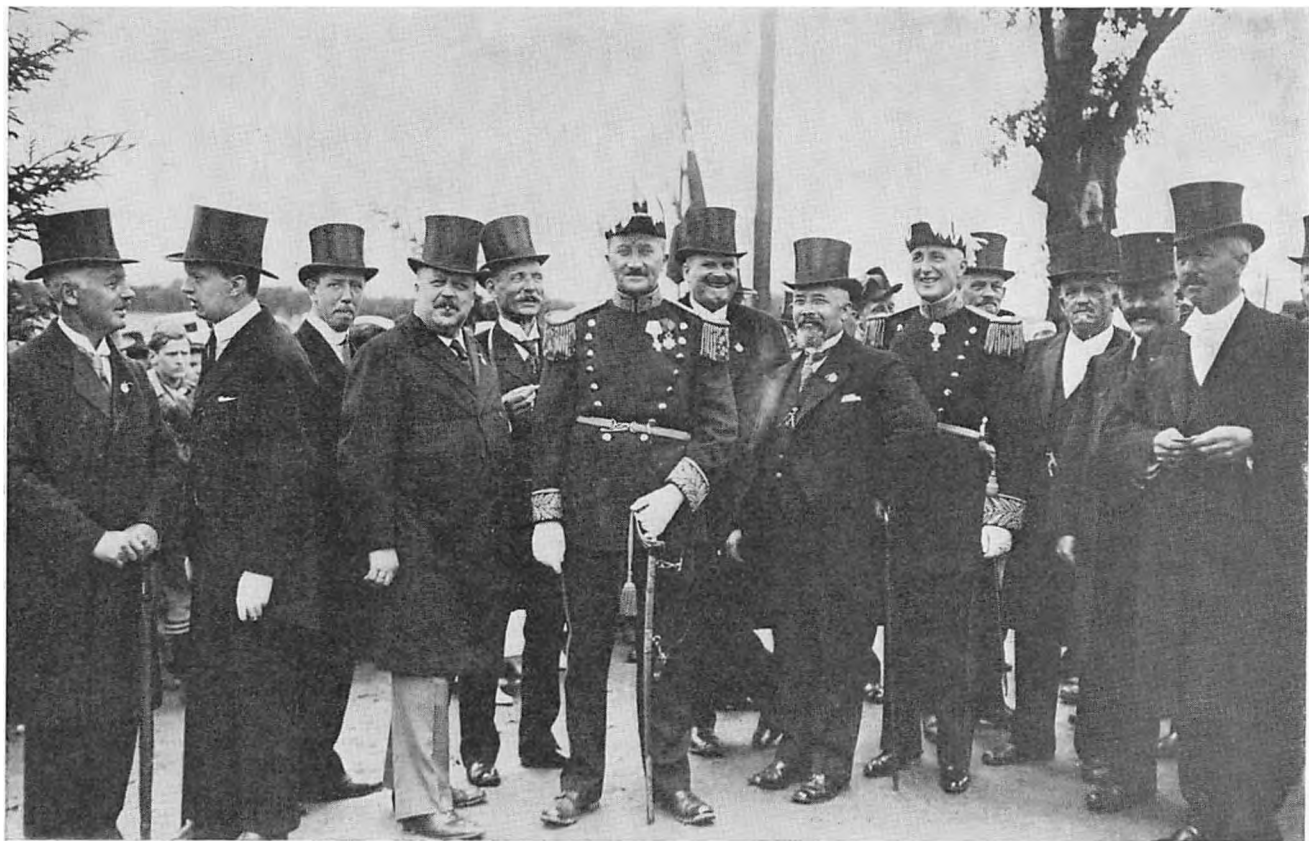
I centralkomitémødet 12. april 1921 antydedes det, at man blot

Processjonen d. 11. juli 1920 over pontonbroen i Sønderborg op mod Dybbøl skanser. I 1. række f. v. fru Manthey-Wagner, professor Ehlers og redaktør A. Bantzen. I 2. række ses redaktør Chr. Gulmann og brygger Vagu Jacobsen.

behøvede at ansøge fonden, så fik man. Professor Ehlers, fondens generalsekretær, svarede herpå: »Jeg håber, at forsamlingen er os [i forretningsudvalget] taknemmelig for, at vi ikke forelægger den de sager, i hvilke vi giver blankt afslag«. Han opfordrede kritikerne til at besøge kontoret: »man vil da blive oplyst om, at vi bogstavelig talt ikke bestiller andet fra morgen til aften end at sige nej til alle mulige urimelige andragender«. Af sådanne kan anføres: et københavnsk plantageselskab ville erhverve arealer, fortrinsvis i Nordslesvig, en spejderkolonne ønskede tilskud til blæseinstrumenter, en mand anmodede om 200 kr. for at kunne rejse til sin syge søns konfirmation på Rigshospitalet, en nordslesvigsk præst søgte om betaling for nye præstekjoler til samtlige nordslesvigske præster, »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende« om tilskud til at udgive fagbladet, man afslog, men henviste til Grænseforeningen. De allieredes våbenfæller ønskede forskellige tilskud, men fik at vide, at hvis der blandt medlemmerne var sådanne, som opfyldte betingelserne for at få hjælp fra fonden, kunne disse enkeltpersoner blot søge. Landstingsmand Jepsen Christensen udtalte i den anledning: »Der kan jo ikke være spørgsmål om at yde hjælp til sønderjyder, der frivillig har meldt sig på de allierede magters side, men kun såfremt de har været indkaldt til tysk militærtjeneste.« Fonden ville heller ikke give tilskud til hjælp til udvandring; det var jo ikke meningen, at man skulle bidrage til at affolke Nordslesvig. En brugsforening i Sundevad var kommet i økonomiske vanskeligheder og bad fonden om hjælp; da nogle af interessenterne kunne risikere at måtte gå fra hus og hjem, vedtog fonden at hjælpe de medlemmer, som var fattige forhenværende krigsdeltagere, men altså ikke de øvrige.

En driftslåneforening for mindre landbrugere havde lånt for mange penge ud, og nu var der underskud. Dette måtte, hvis Sønderjydsk Fond ikke trådte hjælpende til, dækkes af garantierne, og da mange af dem havde deltaget i verdenskrigen, sad de hårdt i det. Men landstingsmand Jørgen Møller sagde (det er sidst i 1930'erne): »Alle disse driftslåneforeninger har ført en meget letsindig økonomisk politik ... Der kan ikke være tale om, at Sønderjydsk Fond skal yde hjælp til dækning af sådanne underskud, som delvis er opstået ved sløseri«, hvorefter der faldt afslag. Og mangfoldige fik af-

Fra genforeningsfesten d. 11. juli 1920. Fra venstre ses: departementschef Fr. Hior-Lorenzen, redaktør Helge Wamberg, brygger Vagn Jacobsen, redaktørene Andr. Buntzen og Chr. Gulmann, Stiftamtmand Haarlov, landstingsmand Kloppenborg-Skrumsager, generalkonsul Ernst Carlsen, amtmand Lundbye og yderst til højre gardejer Refsbaage.

slag med den motivering, at deres forhold ikke var påvirket af eller havde haft forbindelse med verdenskrigen. Det gjaldt også adskillige, som var såre dårligt stillede; men havde deres forhold ingen forbindelse med krigen, henvistes de til den almindelige sociale forsorg, navnlig til den danske, som indførtes ved genforeningen 1920.

I det hele administreredes der med stor ansvarsbevidsthed. Ganske vist erklærede hofjægermester Wedell-Neergaard i et centralkomitémøde først i 1920'erne, at der nok i begyndelsen var klatret en del penge bort, navnlig til folk, der løb fonden på dørene, men da redaktør Holger Bernild, som havde siddet i centralkomiteen fra december 1918, valgtes ind i bestyrelsen (11. december 1926), udtalte han allerede i det andet møde, at »med bevillinger troede jeg egentlig, at man var meget flot her. Jeg glæder mig over, at der vises sparsommelighed.«

Fru Manthey-Wagner sagde 26. august 1957, at fonden i årenes løb havde fået ca. $\frac{1}{2}$ million ansøgninger, og at afgørelserne ikke havde givet anledning til en eneste avisklage. Men kritik har der dog været eksempler på. I rigsdagspartiernes sønderjyske udvalgs møde 30. juli 1919 forelå en skrivelse fra Den nordslesvigske Skoleforening (efter 1921: Sønderjydsk Skoleforening), der oplyste, at den havde standset sine indsamlinger i kongeriget til fordel for Den sønderjyske Fond, men nu kunne den ikke få penge til at løse sine opgaver, hvorfor den søgte staten om bidrag. Folketingsmand Gunnar Fog-Petersen fandt, at Sønderjydsk Fond havde bragt sig i en mærkelig stilling ved at gøre krav på at få alle penge til sønderjyske formål, men ikke ville yde noget. Han syntes bestemt, at Sønderjydsk Fond måtte have forpligtelse til at yde et tilskud til Skoleforeningen, der nogenlunde svarede til, hvad den plejede at få fra private kredse i kongeriget. Men så svarede I. C. Christensen: »Der må foreligge en misforståelse her, for det hænger ikke sådan sammen ... jeg er medlem af fonden og har været til hovedmøderne, og jeg ved derfra, at der er bevilget penge til Slesvigsk Skoleforening, ikke alene til understøttelse for lærere, men også til understøttelse for elever, som kommer herover på skoler. Men forudsætningen var ganske vist den, at sådanne understøttelser kun blev givet i den tid, der forløber indtil genforeningen; når den fandt sted, måtte ydelsen af disse under-

støttelser ligesom af alle understøttelser af lignende art være en statsopgave, og så kunne Sønderjydsk Fond ikke blive ved at yde penge, thi dens penge bliver jo væsentligst indsamlet til hjælp for invalider og dem, der har lidt ilde ved krigen, og ikke til sådanne formål.« Minister H. P. Hanssen oplyste, at Skoleforeningen fra Sønderjydsk Fond havde fået 10.000 kr. til krigsdeltageres ophold på handelsskoler og fagskoler af anden art, [det var netop dette skoleforeningens kasserer, redaktør Anders Lebeck havde bedt om på fondens forretningsudvalgs møde 20. juni, og som centralkomiteen bevilgede samme dag!] Ved næste møde i rigsdagspartiernes udvalg 4. august 1919 oplyste et underudvalg, at Sønderjydsk Fond allerede 8. marts havde bevilget Skoleforeningen 30.000 kr. til unge sønderjyders ophold på efterskoler og højskoler i kongeriget, foruden som nævnt 10.000 kr. bevilget 20. juni, hvortil yderligere 3.450 kr. til studiehjælp ved Københavns universitet. Men Skoleforeningen havde i sin ansøgning til staten intet oplyst om disse 30.000 kr.

Op til genforeningen tildeltes hjælpen til sønderjyderne lidt efter ordene: hvad du evner kast af i de nærmeste krav; der blev hjulpet overalt, hvor det på nogen måde lod sig gøre. De kontante pengemidler måtte, indtil den danske krone indførtes som lovligt betalingsmiddel i Nordslesvig 20. maj 1920, oversendes i mark, og tanken opstod da tidligt, om man ikke skulle købe mark, medens de var billige, kursen var da ca. 9 mod før krigen 89. I. C. Christensen rejste forsigtigt spørgsmålet i centralkomitémødet 20. juni 1919. Direktør Heilbuth greb tanken og anbefalede at købe mark straks, idet man måtte gå ud fra, at marken ville gå op, når Tyskland, som det måtte forventes, underskrev Versaillestraktaten. Niels Neergaard støttede Heilbuth, men Fr. Hiort-Lorenzen frarådede at købe flere mark, end man havde brug for i øjeblikket; fonden burde ikke spekulere i markkurserne, og derved blev det heldigvis!

Forskellige finansielle dispositioner

Forretningsudvalgets kasserer, grosserer V. Johansen, åbnede, efterhånden som der strømmede pengemidler ind, en 4% foliokurant i

*Statsrevisor J. S. Vanggaard; formand
for fondens bestyrelse 1937-38.*

Landmandsbanken. Senere overførtes 3 millioner kr. til en $4\frac{1}{2}\%$ konto, og en mindre sum var hensat i Den sjællandske Bondestands Sparekasse. Da forretningsudvalget 30. april 1919 besluttede at købe obligationer for 4 millioner kroner, og da der var trukket 1 million kroner på banken, spurgte direktør Ringberg, om Sønderjydsk Fond ville forlade banken. Svaret gik ud på, at forholdsreglen kun sigtede på at fordele risikoen. Men herefter udtalte banken, at den måtte mene at have et vist krav på at være fondens bankforbindelse i betragtning af den velvilje, banken havde udvist overfor fonden (gratis lokaler, varme, lys, kontorhjælp o. s. v.). Dette synspunkt anlagde bestyrelsen i sit svar til fhv. redaktør og folketingsmand Emil Marott, da denne i centralkomitémødet 8. marts 1920, spurgte, om det var en fordel, at fondens midler stod i én bank; provinsen havde jo også samlet midler ind, og det var vel rimeligt, at pengene også anbragtes der. Et års tid senere, 15. februar 1921, gjorde kaptajn C. C. Fischer, Åbenrå, opmærksom på, at Den nordslesvigske Folkebank i Åbenrå manglede danske kroner og godt kunne trænge til at arbejde med fondens midler. Måske for at tage brodden af den skjulte kritik fore-

slog etatsråd Emil Glückstadt, der var blevet fondens hovedkasserer, efter at grosserer Vald. Johansen var død 1919, at fonden skulle købe obligationer for ca. 3 millioner kroner, hvilket vedtoges, og købet foretoges 8. marts 1921. I et bestyrelsesmøde fem fjerdingår senere, 1. juni 1922 gjorde Glückstadt opmærksom på den avance, man kunne få ved at sælge de sidst indkøbte obligationer, nominelt 3,8 mill. kr.; fortjenesten ville være 231.000 kr. Begrundelsen for forslaget var, at obligationskurserne viste tendens til at gå ned. Men Glückstadt fortsatte: »Det kan være rigtigt at sælge, men det kan også være rigtigt at beholde papirerne. Det er ikke godt at sige.« Folketingsmand Vanggaard udtalte ifølge den af formanden, professor Ehlers underskrevne bestyrelsesprotokol: »Jeg mener ikke, der er nogen risiko ved at ligge inde med dem foreløbig.« Redaktør Buntzen fortsatte: »Det forekommer mig, når der er tale om andres penge, at det da ville være urigtigt ikke at realisere papirerne og indkassere det indtjente.«

Opfordret til selv at udtale sig sagde Glückstadt: »Hvis det var mine obligationer, ville jeg ikke sælge dem,« og siden vedblev han: »Formanden må endelig forstå, at jeg ingen ønsker har i retning af at sælge; jeg mener kun, at det er min pligt at gøre opmærksom på forholdet.« Det vedtoges så at realisere bedst muligt ca. 1/2 million kroner af obligationerne.

Senere på året krakkede Landmandsbanken, og dens direktør E. Glückstadt, der måtte bære ansvaret for katastrofen, meddelte professor Ehlers, at han ønskede at fratræde som kasserer for fonden. I næste bestyrelsesmøde udtalte formanden så, efter at have ladet meddelelsen gå videre:

»Vi for vort vedkommende har jo ikke nogen som helst grund til at mindes etatsråd Glückstadt med andet end taknemmelighed for ... den storslåede måde, hvorpå han tog fat på denne nationale opgave. I begyndelsen var det jo Landmandsbanken, der gagerede vort personale og gav os husly. Vi har i virkeligheden etatsråd Glückstadts personlige velvilje at takke for meget. For tiden, da der sendes ham en del onde tanker, synes jeg, vi har grund til at mindes, at vi kun har grund til at være ham taknemmelig ... hvis direktør Roepstorff [som ofte havde givet mødet i Glückstadts sted] ser etatsråd Glückstadt, vil jeg bede ham sige ham, at vi mindes ham med taknemmelighed.«

Vanggaard spurgte så senere i mødet, om provenuet af de solgte obligationer var indsat i Landmandsbanken. Roepstorff: »Ja«. Vanggaard: »Kan der hæves af disse penge foreløbig?« Roepstorff: »Det er der vist intet i vejen for.«

Hvem skal hjælpes?

Efter genforeningen udarbejdedes en vis praksis for, hvem der skulle hjælpes i første eller anden række, og i hvilket omfang. På et møde 25. september 1920 mellem fondens ledelse og dens amtskomiteer i Nordslesvig og Flensborg vedtog man, at følgende kategorier skulle komme i betragtning.

A. De i verdenskrigen faldnes efterladte. Herunder krigsenkerne, også sådanne, der måtte være blevet gift igen, men som – uanset dette – var fattige.

Faldnes børn. Det skulle være en forudsætning, at faderen var faldet i krigen 1914–18 som tysk soldat eller død af sår eller sygdom erhvervet i denne. Dette sidste måtte være anerkendt af Invalidenævnet i Sønderborg (normalt ved at der var tilstået krigerbarnet rente, fordi det havde mistet sin fader). Når et barn efter en i krigen falden soldat senere indgik ægteskab, ville der efter derom indgiven ansøgning kunne tilstås vedkommende en bryllupshjælp på 100–300 kr. efter vedkommendes økonomisk forhold. Hjælpen skulle udbetales enten gennem vedkommende præst eller giftefoged, der forrettede vielsen, eller hvis dette ikke kunne ske, da gennem amtskomiteen eller af en af dens tillidsmænd og ske samtidig med, at den pågældende på fondens vegne lykønskede den brud eller brudgom, hvis fader var faldet i krigen, samt i tilknytning hertil udtalte nogle mindeord om den faldne.

Til fattige, gamle sønderjyder, hvis søn var faldet. Her tænkes navnlig på sådanne, hvor den faldne søn havde været de gamle til hjælp, og hvor disse ikke selv længere kunne fortjene noget.

B. Til sønderjyske krigsinvalidere (men ikke fredsinvalidere, selv om de fik rente udbetalt gennem Invalidenævnet).

Foruden almindelige understøttelser i sygdoms- og trangstifælde, hvor dette mentes at kunne henføres til deres krigstjeneste og krigsinvaliditet, skulle Den sønderjyske Fond endvidere betale for 2 pladser på Statshospitalet i Sønderborg, én på mandssiden og én på kvindesiden, til patienter fra Sønderjylland, som var krigsinvalidere, deres hustruer og børn, samt faldnes efterladte.

C. Hjælp til fattige sønderjyder, der havde været indkaldte til tysk militærtjeneste under verdenskrigen, eller til sådanne, der havde været internerede eller på anden måde havde været holdt i fangenskab som følge af verdenskrigen, samt de pårørende, der var økonomisk afhængige af dem : samlevende hustruer og uforsørgede børn. Under denne kategori henregnedes alle, der havde været tysk soldat under verdenskrigen, eller som havde været i krigs- eller civilt fangenskab, som følge af, at de dengang var tyske statsborgere, herunder også og navnlig sådanne, der led under i krigen erhvervede sår (skønt disse ikke anerkendtes af Invalidenævnet som i almindelighed egnede til at tillægge dem krigsinvalidrente : under 10 % invaliditet) og sådanne, der som følge af deres indkaldelse til militærtjeneste havde erhvervet sig visse sygdomme, som nu kom til udbrud, f. eks. gigt, følgerne af gasforgiftning m. v. Understøttelse skulle kunne ydes både som en direkte pengehjælp eller som en sygehjælp, hvorved den i almindelighed skulle udbetales til den helbredelsesanstalt, hvor vedkommende måtte være indlagt eller til den pågældende læge for behandlingen.

Allerede tidligt, 7. december 1922, var landstingsmand Jørgen Møller inde på at tale om en mild fortolkning af reglerne om hjælp. Han sagde: »Jeg vil bede om, at man ikke trækker grænserne altfor skarpt. Når der står i Sønderjysk Fonds love, at midlerne skal bruges til at afhjælpe nød, der er en følge af krigen, skal det vel ikke forstås således, at man kun skal hjælpe dem, der er krigsinvalid eller krigerenker eller krigerbørn. Krigen virker endnu i mange hjem, selv om faderen ikke er faldet, og jeg tror derfor, at nogle af de mange midler, som fonden råder over, også bør bruges til at hjælpe børn, hvis forældre ikke direkte er ramte af krigen«. Hans indlæg medførte ikke videre diskussion, men langt senere, 10. december 1930, var Fr. Hiort-Lorenzen inde på samme tanke og plæderede for hjælp ikke blot til forhenværende krigsdeltagere, men også til børn af sådanne. Da Ehlers indvendte, at her indførtes et helt nyt princip, (hidtil kun børn af faldne og krigsinvalid), hævdede Hiort-Lorenzen, at mange børn af indkaldte havde arbejdet hjemme på gården uden løn og uden mulighed for at spare op. De måtte også hjælpes til at kunne komme i vej. Dette synspunkt godkendte mødet uden afstemning.

D. Endvidere gav fonden understøttelse til faglig uddannelse og skolehjælp til fattige seminarister og handelsstuderende og andre unge fra de sønderjydske landsdele, hvis forhold var påvirket af verdenskrigen.

I almindelighed ville kun unge, der enten selv havde været indkaldt til tysk militærtjeneste under verdenskrigen, eller hvis fædre havde været det, kunne komme i betragtning ved disse understøttelser, som skulle uddeles i samråd med Sønderjydske Skoleforenings bestyrelse, men om hvilke vedkommende tillidsmænds og amtskomités ytringer forud skulle indhentes. Foruden de på de almindelige understøttelseskemaer omtalte attester krævedes ved disse ansøgninger også attest fra lederen for den skole eller undervisningsanstalt, hvor vedkommende ansøger nød og havde nydt undervisning eller fra hans tidligere lærermester eller principal med hensyn til vedkommendes flid, evner og fremgang ved hans læsning eller i det pågældende fag samt om hans opførsel.

Med hensyn til de almindelige betingelser, som skulle gælde for tildeling af understøttelse fra fonden bemærkedes endvidere:

1. De pågældende skulle være værdige til fondens hjælp.

De måtte ikke have begået en i den offentlige mening vanærende handling. Om der burde tildeles understøttelser til folk, der havde modtaget fattighjælp, var måske mere tvivlsomt, men måtte bero på de enkelte tilfælde.

2. De burde være i besiddelse af dansk indfødsret eller have ansøgt derom.

I de første år efter genforeningen kunne man naturligvis ikke holde så strengt på dette, men senere måtte man gå ud fra, at når en mand ikke havde opnået dansk indfødsret, så var det, fordi han ikke ønskede tilknytning til det danske samfund, eller fordi han ikke kunne få det som følge af, at han havde begået en i den offentlige mening vanærende handling, der jo forhindrer indfødsret. Der kunne imidlertid være tilfælde, hvor vedkommende havde søgt derom, men på grund af den gældende lovgivning endnu ikke havde kunnet opnå dansk indfødsret, og i så tilfælde kunne der jo nok blive spørgsmål om at se bort herfra.

3. En andrager burde ikke have offentlig demonstreret et antidansk sindelag.

Fondens ledelse mente nemlig ikke, at en mand – uanset om han var dansk statsborger og i øvrigt måtte kunne komme i betragtning – burde have understøttelse af fondens midler, når han på demonstrativ måde havde tilkendegivet sit anti-danske sindelag. Fondens midler var indsamlet blandt danske for at hjælpe danske.

4. Andrageren måtte være ubemidlet.

Herved måtte man tage hensyn til hans indkomst i forhold til størrelsen af den af ham afhængige familie. Kun ganske undtagelsesvis ville derfor folk i fastlønnede stillinger, portører og vejmand o. l. kunne komme i betragtning. – Her måtte særlige omstændigheder til, da deres lønninger i de

fleste tilfælde afpassedes efter konjunkturerne. Landmænd af gårdmandstypen ville i almindelighed ikke kunne komme i betragtning, medmindre der var ganske særlige omstændigheder. Det var følgerne af krigen, fonden skulle afbøde – ikke en almindelig landbrugskrise.

Med hensyn til sygehjælp ville man i almindelighed ikke kunne yde hjælp til sådan sygdom, som behandlede ved offentlighedens foranstaltning, uden at omkostningerne derved fik fattighjælpsvirkninger. Her tænkes navnlig på udgifterne ved opdragelse, underhold, forsørgelse, kur og pleje for blinde, døvstumme, evnesvage, sindssyge, epileptikere, vanføre, lemlæstede, tuberkuløse, skrofuløse, lupuspatienter, stammende og andre talemiddende, samt patienter, der led af kræftsvulster og andre ondartede svulster, endvidere blinde (dog ikke krigsblinde). Med hensyn til alle disse måtte stat og kommune yde den fornødne hjælp i henhold til den gældende lovgivning, og det var ikke fondens sag at aflaste det offentlige.

Foruden den under 1) omhandlede konfirmationshjælp til børn, hvis fader var faldet i krigen, gav fonden også igennem Den nordslesvigske Kvindeforening en konfirmationshjælp til børn af fattige forhenværende sønderjyske krigsdeltagere. Der var direkte fra fonden stillet beløb til rådighed for Kvindeforeningen. Ansøgninger om sådan konfirmationshjælp måtte indsendes til Den nordslesvigske Kvindeforening, og sønderjyske krigsdeltagere kunne ikke med begrundelse i forestående konfirmation erholde direkte understøttelse fra fonden.

Efter at folketingsmand Holger Andersen var kommet ind i bestyrelsen (oktober 1922), var det ham, der gennemgik ansøgningerne om støtte, efter at disse var tilsendt fonden fra amtskomiteerne i Nordslesvig og den tilsvarende i Flensborg. Da Holger Andersen i januar 1930 tog til Konstantinopel for at præsidere i den græsk-tyrskiske udvekslingskommission, overtog folketingsmand I. P. Nielsen arbejdet med ansøgningerne.

Amtskomiteerne er spredtvis berørt i det foregående. De nedsattes i hver af de 4 tidligere nordslesvigske kredse (amter), mens der syd for Skelbækken var en uddelingskomité med hovedsæde i Flensborg. De påtog sig et stort arbejde. Til dem indsendtes alle ansøgninger om støtte, for så vidt de ikke administreredes af Den nordslesvigske Kvindeforening (s. 44) eller af Sønderjydsk Skoleforening (s. 44). Når Jepsen Christensen senere beklagede sig over, at Sønderjydsk Fond ikke holdt sig opråbet af 19. december 1918 efterretteligt, hvor der stod, at der skulle virkes i samråd med de danske foreninger i Sønderjylland, var det for så vidt rigtigt, men amtskomiteerne, som

jo også repræsenterede den danske befolkning, fungerede sikkert hurtigere og mere effektivt, end underudvalg under de store nationale foreninger ville have gjort.

Fremgangsmåden var den, at ansøgerne anskaffede sig et trykt skema, forskelligt for de to køn. For kvindernes vedkommende indeholdt det 25 forskellige rubrikker med op til 7 underafdelinger. Ansøgeren skulle så på tro og love erklære, at oplysningerne på skemaet var i overensstemmelse med sandheden. Men desuden skulle 2 troværdige personer bekræfte de givne oplysninger, og legitimationspapirer for ansøgeren skulle vedlægges. Dernæst gik ansøgningen til den lokale tillidsmand til udtalelse og indstilling, hvorefter den sendtes til amtskomiteen. Når denne havde afgivet sit votum, sendtes ansøgningsskemaet til Sønderjydsk Fond i København, hvor det journaliseredes og gik til viderebehandling.

Lad nu være, at de ca. $\frac{1}{2}$ million ansøgninger, som fru Manthey-Wagner senere omtalte, at man var kommet op på inden for fonden (s. 48), langt fra alle passerede amtskomiteerne, bliver der endda nok tilbage, som kan fortælle om, hvilket enormt arbejde der har påhvilet dem.

Hvordan forretningsgangen hos amtskomiteerne har været, er ikke ganske klart: om man har samledes til fællesmøder, eller om sagerne blot er blevet oversendt til udtalelse. Fra Åbenrå amt foreligger oplysninger om, at amtskomiteen aldrig holdt møde, men det refererer sig måske til en senere tid, hvor borgmester Holger Fink som formand for komiteen i forbindelse med sekretæren afgjorde alle sager på grundlag af tillidsmændenes indstilling. Gårdejer Peter Frank i Stollig var således gennem en årrække medlem af amtskomiteen uden at vide det, men man var dog klar over, at han som tillidsmand i Løjt sogn havde gjort et stort arbejde for Sønderjydsk Fond.

Det var ikke mennesker i anden række, der sad i amtskomiteerne; for Åbenrå amt var det i mange år f. eks. kaptajn C. C. Fischer, for Haderslev amt domæneforpagter P. Refshauge, typograf Lageri og gårdejer Martin Simonsen, Flovt, for Sønderborg amt f. eks. rentier Andreas Blad og gårdejerne Chr. Christensen, Elsmark, og Chr. Iversen, Avnbøl, for Tønder amt gårdejerne Jepsen Christensen, Høgsbro, og Hans Lorenzen, Ballum, samt apoteker Kjems, Løgum-

kloster, og for Flensborg og landdistrikterne var fru Kirsten Simon- sen den ledende, bistået af faktor Lausten, vinhandler Holst m. fl.

Selv om de store danske foreninger i Sønderjylland ikke direkte var med i arbejdet, var det dog ledende inden for deres egne rækker, som sad i amtskomiteerne.

Dansk sindelag betingelse for at få hjælp fra fonden?

Spørgsmålet om sindelaget: dansk eller tysk, spillede ikke nogen større rolle de første år, man administrerede nogenlunde efter Fr. Hiort Lorenzens førnævnte ord: »man må gå ud fra, at de, der søger hjælp fra Sønderjysk Fond, er dansksindede«. Dog kan anføres en diskussion i bestyrelsen. Ledelsen i »Nordslesvigsk Asyl«, der ejede flere børnehjem i landsdelen, havde tidligere fået et lån til 5¹/₂ 0/0 rente; nu ønskede det renten nedsat til 4 0/0. Det var bestyrelsen ikke tilbøjelig til, navnlig fordi »Nordslesvigsk Asyl« ganske havde afvist fondens ønske om at få indseende med administrationen. Det oplystes så under debatten, at ledelsen af »Nordslesvigsk Asyl« havde været dansk indtil 1864, men så fik hjemmetyskerne magten, og sådan var det stadig. Da ytrede den socialdemokratiske landstingsmand Jørgen Møller: »Jeg ser nødigt, at andragendet afslås grundet på asyllets bestyrelses tysksindethed«. Et års tid senere tog socialdemokraternes førstemand i Nordslesvig, folketingsmand I. P. Nielsen, problemet op i et centralkomitémøde (20. december 1923) og sagde: »... jeg har hørt ..., at fonden ifølge sine statutter ikke kan udbetale hjælp til andre end dem, der er danske. Jeg har gennemgået opråbet, og jeg kan ikke finde en eneste linie om det«. Nogle år senere (19. december 1929) fortsatte han linien i langt skarpere form ved at udtale: »Sønderjysk Fond skal jo være en upolitisk fond; som garanti herfor har alle partier repræsentanter deri, men i det øjeblik den gøres til en nationalpolitisk [ved at støtte dansksindede yngre sønderjyske landmænd i de nationalt vanskelige egne] kan vi for vort vedkommende ikke være med længere«.

I. P. Nielsen talte meget ofte om »partiet« som helhed og sagde, »vi og vort parti«, medens Jørgen Møller, selv om han ingenlunde

lagde skjul på, at han var socialdemokrat, udtrykte sig ganske anderledes, f. eks. »... jeg føler mig som repræsentant for den sønderjyske befolkning og ikke som noget andet« (20. december 1921), eller: »når der kommer et menneske til mig i Sønderjylland, så spørger jeg ikke: »Hvad er De, er De konservativ eller venstre eller socialdemokrat? Nej, jeg spørger om hans forhold som sønderjyde. Jeg står som repræsentant for den sønderjyske befolkning og ikke som noget andet« (7. december 1922).

Men I. P. Nielsen fortsatte i førnævnte møde, at Sønderjydsk Fond var en gave fra den danske befolkning til den nødstedte sønderjyske befolkning, der havde lidt under krigen, uden hensyn til, hvilken politisk eller national opfattelse den havde. I de følgende debatter udtalte han sig meget skarpt og truede med at forlade centralkomiteen og faldt først til ro, da udtrykket »i de nationalt vanskelige egne« blev slettet. En af grundene til hans modstand var også, at den famøse passus kunne få den jordkamp, som var i gang – det var i Vogelgesangs store dage –, til at blusse yderligere op. Brodden blev i øvrigt helt taget af forslaget, da der indføjedes, at også byboere kunne få støtte. Men ellers var man enig om, at Sønderjydsk Fond var en gave fra danske til danske. Landstingsmand Jepsen Christensen sagde 9. april 1930, at i etatsråd Hiort-Lorenzen-komiteen sad også tyskere, og der blev givet til tyskere, men det fik gårdejer, senere domæneforpagter Refshauge sat en stopper for, da han kom ind i uddelingskomiteen, og Jepsen Christensen erklærede i de samme dage, at »Sønderjydsk Fond ikke kan være lige så forpligtet over for tysksindede som over for dansksindede personer«. Igen var man inde på spørgsmålet i mødet 30. august 1938, hvor det omtaltes, at »Foreningen for sønderjyske krigsbeskadigede og faldnes efterladte« havde oprettet et rekreationshjem ved Flensborg fjord. Jørgen Møller understregede, at en stor del af krigsinvaliderne her hørte til det tyske mindretal og kunne derfor ikke få hjælp fra Sønderjydsk Fond, og et par måneder efter udtalte fru Manthey-Wagner, hvor det drejede sig om et stipendium: »Det er jo naturligt, at legatet kun gives til studerende fra danske hjem«.

Den sønderjydske Fond og Landeværnet

Den strid, I. P. Nielsen lagde op til ved centralkomitémødet 19. december 1929, var en udløber af en stor uenighed, som viste sig indenfor fonden i spørgsmålet om støtte til Landeværnet.

Den skal her uddybes noget nærmere.

I august 1926 stiftedes den tyske kreditanstalt Vogelgesang, hvorved kampen om jorden på ny begyndte i Nordslesvig. »Landeværnet«, det danske modstykke til den tyske kamporganisation, udsendte 24. januar 1927 opråb til det danske folk om støtte. Allerede 4 dage senere, 28. januar, foreslog Hiort-Lorenzen i bestyrelsen, at Sønderjydsk Fond ydede et bidrag til Landeværnet; redaktørerne Gulmann og Holger Bernild var enige med ham om, at fonden skulle låne Landeværnet 100.000 kr., brygger Vagn Jacobsen var meget imod og hævdede, at Sønderjydsk Fond skulle støtte enkeltpersoner, men ikke et erhverv som sådan – i dette tilfælde landbruget; Jørgen Møller var betænkelig, og rektor H. P. Hansen ville bevare hovedet koldt og se tiden an, men mente efterhånden, at en støtte til Landeværnet sagtens kunne falde ind under fondens formål. Ved en afstemning i mødet var 7 for støtten, Vagn Jacobsen alene imod, medens rektor H. P. Hansen og Jørgen Møller ikke stemte. I det påfølgende centralkomitémøde 14. februar 1927 delte vandene sig som i bestyrelsen, dr. Collin støttede H. P. Hansens forslag om at forholde sig afventende, medens højesteretspræsident Gram talte stærkt for at yde det foreslåede lån på de 100.000 kr. på Landeværnets almindelige lånevilkår; til sidst vedtoges forslaget enstemmigt med 15 stemmer. Vagn Jacobsens stærke modstand mod støtten bevirkede i øvrigt, at Jepsen Christensen, som naturligvis havde været stærkt for lånet til Landeværnet, pressede ham til at få Carlsberg bryggerierne til at yde direkte hjælp, og ved meget fikst at spille ham og Benny Dessau fra Tuborg ud mod hinanden fik han begge bryggerierne til at bidrage hver med 100.000 kr. Men sidst på året 1929 kom der atter forslag frem om at hjælpe nordslesvigske landmænd. Holger Bernild foreslog at yde lån på indtil 2.000 kr. til 50 dansksindede landmænd, altså maksimalt 100.000 kr., til etablering af nye hjem i Nordslesvig i de nationalt blandede egne, og fra Landeværnet forelå andragende

om, at fonden stillede 250.000 kr. til rådighed til lignende formål, dog med en lånegrænse op til 5.000 kr. for hver enkelt låntager. Centralkomiteen behandlede begge forslag under ét 19. december 1929. Formanden for Statens Jordlovsudvalg, folketingsmand Niels Frederiksen, der iøvrigt i forvejen var medlem af centralkomiteen, var særlig indbudt og sagde, at man måtte være klar over, »at den sikkerhed, der kan ydes for sådanne lån, er en sikkerhed ude i den yderste grænse«. Professor Bentzon advarede stærkt mod forslaget, thi denne hjælp i den nationale kamp faldt uden for Sønderjydsk Fonds opgaver. Derimod ville han gå med til at støtte krigsramte hjem og til unge fra sådanne hjem, men hjælpen skulle administreres af fondens bestyrelse og ikke af mænd, der tillige sad i Landeværnets ledelse.

Professor Ehlers advarede også; højest kunne han gå med til at yde lån til sønner af faldne soldater, medens man nu var ved at komme ind på et andet princip end det hidtil håndhævede; nu ville man yde hjælp, uanset om vedkommende havde været direkte ramt af krigen og dens følger. Han mindede om centralkomiteens forbud fra 1923 mod yderligere at yde lån (til højskoler o. l.) – hvortil Gulmann replicerede, at fonden jo stadig lånte ud af sine midler, f. eks. til studerende. – Men Ehlers fortsatte med at sige, at yderligere lån ville spærre for de vigtigste opgaver, – thi der var ikke midler nok til begge dele; hvis forslaget blev vedtaget, ville han gå af som formand i bestyrelsen og blive »departementschef Hiort-Lorenzens loyale opposition«. – Diskussionen fortsattes ved flere senere centralkomitémøder, ja helt op til afslutningsmødet i november 1937 var enkelte medlemmer inde på sagen, men forslagene blev ikke vedtagne, og Jepsen Christensen udtalte bitre ord om fondens holdning ved Landeværnets generalforsamling 3. marts 1931 og hævdede, at ifølge opråbet af 19. december 1918 skulle fondens midler anvendes både i nationalt og filantropisk øjemed, men fonden havde alt for længe overset det nationale. Hertil svarede kontorchefen i Sønderjydsk Fond A. Ch. Louw:

»Det kan godt være, at det er filantropiske formål, vi ofrer os for; men det kan der ikke ændres ved. De midler, som Sønderjydsk Fond disponerer over, er indsamlede med det bestemte formål for øje at lindre krigens føl-

ger i det genvundne land, og vi kan da naturligvis ikke anvende vore penge på anden måde end denne.

De, der søger om vor hjælp, er mennesker, som på en eller anden måde er ramt af krigen. Det er ikke alene krigsinvalidere, vi støtter, men også i høj grad faldnes efterladte – enker og børn efter danske, som er blevet dræbt i verdenskrigen. En anden stor gruppe, som hjælpes af fondens midler, er de sønderjyder, der i 40 års alderen har ligget i Flanderns og Polens skyttegrave og derved har pådraget sig rheumatisme og lignende lidelser, som måske først rigtigt melder sig nu og i høj grad nedsætter disse menneskers arbejdsevne ..., selv om de egentlig ikke falder ind under begrebet invalidere.

Jeg ved ikke, om man ikke kan kalde det at virke i nationalt øjemed, når Sønderjydske Fond på den måde har uddelt over 10 millioner kroner blandt danske i Sønderjylland for at lindre krigens følger dernede«.

I stedet for påny at yde tilskud til Landeværnet havde central-komiteen 10. december 1930 bevilget 100.000 kr. dels som understøttelse, dels som mindre lån til nordslesvigske landmænd og mindre erhvervsdrivende, som var enten børn af faldne eller var krigsinvalidere, henholdsvis børn af disse eller tidligere krigsdeltagere, og som ville oprette selvstændige hjem i Nordslesvig. Lånene var ret små, højest på 2.000 kr. Antagelig under hensyntagen til landbrugskrisen siden 1931, der jo ramte Nordslesvig langt hårdere end det øvrige land, måtte det erhvervsråneudvalg, som administrerede alt dette for fonden, nedskrive 2 lån til 0, en tredje låntagers ejendom gik til tvangsauktion, en fjerde havde kun afdraget 80 kr. og betalt et lille rentebeløb i 1932; siden da havde ingen af de i øvrigt ret få låntagere hverken ydet afdrag eller renter. Men sidst på året 1935 havde fonden dog 81.000 kr. i behold på denne konto, og det udvalg, som skulle udarbejde forslag til en afviklingsplan for fonden, foreslog, at summen skulle bevares til det samme formål.

Hjælpen til 2. zone

Nordslesvig var i al fald fra 1918 et fast afgrænset område, markeret gennem H. V. Clausen-linien og Äbenrå-resolutionen af 17. november 1918. Men syd for Nordslesvig, i 2. zone, levede der også danske, som var mærkede af krigens nød og gru. De blev også hjul-

pet, selv om forretningsudvalget 7. maj 1919 var imod, at man for at skaffe flere midler henviste til, at hjælpen også skulle ydes syd for grænsen; – i kongeriget var kampen, ligesom i Nordslesvig, hård imellem de såkaldte Äbenråfolk og Flensborgfolkene, og henvisningen til 2. zone kunne måske skade mere end gavne.

Professor Ehlers foreslog 8 dage senere i centralkomiteen, at der sendtes gavepakker til Flensborg og den del af »landet derovre«, som var blevet forfordelt, foreløbig 100 pakker à 10 kr., og det synes at være blevet vedtaget. På Koldingmødet 14. juni 1919 havde gård-ejer Refshauge slået fast, at der ikke måtte være nogen territorialbegrænsning med hensyn til uddeling af hjælp. Imidlertid viste det sig, at 2. zone næsten intet havde fået af den meget store bevilling til beklædning, som fonden tidligere havde bevilget (s. 28). »Det må jo i høj grad være en misforståelse, at der ikke skulle uddeles til 2. zone,« sagde Jac. Appel i et centralkomitémøde; forretningsudvalget havde foreslået, at der bevilgedes 60.000 kr. til beklædningsgenstande til 2. zone, Appel anbefalede forslaget, og det vedtoges. At Flensborg og landdistrikterne også nød godt af fondens levnedsmiddeluddeling omkring jul 1919, fremgår af det tidligere oplyste (s. 29).

Udvalget for forsendelser lod trykke et lille hefte med udtog af modtagne takkebreve for levnedsmiddelpakkerne; af de 133 aftrykte skal omtales en fællesskrivelse fra 20 sønderjyder, den ældste 91, den yngste en enke på 60 år, hvis ene søn var faldet i krigen, en anden skudt til krøbling; 6 af underskriverne var i 80'erne, 8 i 70'erne. I et andet brev hedder det: »Min hjerteligste tak, at min bøn som gammel flensborger er bevilget, og jeg har fået en pakke, hvis indhold er så storartet. Et stort stykke flæsk, kaffebønner, sukker, ris og mel, nu kan jeg solde, til vi bliver danske, det er mit håb og længsel, jeg er godt 80 år, men hjertet slår endnu frit, og når vi først bliver danske, bliver jeg ti år yngre. Med hjertelig taksigelse og det ønske, at Gud vil lønne Dem, hvad jeg ikke kan, forbliver ...«

Da genforeningen var en kendsgerning i juli 1920, var fondens ledelse klar over, at hjælpen til de udelukkede måtte fortsætte, skønt opråbet af 19. december 1918 kun talte om »de tilbagevendende landsmænd«, og »vore brødre og søstre, når de vender tilbage til os«. Og hurtigt blev man enig om i praksis at foretage en deling af hjæl-

pen i forhold til folkeafstemningens danske stemmetal i 1. og 2. zone, henholdsvis 75.431 og 12.800. Så vidt vides er der kun én gang i fondens historie rejst en teoretisk tvivl om berettigelsen af at udstrække hjælpen til danske syd for den nye grænse. I. P. Nielsen havde studeret Sønderjydske Fonds opråb og sagde så i centralkomiteémødet 20. december 1923: »Der kunne være spørgsmål, om man overhovedet kunne udbetale understøttelser syd for grænsen. Opråbet er efter min mening ganske klart: at fondens midler er indsamlede for at afhjælpe den nød, som krigen havde forårsaget i de landsdele, der kom tilbage til Danmark.« Men han insisterede ikke på en anden praksis, og sidst i 1920'erne gik han endog stærkt i breschen for støtte til 2. zone (s. 95–97).

Langtidsplan for hjælpen til Nordslesvig

Midt i februar 1921 opfordrede Sønderjydske Fonds forretningsudvalg de dansksindede rigsdagsmænd, der var født og valgt i Nordslesvig, til at give forslag til en plan for fondens fremtidige virksomhed i Nordslesvig.

I dette møde understregede et af forretningsudvalgets medlemmer, redaktør Buntzen, fondens formål sådan: 1) krigens følger afhjælpes, 2) Nordslesvig skal stilles lige med det øvrige land m. h. t. de opgaver, staten ikke tager sig af. Rigsdagsmændene gik ind på tanken, og 2. maj 1921 afgav de en betænkning, bragt i form af den konservative folketingsmand, cand. theol. Holger Andersen. Alle sluttede de sig til planen om, at hjælpen også skulle udstrækkes til 2. zone, og henstillede derfor, at fonden anmodede de danske organisationer i Flensborg og landdistrikterne om at udtale sig om de opgaver, hvis løsning disse måtte finde særlig påkrævet syd for den nye grænse.

De ti rigsdagsmænd (I. P. Nielsen var ikke med, fordi han var født i kongeriget, pastor Johs. Schmidt ikke, fordi han var tysksindet) foreslog hjælpen delt i 2 kategorier, hvoraf den første i aller-egentligste forstand tog sigte på at afhjælpe verdenskrigens direkte følger, medens den anden skulle bruges, hvor vanskelighederne kun mere indirekte kunne siges at stamme fra krigens forhold. Under

første afdeling hørte 1) oprettelse af et hjem for forældreløse børn, hvis fader var faldet i krigen. Da det hastede hermed, kunne det ikke nytte at bygge, men man måtte købe en ejendom til dette brug, 2) hjælp til enker og børn efter faldne eller efter dem, som var døde som følge af invaliditet, pådraget i krigen, 3) konfirmandhjælp, ikke blot til børn af faldne, men også til børn af krigsdeltagere, 4) hjælp til rekreationsophold for kvinder, hvis helbred var blevet nedbrudt på grund af overanstrengelse og underernæring i krigstiden, 5) oprettelse af et hjem for syfilitiske småbørn, 6) fortsat støtte til det allerede eksisterende helsehjem ved Vilstrup strand, et rekreationshjem for børn, 7) hjælp til faglig uddannelse af unge, der f. eks. ved lettere invaliditet var mærket af krigen, samt også til unge fra hjem, der var særlig hårdt ramt af krigen eller dens økonomiske eftervirkninger, og endelig 8) midlertidige lån til højskoler og efterskoler.

Støtten til højskoler og andre skoler for unge

Rigsdagsmændene argumenterede stærkt for dette sidste punkt, henviste til opråbets ord »om genrejsning af ødelagte virksomheder« som en af fondens opgaver og understregede, at det åndelige genrejsningsarbejde var lige så vigtigt som det materielle. Ved en senere diskussion i centralkomiteen, 27. januar 1922, gik folketingsmand Mads Gram stærkt ind for støtten til højskolerne, idet han udtalte:

»Der er sikkert ingen i befolkningen dernede, hverken i by eller på land, der vil benægte den overmåde store støtte, vi i vor nationalitetskamp har haft fra den danske folkehøjskole. Jeg tror, det vil blive indrømmet fra alle sider, at det, at vi kom herover og fik del i det danske åndsliv på de danske højskoler, blev dygtiggjorte der, bevirkede, at det ikke alene var en politisk danskhed, vi var besjælede af, men en danskhed, som var groet op på en naturlig måde, og som var holdbar og modstandsdygtig over for tyske angreb. Nu kom genforeningen, og vi kunne ganske vist blive ved med at sende vor ungdom over til højskolerne i det gamle land. Men man forstår sikkert vort inderlige ønske om at få sådanne skoler oprettet i vor

Filantropiske institutioner skabt af midler fra eller støttet af Den sonderjydske Fond. Fra øverst til nederst: Hvilchjemmet på Romo; Ehlershjemmet ved Sdr. Vilstrup Strand; Den sonderjydske Fonds Børnehjem ved Vilstrupvej i Haderslev; Den sonderjydske Fonds Kystsankatorium i Augustenborg; Børnenes Helsehjem ved Sdr. Vilstrup Strand.

midte for at have den direkte føling med dem, for at have dem som centre, hvorfra åndslivet kan brede sig. Der blev gjort skridt i så henseende fra alle lejre. Indre Mission var mest energisk og fik først en skole i gang i Hoptrup, den gamle skole i Rødding blev genoplivet og kom i gang, der blev oprettet en skole på Als [Danebod højskole] og sidst en skole ved Flensborg fjord [Rønshoved højskole]. Der er oprettet efterskoler, bl. a. i Rens. Men vi var nødsagede til at handle hurtigt, vi måtte bygge, medens dyrtiden var på det højeste, og skolerne sidder i meget vanskelig kår.«

Allerede da havde fonden beskæftiget sig med højskoletanken. Så tidligt som 8. marts 1919 overvejede man tilskud på 30.000 kr. til sønderjyders ophold på kongerigske høj- og efterskoler. I. C. Christensen mente, at det lå lidt uden for fondens opgaver, men da det kun var denne ene gang ..., og bevillingen vedtoges enstemmigt. I sommeren 1920 anmodede gårdejer Hans Eriksen, Almsted på Als, der var formand for byggeudvalget for Danebod højskole, om et ét-årigt lån på ca. 110.000 kr. mod sikkerhed i grund og bygninger, hvortil kom, at han og fem andre gårdejere ville være kautionister for lånet. Som forklaring skrev han, at lånemarkedet var forfærdelig strengt, »enestående i dansk pengevæsens historie«. Lidt senere anmodede Hoptrup højskole om et billigt lån på 100.000 mod sikkerhed i 2. prioritet. Sønderjydsk Kreditforening havde ydet et lån på 80.000 kr. mod 1. prioritet, brandforsikringssummen var 390.000 kr. Købe- og bygningsomkostningerne var på over 350.000 kr., i gaver var indgået 170.000 kr., og yderligere var der tegnet 30.000 kr. Alligevel havde man en gæld på ca. 200.000 kr., 1. prioriteten medregnet. For et vekselån på 120.000 kr. til dyre renter havde en kreds af nordslesvigere kautioneret. Som støtte for ansøgningen anførte højskolen, at den havde adskillige elever fra Sønderjylland, heriblandt 10 fra 2. zone. Løgumgård efterskole og præliminærkursus søgte i sommeren 1921 om et lån på 50–70.000 kr. og oplyste, at den nye skolebygning samt inventar havde kostet 130.000 kr. Der var en 1. prioritet på 50.000 kr. og en 2. prioritet på 35.000 kr., begge til 5 % hos den tidligere ejer, samt et vekselån på 130.000 kr. Ejere var 33 medlemmer af en forening, der drev skolen, samt 12 senere tilkomne. Disse 12 garanterede tilsammen for 10.000 kr., medens de 33 stod som garanter, kautionister og selvskyldnere for alle lånene. Også fra Rødding og Rønshoved højskoler indløb låneansøgninger. Løgum-

gård og Rønshoved højskole fik bevilget hver 50.000 kr. som lån til 5 0/0, de 3 andre højskoler, Rødning, Danebod og Høptrup, hver 100.000 kr. til samme rentefod. – Det varede imidlertid ikke længe, før det kneb med rentebetalingen, nogle af skolerne kom bagud, en enkelt betalte slet ikke, kun Rønshoved højskole var der intet i vejen med. Selv en kraftig rykkerskrivelse fra centralkomiteens formand Jac. Appel, hvor han måtte skyde med skarpt, hjalp ikke, skolerne var begyndt under højkonjunkturer og bygget i en tid, hvor alt var dyrt, men tiderne var ved at vende, så tilgangen til skolerne blev mindre, medens udgifterne var de samme eller endda voksende. Så fonden måtte overveje, hvordan man kunne komme skolerne til hjælp; nogle foreslog at yde tilskud til dem, andre at oprette legater ved skolerne til fordel for ubemidlede elever. Men professor, dr. jur. Viggo Bentzon sagde 16. marts 1923 i centralkomiteen: »Vi kan ikke glemme, at tilskud som disse ... og tilskud til universitetsstuderende ... ikke er dem, der ligger i centrum af komiteens virksomhed, vi er lige ude ved kanten, og når vi i sin tid gik med, lidt flot, til disse lån, er jeg overbevist om, at vi allesammen gjorde det, fordi vi fik forvisningen om, at det virkelig var lån, som vi, når vi ville, kunne tage tilbage«. Og professor Ehlers udtalte: »Vi har hele tiden været klar over, at skolerne kom i anden linie«, og han ville ikke være med til at eftergive hele summen (som Mads Gram helst så) eller til, at der oprettedes elevlegater for lånet. Men Gram, Jepsen Christensen og dr. phil. Laust Moltesen, den senere udenrigsminister, som ganske vist alle tre, modsat Bentzon og Ehlers, stod højskolebevægelsen nær, mente, at skolerne lå i centrum, når der sås hen til opråbets »nationale« opgaver. Den langvarige debat, som strakte sig over flere møder, endte så med, at »centralkomiteen bemyndiger (16. marts 1923) fondens bestyrelse til at yde tilskud til sønderjyske høj- og efterskoler efter forudgående undersøgelse af deres økonomiske forhold og inden for et beløb, der formentlig vil kunne anslås til 175.000 kr. Tilskudet vil for de høj- og efterskoler vedkommende, som fonden har ydet lån, kun kunne gives mod samtidig afvikling (udligning og tilbagebetaling af restbeløbet) af disse lån med eventuelt forfaldne renter«. – Tilskuddene fordeltes lidt ujævnt, de, der sad værst i det, fik mest, således Høptrup og Rødning højskoler hver 40.000 kr., Danebod

35.000 kr. og Rønshoved 20.000 kr., Løgumgård 10.000 kr. Desuden fik Rens efterskole, som ikke havde haft noget lån, 23.500 kr. og en anden mindre efterskole 6.500 kr. Det gik noget langsomt med afviklingen af den resterende gæld; for Hoptrup vedkommende var den først afsluttet i juni termin 1927. – Da landbrugskrisen satte ind 1931 og følgende år, blev det imidlertid galt igen for Hoptrup højskole; vel var gælden, som 1926 beløb sig til 376.000 kr., nedbragt til ca. 179.500 kr. i september 1931, men elevtallet var sunket fra 92 til 58, og samtidig var betalingen pr. elev nedsat med 10 kr. om måneden, og et lån på 10.000 kr. var opsagt. Derfor kom højskolen atter til fonden med ansøgning om tilskud på 10.000–13.500 kr. Men da centralkomiteen, efter professor Ehlers udsagn, i virkeligheden i 1923 havde forbudt at give mere til højskolerne, mente bestyrelsen ikke, at det kunne nytte at komme med forslag i den retning, og svaret blev et afslag.

2. kategori af rigsdagsmændenes forslag (s. 63 f.) gik ud på 1) livsvarig understøttelse til veltjente sygeplejersker, der havde virket i Nordslesvig under krigen eller ved fronterne, 2) studiehjælp til trængende nordslesvigske studenter – en fortsættelse af, hvad fonden allerede havde været inde på, men nu ved overgangen fra mark til kronemønt var alle nordslesvigske hjem blevet hårdt ramt af markens enorme fald. I denne forbindelse gjorde de ti rigsdagsmænd opmærksom på, at de mange nordslesvigske stiftelser og legater, hvis formuer stod i mark, var kommet ud for en voldsom værdiforringelse. Men dette sidste ville staten forhåbentlig råde bod på.

Ved et møde mellem de ti og fondens forretningsudvalg en halv snes dage efter, at rigsdagsmændenes betænkning var afgivet, spurgte landstingsmand H. D. Kloppenborg-Skrumsager, om man havde en oversigt fra 2. zone, parallel med rigsdagsmændenes af 2. maj 1921. Dr. Ehlers svarede, at man havde en gammel forbindelse med hjælpekomiteen dernede, men helt godt var det ikke, »man mærker hyppigt, at den ene forening lover den andens midler bort«. Imidlertid kom der snart en anden skik på det; fordelingskomiteen i Flensborg rekonstrueredes, pastor C. W. Noack, den senere biskop i Haderslev,

trådte til, og generalkonsul V. Neergaard-Møller, der naturligvis ikke kunne deltage officielt, virkede bag kulisserne.

Ved samme møde redegjorde dr. Ehlers også for de to strømninger indenfor fonden, der gjorde sig gældende med hensyn til fremtiden; den ene, som rigsdagsmændene åbenbart var tilhængere af, gik ud på at bruge løs af midlerne for hurtigst at råde bod på krigens virkninger, den anden tog sigte på en 20-årig virksomhed. Ehlers fortsatte: »Det har hele tiden været formålet, at *vi* samlede pengene ind, og sønderjyderne giver dem ud. På sidste centralkomitémøde (12. april 1921) blev vi bremset og kan foreløbig ikke handle på noget område. Det begyndte med, at centralkomiteen bebrejdede os, at vi plejede at stille centralkomiteen over for et *fait accompli*«. Dr. Ehlers var nok her lidt for summarisk, idet formanden Jac. Appel resumerede centralkomiteens tanke i følgende ord: »Jeg opfatter denne forhandling således, at man egentlig fra alle sider er enig om, at der ikke må disponeres over de 3 mill. kroner (som flertallet ønskede reserveret til senere opgaver), inden vi har hørt, hvad sønderjyderne foreslår, og får nyt møde i centralkomiteen. Er det ikke rigtigt? (Stemmer: Jo!) Med dette kan man vist slå sig til ro fra alle sider«.

Brydningen indenfor centralkomiteen

I Sønderjydske Fond var man i efteråret 1921 optaget af to emner, dels affattelsen af vedtægter for fonden, som man hidtil ikke havde haft, dels planlæggelsen af et budget for det følgende år, som man heller ikke før havde haft. Et sådant budget ville i nogen grad angive retningslinier for fondens arbejde et stykke ud i fremtiden.

Forhandlingerne om vedtægterne blev lange og efterhånden bevægede. At det hidtidige forretningsudvalg skulle omdannes til en bestyrelse, som skulle vælges af og blandt centralkomiteens medlemmer, var der ingen større uenighed om, ej heller om, at bestyrelsen ud af sin midte skulle vælge en direktion på 5 medlemmer til at lede den daglige administration, og endelig heller ikke om den bestemmelse, at to af bestyrelsen skulle være nordslesvigske rigsdagsmænd; for nu efter genforeningen var det rimeligt, at sønderjyderne blev medbe-

stemmende i fondens ledelse. Men medens forretningsudvalget havde foreslået, at de to nordslesvigske medlemmer valgtes »af og blandt de i Sønderjylland valgte rigsdagsmænd«, mente højesteretspræsident Gram, at det var bedre, at de to rigsdagsmænd valgtes af centralkomiteen, og dr. Moltesen og overlæge dr. Jonas Collin støttede ham, men ændringsforslaget forkastedes med 22 medlemmer mod 9. Dette skete 27. oktober 1921. I tiden derefter valgte de nordslesvigske parlamentarikere ind i bestyrelsen folketingsmand Mads Gram og landstingsmand Jørgen Møller. En begyndende bladpolemik mellem »Flensborg Avis« og »Hejmdal« 21.–22. november lod befrygte, at grænsestriden fra 1918–20 kunne føres ind i Sønderjydsk Fond, idet begge de valgte hørte til Åbenråretningen, og artiklen i »Hejmdal« kunne sagtens opfattes, som bladet netop syntes det ret og rimeligt, at Åbenrågruppen besatte begge pladser. I centralkomiteens møde 20. december 1921 kom det til et skarpt opgør, da dr. Collin foretog vedtægterne ændret, således at det blev centralkomiteen, der valgte de to parlamentarikere, altså det som højesteretspræsident Gram havde foreslået 8 uger tidligere, men Collin motiverede det med, at 2. zones danskere ikke følte sig repræsenteret ved de to valgte. Professor Bentzon syntes, at Collins (og Grams) forslag var rimelige, og en af de valgte, Mads Gram erklærede, at det havde været kært for de nordslesvigske rigsdagsmænd, om Sønderjydsk Fond havde bestemt sig til, at valget skulle foretages *blandt* dem og ikke *af* dem, men nu at ændre vedtægterne så kort efter 27. oktober ville være en desavouering af de to valgte. Da dr. Collins forslag, skønt rettidigt indsendt, af tilfældige grunde ikke var sat på dagsordenen, kunne det ikke komme til afstemning ved dette møde. Imidlertid fortsatte diskussionen i dagbladene med skarpe indlæg fra dr. Collins og navnlig fra Jørgen Møllers side. Denne sidste kommenterede også offentlig det andet punkt på dagsordenen ved mødet 20. december, nemlig budgetforslaget. Det havde også givet anledning til kraftig diskussion; mange var betænkelige over den korte tid, kun 6 dage, der var givet medlemmerne til at sætte sig ind i det omfattende forslag, som skulle træde i kraft 1. januar 1922; og endelig var der det ældre stridsspørgsmål: om man skulle reservere en bestemt sum til senere foreliggende opgaver, eller man skulle kaste sig over

de forhåndenværende krav, selv med fare for, at kapitalen blev spist op relativt hurtigt. Landstingsmand Jørgen Møller hørte til den sidste gruppe og var utilfreds med, at man ikke vedtog denne fremgangsmåde. Han udtalte sig om begge disse stridspunkter i en kronik i »Sønderjyllands Social-Demokrat«, der vandrede rundt i andre partiblade under den voldsomme overskrift: »Administrationen af Sønderjydsk Fonds midler nærmer sig skandalen«.

Men så greb professor Ehlers, som nu var blevet formand for såvel direktionen og bestyrelsen, omkring årsskiftet ind og udtalte til »Berlingske Tidende«:

»... Vi er i fondens bestyrelse overordentlig glade ved denne berigelse af vor arbejdskraft [de to rigsdagsmænds indvalg], men samarbejdet er først lige indledet, og landstingsmand Jørgen Møller, der netop den 20. december deltog i sit allerførste centralkomitémøde [mødet afholdes i rigsdagen] har fået – rimeligvis fordi han så, at forhandlingerne stenograferedes af en rigsdagsstenograf – det indtryk, at forhandlingerne er offentlige, og at de kan refereres. Det plejer vi imidlertid ikke at gøre. De brydninger, eller divergenser, der uundgåelig opstår, selv i denne nationale sag, som hidtil har kunnet samle alle politiske partier, udjævnes altid ved forhandling og udslettes altid ved redelig afstemning. Hidtil har det ikke været nødvendigt at indanke fondens afgørelser for publikums domstol. Dertil er det store velgørenhedsarbejde også af altfor intim karakter ...«.

Ved næste centralkomitémøde 27. januar 1922 fortsatte diskussionen, der endte med vedtagelsen af den af Jonas Collin foreslåede ændring, som bestyrelsen havde gjort til sin. Den kædedes sammen med et andet af bestyrelsen stillet forslag, der gik ud på, at centralkomiteen supplerede sig med samtlige nordslesvigske rigsdagsmænd på den tysksindede pastor Schmidt nær – og det pointeredes, at valget kun gjaldt de daværende parlamentarikere, ikke senere valgte. [Derfor blev H. P. Hanssen(-Nørremølle), som først fik sæde i folketinget 1924, aldrig medlem af centralkomiteen]. Disse forslag vedtoges enstemmigt. Det gjaldt også et af professor Bentzon stillet ændringsforslag til § 9, der gik ud på, at budgetforslag skulle forelægges i så god tid, at centralkomiteen i løbet af regnskabsårets sidste kvartal kunne afholde yderligere et møde om budgettet, om dette blev nødvendigt. Endelig vedtoges budgettet, med kun en mindre ændring, også enstemmigt. Så faldt der efterhånden ro over vandene. – Langt

senere (7. oktober 1928) beklagede centralkomiteens næstformand, rektor H. P. Hansen, den splittelse, der i almindelighed var i arbejdet for Sønderjylland, men »i det filantropiske arbejde, arbejdet for at lindre krigens sår, kom der gennem Sønderjydsk Fond enhed, kraft og fart. I det direkte nationale og politiske glippede det«. Og nogle år senere, da Niels Neergaard, 3. marts 1932, valgtes til centralkomiteens formand efter Jac. Appel, som var død, fortsatte rektor H. P. Hansen tanken og udtalte, at Sønderjydsk Fond i 1918–20 var et samlingens tegn midt i grænsestridens bitterhed, og selv om de stridende fra grænsekampens dage stadig hver for sig holdt på, at deres meninger dengang var de rigtige, havde de i Sønderjydsk Fond kunnet samarbejde og nå til enighed om meget væsentligt. Den nyvalgte formand sluttede sig ganske til hans ord. Det var også sandheden, om end med de modifikationer, som debatterne 27. oktober 1921 – 20. januar 1922 bar vidne om.

Som en stiltiende regel gjaldt fra nu af, at nye medlemmer ikke kunne optages i centralkomiteen – og således heller ikke i direktion og bestyrelse, bortset fra den, der i påkommende tilfælde blev valgt til fondens hovedkasserer. Ham måtte man almindeligvis hente uden for centralkomiteens kreds.

Et lille sprogligt intermezzo kom ind i ovennævnte debat. Som man havde gjort det allerede i starten, diskuterede man 27. oktober 1921, om navnet skulle være *Den* eller *Det* sønderjydske Fond. Herman Trier hævdede bestemt, at man oprindelig blot havde sagt »Sønderjydsk Fond«, og den form syntes han også, der var mest klang i. Men for resten havde rigsdagen efter lange undersøgelser og forhandlinger, bl. a. med sprogfolk, vedtaget intetkønsformen »Det Rask-Ørstedeske Fond«, så nu skulle det for fremtiden hedde *et* fond. Herman Triers ord gjorde nu ikke større indtryk; dr. Moltesen erklærede, at rigsdagen ikke kunne vedtage sprogløve, og dr. Ehlers hævdede bestemt, at fra første udkast, som han jo selv havde affattet, havde man brugt formen »Den sønderjydske Fond«, og eftersom ordet kom af latin *fundus*, måtte det på dansk blive til *en* fond. Og derved blev det, udover at Herman Trier i den fortsatte forhandling demonstrativt blev ved at sige *Det* sønderjydske Fond. – Iøvrigt havde professor Ehlers ikke helt ret, thi i hans forslag til opråbet 19.

Fhv. minister Niels Neergaard, centralkomiteens formand 1932-1936.

december 1918 forekommer hverken *Den* eller *Det* sønderjydske Fond.

Det eneste punkt på budgetforslaget, der havde givet anledning til nogen forundring, var forslaget om at bevilge 40.000 kr. til valuta-regulering for dem, der var blevet særlig vanskeligt stillede ved markens faldende værdi. Mads Gram havde i bestyrelsen stillet forslaget om disse 40.000 kr. og anbefalede det i centralkomiteen, idet han sagde:

»Forholdet er det, at der i valutaloven er en bestemmelse om, at man ikke kan få mere reguleret, end man i henhold til skatteattest kan eftervise at have ejet. Det er en bestemmelse, som har ramt mange ret hårdt. I følge tysk lov havde man ingen forpligtelse til at opgive sin formue til skatteansættelse; man blev sat i skat, og det var ikke rimeligt at vente eller forlange, at vi skulle være i den grad ivrige for den stat, vi dengang var under, at vi skulle komme, efter at vi var sat i skat, og sige: Nej, vi har mere, vi kan yde mere i skat. Men nu sker valutareguleringen som sagt på dette grundlag, og det har bevirket, at en hel række mennesker er kommet i øjeblikkelige vanskeligheder. Der bliver fra de sønderjyske rigsdagsmænds side gjort alt muligt for at opnå en efterhjælp fra staten i så hen-

seende, og vi håber også det skal lykkes ... Men i vinter kommer vi ikke udenom, at der er en hel række mennesker, der er vanskeligt stillede af denne grund, og det er mennesker, som har sat en ære i at klare sig selv, som har sparet og lagt til side, og som føler det som noget nedværdigende at gå enten til fattigvæsenet eller til hjælpekasernerne ... Der sidder faktisk en hel række ældre mennesker, der har det så knapt, at de sulter, og i den tid der går, indtil den nye lov om aldersrente [af 1922] kan træde i kraft, og de derefter kan få en fastsat støtte på deres gamle dage, har vi ment det rimeligt og naturligt, at Sønderjydsk Fond for et enkelt år rækker hånden ud og kommer dem i møde ...«.

Beløbet blev som nævnt bevilget. Ellers fulgte budgetforslaget ret nøje rigsdagsmændenes betænkning af 2. maj 1921 (s. 63 f.).

Rigsdagsmændenes langtidsplan realiseres

Til oprettelsen af et hjem for forældreløse børn, hvis fædre var faldet i krigen, havde man allerede måneder i forvejen taget det første skridt, og centralkomiteen havde i oktober 1921 sanktioneret købet af Ritmestergården, Sdr. Vilstrupvej 2 i Haderslev, som havde kostet 34.000 kr., en selv for den tid meget lille købesum. Yderligere var bevilget til indretning af børnehjemmet 34.500 kr., og til driften det første år 6.200 kr. Det skulle give plads til 20–25 børn og indviedes sidst i marts 1922. Ganske vist var fondens ledelse klar over, at det allerbedste ville have været at få børnene anbragt i pleje i privathjem, men da der i 1922 var 106 forældreløse børn, hvis fædre var faldet i krigen, måtte nogle anbringes på børnehjem. Om dette »Den sønderjydske Fonds børnehjem« på Vilstrupvej i Haderslev har der kun lydt lovord. Mange af børnene er, efter at de er kommet ud i lære eller ud på gårdene, vendt tilbage på besøg og har betragtet det som deres virkelige barndomshjem, – men de havde jo heller intet andet. Så sent som i 1957 besøgte det af Sønderjydsk Fonds afløsningsudvalg, der fandt hjemmet i meget fin stand; de største børns værelser var meget nydeligt udstyrede.

Efterhånden som de forældreløse børn efter soldater, faldne i 1. verdenskrig, blev voksne, var Sønderjydsk Fonds opgave jo løst. Den besluttede da at overdrage børnehjemmet til en selvejende institution

Besøg på Børnenes Helsehjem. – Den hvidklædte dame i 1. række er fruken Maren Sørensen. På hendes venstre side redaktør Gulmann, på højre side professorinde Ehlers, dernæst prof. Ehlers.

»Den sønderjydske Fonds børnehjem i Haderslev«, således at mindet om fondens indsats bevarede i navnet. 12. oktober 1948 stiftedes så en forening i Haderslev, hvis medlemmer enstemmigt vedtog fondens tilbud om at overtage børnehjemmet; og der valgtes en bestyrelse med sognefoged, gårdejer Iver Scherrebeck i Sdr. Vilstrup i spidsen, som skulle føre børnehjemmet videre.

Rigsdagsmandsudvalget havde foreslået, at hjemmet skulle oprettes i tilknytning til »Nordslesvigsk Asyl«, som under krigen havde gjort en god gerning og optaget 104 børn, der dog ikke alle havde mistet faderen. Asyls ledelse under pastor Tonnesens formandsskab havde besluttet at tilbyde Sønderjydsk Fond at overtage hjemmet, men sådan gik det nu ikke, kun fik »Nordslesvigsk Asyl« et tilskud på 20.000 kr., foruden det tidligere omtalte lån på 50.000 kr., da børneforsorgens tilsynsførende Eske M. Eskesen anbefalede ud fra et pædagogisk synspunkt og Refshauge ud fra et finansielt, idet han fandt sikkerheden betryggende.

Allerede før krigen var planlagt et Helsehjem ved Halk, oprettet og støttet af den lokale befolkning. Men begivenhederne havde standset planerne.

Efter våbenstilstanden tog man fat igen, og centralkomiteen bevilgede 20. juni 1919 til fru Skau-Petersen, Sommersted, 50.000 mark til virkeliggørelsen. Oprindeligt havde Helsehjems-kredsen fået løfte om bidrag fra Hiort-Lorenzen-indsamlingen, som imidlertid var ved at opbruge sine midler. Direktør Chr. Jensen, Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, havde beset stedet, nu ved Vilstrup Strand, og havde frarådet, da pladsen lå for afsides, men eftersom egnens beboere havde samlet vist 18.000 mark, til formålet, og man syntes at have et løfte fra Hiort-Lorenzen-indsamlingen at indfri, bevilgedes beløbet. I marts 1920 ansøgte institutionen så fonden om et lån til Helsehjemmet, der nu var ved at tage form. Statsministeriet anbefalede sagen i en skrivelse af 23. april 1920, Nationalforeningen denne gang også, hvis der kunne skaffes drikkevand i fornødent omfang (det var allerede bragt i orden), og da ansøgerne var villige til at kautionere for lånet, bevilgedes dette, således at Helsehjemmet, der var tænkt som et rekreationsopholdssted for svagelige sønderjydske børn, kunne begynde 14. juni 1920 med 57 børn, heraf

27 fra Flensborg, udvalgt af den danskfødte fru Brudenell-Bruce, gift med generalsekretæren ved C. I. S. (den internationale afstemningskommission). Hjemmet lededes af sygeplejerske Maren Sørensen (1882–1957), som i 26 år fik sin gerning her om sommeren, medens hun i vintertiden virkede i Valsbøl i Sydslesvig.

Men nu kom en ny sag ind i billedet. Den meget energiske fru Brudenell-Bruce havde af justitsministeriet fået to barakker i den tidligere Horserødlejr i Nordsjælland til lån i 2 måneder (15. juli til 15. september 1920), så fattige, syge og underernærede flensborgbørn dér kunne blive helbredt og få rekreation. En anonym pengegave muliggjorde foretagendet, og københavnske blade, hvor særlig fru Charlotte Haslund ved »Berlingske Tidende« interesserede sig for arbejdet, støttede sagen ved at opfordre læserne til at skaffe tøj til børnene. Disse var vel opdragne og loyldige, skrev fru Brudenell-Bruce til professor Ehlers, »mærkeligt, når man betænker, at de kommer fra Flensborg, hvis opvoksende ungdom uden overdrivelse er skrup uartig«. Men midlerne slap op, og Sønderjydske Fond overtog driften i Horserød, idet justitsministeriet gik med til, at »Flensborg-Barakken«, som virksomheden nu kaldtes, benyttedes til udgangen af januar 1921. Gennemsnitsbelægningen var i hele denne tid 8 voksne og 44 børn. Af børnene blev 7 efter foregående præstegang hos provst Johs. Petersen konfirmeret i Tikøb kirke 12. december 1920. Det skal have været en meget betagende gudstjeneste. Senere på dagen gav fonden en middag for konfirmanderne. Da Horserødlejren så måtte opgives, støttede fonden Helsehjemmet ved Sdr. Vilstrup strand med årlige bidrag til driften, noget der i allerhøjeste grad fik tilslutning fra Mads Gram, som ved budgetforhandlingen 27. januar 1922 udtalte:

»Helsehjemmet ... er en af de ting jeg for mit vedkommende også ønsker, at fonden skal tænke på at skabe en fast ramme for ud i fremtiden. Kirtelsvaghed hos børn ... gør sig i fremtrædende grad gældende i vore landsdele på grund af krigstidens underernæring. Det er en virksomhed, som har god sangbund i befolkningen dernede ... Jeg vil derfor gerne foreslå, at fonden sikrer Helsehjemmets beståen også i fremtiden.«

Da Helsehjemmet trængte til en udvidelse – det var begyndt med en gammel skrøbelig tysk krigsfangebarak –, ønskede Sønderjydske

Fond at købe en af Horserødbarakerne. Men justitsminister Svenning Rytter var i første omgang ganske afvisende: staten kunne ikke afhænde sine ejendomme til private institutioner. Efterhånden kom der dog skred i sagen, og fonden erhvervede en god officersbarak for en meget rimelig pris. Den blev skænket til Helsehjemmet sammen med en tilbygning (senere også et gymnastikhus) og danner nu centrum i hele Helsehjemskomplekset. I spisestuen hænger en stor smuk tavle med følgende inskription:

Dette Hus, som i den store Verdenskrig 1914–18 har huset fanger i Lejren ved Horserød, er i Sommeren 1924 købt af Den sønderjydske Fond, flyttet hertil og bygget ved Gavebrev. 1927 har Den sønderjydske Fond overdraget Huset til Foreningen »Børnenes Helsehjem«.

I de første 25 år af Helsehjemmets historie har 7343 børn haft ophold i færre eller flere måneder, deraf 2243 fra Flensborg og landdistrikterne syd for grænsen. Indtil 1940 betalte Sønderjydsk Fond for disse sidste alt, også rejse, læge, medicin m. v. I nogle år derefter en bestemt sum. Senere har fonden bidraget til vedligeholdelse og nyanskaffelse af inventar med betydelige beløb. Så meget har fonden betydet for Helsehjemmet, at dettes formand, gårdejer Jac. Friis, ved et besøg 1957 ønskede, at Sønderjydsk Fonds navn blev knyttet til hjemmet. Men fru Manthey-Wagner, som ellers er meget ivrig for, at fonden og dens gode gerninger ikke glemmes, mente nu ikke, at det var rigtigt, idet nordslesvigerne selv havde taget initiativet til Helsehjemmet, længe før Sønderjydsk Fond blev til, og selv havde navngivet det. – Til sidst i denne forbindelse skal nævnes, at blandt de legater, fonden har stiftet til gavn for sønderjyske institutioner frem i tiden, er også et til Børnenes Helsehjem på godt 30.000 kr.

Et Welanderhjem for syfilitiske børn, som rigsdagsmandsbetænkningen også havde foreslået, påtog Sønderjydsk Fond sig at oprette 1925. Den købte en grund nær Børnenes Helsehjem og opførte dér en bygning, efter at man først havde kasseret en plan om at købe en villa i Åbenrå. Til ære for formanden for fondens bestyrelse og direktion, der var professor netop i hud- og kønssygdomme, blev institutionen kaldt »Ehlershjemmet«. Da der var gået næsten 30 år, behøvedes det ikke mere, hvorefter det 1953 blev overdraget til socialministeriet, der nu driver det som spædbørnshjem. Overinspektør

Kongebesøg på Eblersbjerget. - I forledningens forstanderinde frøken Christiane Andersen, kaldet 'moster', derefter kong Christian X, dr. Alexandrine, den nuværende kong Frederik IX og professor Eblers.

På Eblersbjerget.

for børneforsorgen O. Skjerbæk, regnede med at hjemmet ved overdragelsen havde en værdi af ca. 350.000 kr.

Et andet børnehjem er »Den sønderjydske Fonds Kystsanatorium« ved Augustenborg fjord, oprindeligt en institution »Sonnenschein«, opført som børnehjem af en rig, enlig tysk dame. Efter at Sønderjydsk Fond havde erhvervet bygningen, blev den som gave overdraget Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, for at navnlig fattige tuberkuløse børn fra Nordslesvig kunne finde pleje dér. Også »Fjordmark« ved Flensborg fjord, beliggende hvor redaktør Jens Jessen havde haft sin sommerbolig, og nu tilhørende hans datter, erhvervedes af fonden og blev overdraget til Julemærkekomiteen, så at også det kunne drives som sanatorium, fortrinsvis for sønderjyske børn.

At Sønderjydsk Fond yderligere i årenes løb har ydet tilskud til forskellige børnehjem, børnehaver og -asylter, til ferielejre o. l. nævnes blot for fuldstændighedens skyld.

Børnerejserne er næsten et kapitel for sig, særlig aktuelt straks efter verdenskrigen, hvor mange børn var svagelige og skrøbelige. Først var der problemet om overhovedet at få dem over grænsen til kongeriget. Men 26. marts 1919 kunne rektor H. P. Hansen oplyse, at der var givet indrejsetilladelse til i alt 5.000 børn, når der garanteredes for dem(!) af kendte sønderjyder. De skulle anbringes privat, hvortil Fr. Hiort-Lorenzen bemærkede, at en del af børnene formentlig var så medtagne eller ligefrem syge, at de bedre egnede sig til optagelse i første omgang på feriekolonierne, om ikke ligefrem på hospitaler. Men dernæst kunne fonden ikke enes med Komiteen for sønderjydske Børns Landophold og navnlig ikke med menighedsplejerne, som nok gerne ville have tilskud fra Sønderjydsk Fond, men ikke samarbejde med den, »fordi livssynet er forskelligt«. De ville således ikke have fonden repræsenteret i deres kreds, end ikke af grundtvigianeren rektor H. P. Hansen. Men endelig mæglede Jac. Appel, centralkomiteens formand, forlig: Sønderjydsk Fond ydede tilskud på indtil 35.000 kr. til de to institutioner mod at de 1) af lagde behørigt regnskab og 2) undlod at henvende sig til offentligheden om at få penge, (idet dette kunne skade fondens almindelige indsamling). Københavns Kommunalærerindeforening (K. K. L.)

havde af Hiort-Lorenzen-indsamlingen fået 15.000 kr. til 2 måneders ophold for 150 børn, og Københavns Kommunalærerforening (K. K.) fik nu af fonden andre 15.000 kr. under forudsætning af, at den kunne få børnene overladt af børnekomiteen; men det gik nok; thi denne havde netop tænkt sig, at K. K. skulle tage sig af anbringelsen af uregerlige drenge!

Når børnene i Sønderjylland skulle konfirmeres, kunne de, hvis de var børn af fattige krigsdeltagere, få hjælp til konfirmationstøjet. Understøttelsen udgjorde de første år 75 kr., senere i 1920'erne, da kronens værdi steg, blev det kun 65 kr. Atter senere steg beløbet dog med den faldende kronekurs til 100 kr. Hjælpen administreredes gennem lange tider af »Den nordslesvigske Kvindeforening«. Inden foreningen havde fonden stillet 100.000 mark til rådighed for Kvindeforeningen til ubemidlede konfirmander i begge zoner; foreningen indkaldte derefter ansøgninger, men måtte erklære, at oplysningerne i en del af ansøgningerne desværre ikke stemte med sandheden og måtte afvises. – Under hensyntagen til den store nød syd for grænsen, da arbejdsløsheden tog stærkt til i foråret 1929, bevilgedes ekstraordinært 1000 kr. til fattige danske konfirmander. – Omtrent på samme tid regnedes i Nordslesvig med, at 80% af konfirmanderne var ubemidlede; endnu i årene 1940–50 blev der ydet konfirmationshjælp til 2113 unge til et samlet beløb af 138.565 kr. Så sent som 1960 blev der ydet støtte. Børnene stammede overvejende fra arbejderhjem i by og på land, hertil kom også en del fra røgterhjem. Kontorchef Louw sagde herom i 1951: »i sin tid betragtede man konfirmationshjælp som noget fonden uvedkommende (?), ... nu er det og har i mange år været en afgørende hjælp til forhenværende krigsdeltagere og til faldnes efterladte.« 1953 takkede en arbejdsmand i midtlandet for modtaget hjælp og oplyste, at han af 12 børn nu kun har ét, der ikke er konfirmeret, og i 1960 var der en anden arbejder, som fik sit 17. barn konfirmeret med økonomisk støtte fra fonden.

I foråret 1923 foreslog kontorchef Louw, at de konfirmander, hvis fader var faldet i krigen, skulle have et ur af fonden, og naturligvis stadig understøttelsen, hvis de var ubemidlede. Tanken fængede straks i ledelsen; gennem det franske gesandtskab fik man til-

sendt prøveure fra forskellige franske firmaer. Vejledet af kgl. hof-
urmager Alvild Dahl's efterfølgere bestemte ledelsen sig for firmaet
Antoine Frères i Besançon, og et stort antal herre- og dameure ind-
forskredes. På urkapslen ses i midten Sønderjyllands våben: De to
løver, uden om dem inskriptionen: »Den sønderjydske Fond« og
yderst: »Til Minde om din Fader«. De, der var født uden for ægte-
skab, fik, selv om faderen var faldet, intet ur, men en større under-
støttelse. Forstander Gotfred Hansen, som gennem en årrække ledede
Rens efterskole, fremhævede 1955 i en tale på Frederiksberg råd-
hus Sønderjydske Fonds indsats og fortalte som eksempel på, hvor
hårdt krigen havde slået, at i en af hans klasser på 28 elever havde
de 13 fået fondens konfirmationsur. – I alt er der uddelt 2900 ure.
– Mange takkebreve indløb fra konfirmanderne til fonden, nogle var
så vel formede, at de må være ført med fremmed pen, andre rørende
ubehjælpssomme. Nogle eksempler skal anføres:

»Eders højstærede Sønderjydske Fund. Bringe jeg herved min dybtfølte
tak, for det smukke ur, jeg modtog på min konfirmationsdag, til minde
om min fader, der faldt i krigen fra mig og mine soksende.

Ærbødiskt konfirmand J. J., moder og søskende.«

»Hermed moders og min hjerteligste tak for det smukke ur, som jeg har
modtaget fra dem. Jeg er meget glad for det smukke ur, da jeg i det har
et kjærligt minde om min fader. Jeg vil elske og bevare det saalænge jeg
lever. Med kjærlig tak og hilsen fra konfirmand C. J.«

»Undertegnede tillader sig herved ærbødigst at bede »Sønderjydske Fond«
modtage min moders og min hjerteligste tak for det smukke mindeur, som
jeg af sognepræsten fik overrakt palmesøndag.

Jeg skal stedse holde mindeuret i ære, lade det minde mig om min fader
og bevare »Sønderjydske Fond« i taknemmelig erindring for det oven-
nævnte minde, den gennem uret har rejst min afdøde fader.

Ærbødigst C. F.«

»Jeg vil hermed bringe Sønderjydske Fond min hjerteligste tak for penge-
gaven samt for det smukke ur, som jeg hver dag glæder mig over, og som
bestandig skal minde mig om min fader og tillige om mig ubekendte men-
neskers godhed mod mig. Hr. pastor Raaschou holdt en meget smuk tale,
forinden han overrakte mig uret. Endnu en gang min og min moders
inderligste tak. G. N. O.«

Konfirmationsuret, der blev givet til drengene. Pigenes var mindre.

Hjælp til *faglig uddannelse* af unge, der var ramt af krigen, havde Sønderjydsk Fond tidligt ydet gennem Sønderjydsk Skoleforening (s. 44), og parlamentarikerens betænkning af 2. maj 1921 foreslog at fortsætte hermed. Det skete også i form af understøttelse til ubemidlede, som ønskede at gå på seminarier, handels- og andre fagskoler. Som et af de senere udslag af disse bestræbelser er fripladser på et værelse, kaldet »Den sønderjydske Fonds værelse« på håndværkerkollegiet i København; bevillingen hertil blev givet i 1948, og kollegiet åbnedes 20. oktober 1950.

Kun i løs sammenhæng med det ovenstående – da det ikke drejer sig om uddannelse – skal omtales Sønderjydske Fonds forbindelse med »Den nordslesvigske hjælpekasse for håndværkere, næringsdrivende og husmænd«, som blev oprettet i januar 1919 på foranledning af Den nordslesvigske Vælgerforening, som havde stillet det gamle jernfonds midler til rådighed for at få det mindre næringsliv på fode igen efter krigen. Midlerne forvaltedes af Nordslesvigsk Kreditforening. Straks efter, at man var begyndt, manglede man kapital og ansøgte fonden om 200.000–300.000 kr. som garantikapital, på basis af hvilken der i Nordslesvig skulle kunne rejses tilstrækkelige midler. Centralkomiteen vedtog 8. marts 1919 at stille 300.000 kr. til rådighed som garantikapital, dog således at pengene skulle blive i kongeriget. Der blev så i tidens løb trukket adskilligt på disse midler, men pengene kom i det store og hele hjem igen, i al fald kunne kassereren, bankdirektør Roepstorff i 1947 sige: »Vi har så godt som ingen tab på denne konto, og nu kommer der så godt som aldrig et motiveret andragende mere.«

Et par år senere måtte han dog redegøre for en debitor, landmand N. N., som hverken betalte renter eller afdrag og ikke svarede på breve fra fonden. Kassereren var lidt betænkelig ved at gøre udlæg, »da vi jo er en velgørende institution.« Men da debitor havde haft en usædvanlig god høst og måtte skønnes at kunne betale, vedtoges udlægsforretningen med den motivering, at man skulle anvende midlerne til andre velgørende formål i Sønderjylland; hvorefter direktør Roepstorff sluttede: »Det bliver så den eneste gang, at vi [med hensyn til erhvervslånene] har været nødt til at gøre udlæg.«

Så alt, hvad Sønderjydske Fond har sat til på erhvervslånene, beløber sig til 6.660 kr.

Støtte til studerende ved de højere læreanstalter

Da krigen var forbi, vendte mange studerende hjem fra fronterne eller fangenskab og ønskede nu at fortsætte og afslutte deres fagstudium ved Københavns Universitet. Hvad enten de var ubemidlede eller sad bedre i det, var de ilde stillede, thi der kunne ikke over-

føres valuta fra Tyskland til udlandet. Derfor henvendte rigsdagsmand H. P. Hanssen, der i anden anledning var i København, sig 12. februar 1919 til Sønderjydsk Fond og bad den stille 50.000 kr. til rådighed for sønderjyske studerende. »Vi sønderjyder garanterer for beløbenes tilbagebetaling.« Generalsekretæren, professor Ehlers gik med hertil under forudsætning af centralkomiteens sanktion. Nogle måneder senere, 29. april, henvendte det af statsministeriet nedsatte udvalg, ledet af kammerherre, kabinetssekretær Krieger sig til fonden og anmodede den om at tage sig af understøttelse til sønderjyske studerende. Hidtil havde, fortæller Fr. Hiort-Lorenzen, hans faders indsamling gjort det og ville fortsætte så langt midlerne rakte (s. 13), men så måtte Sønderjydsk Fond træde til. I. C. Christensen oplyste, at staten havde stillet 10.000 kr. til rådighed, og professor Bentzon, hvem denne sag bestandig lå varmt på hjerte, erklærede, at disse midler administreredes af konsistorium ved Universitetet. Og i den følgende tid hjalp fonden da med direkte understøttelser. Nogle af disse administreredes af Universitetet og Polyteknisk Læreanstalt. Men desuden støttede fonden de studerende ved lån mod behørig kaution i den forstand, at låntageren måtte forpligte sig til at erlægge renter og præstere en selvskyldnerkautionist, i almindelighed faderen. Senere gik denne lånevirkksomhed over til at administreres af »Dansk Studiefond«, der gennem Sønderjydsk Fonds studielånefond fik stillet til rådighed i løbet af årene 1921-38 en sum på i alt 45.000 kr.

Kravene til ansøgerne var ikke særlig strenge; ganske vist hed det engang i al almindelighed, at »et ikke ubetydeligt antal andragender har måttet afslås som følge af, at ansøgerens forhold ikke var påvirket af eller havde haft nogen forbindelse med verdenskrigen«, men midt i 1930'erne, da fonden bevilgede yderligere 10.000 kr. til Dansk Studiefond, hed det blot, at lånene fortrinsvis skal ydes til sønderjyske studerende, som på en eller anden måde er krigsramte, eventuelt blot derved, at faderen under krigen har været indkaldt til tysk militærtjeneste. Dog skulle der være trang tilstede.

Og endelig oprettede Sønderjydsk Fond ved de to kollegier, der var tilknyttet Københavns og senere Århus universiteter, Landbohøjskolen og Studenterhuset i Paris en række legater, som skulle

bruges til hel eller halv fribolig de forskellige steder. For Københavns Universitet blev det til 5 værelser på Studentergården på Tagensvej, som blev opkaldt efter kendte sønderjyder: Hans Andersen Kryger, Peter Hiort-Lorenzen, Gustav Johannsen, Jens Jessen og Laurids Skau, samt ét værelse på Kvinderegensen på Amager Boulevard (Ingeborg Krygers værelse); 3 værelser på studenterkollegierne i Århus reserveredes for sønderjyske studerende, benævnt Den sønderjydske Fonds, H. P. Hanssens og Ernst Christiansens værelse. På veterinærkollegiet nær Landbohøjskolen indrettedes ét værelse og ligeledes i Studentarhuset i Paris. Med det på håndværkerkollegiet (s. 83) i alt 12 værelser. I hvert tilfælde udfærdigedes en fundats for værelset. I fundatsen for »Studenterkollegiet i Århus« af august 1935, hvor der endnu kun var ét værelse, givet af Sønderjydsk Fond, hedder det om dette: »Fortrinsvis for en ubemidlet, sønderjysk student og blandt disse fortrinsvis sådanne, hvis fader har været indkaldt til tysk militærtjeneste under verdenskrigen 1914–18, subsidiært sådanne hvis forhold eller forældres forhold kan siges at være påvirket økonomisk eller på anden måde af verdenskrigen.« Men efterhånden, som 1. verdenskrig er kommet på afstand og forholdene har ændret sig, har man måttet tage dette i betragtning, og i fundatsen for Sønderjydsk Fonds værelse på håndværkerkollegiet, den sidste der er oprettet, hedder det, at værelset skal tildeles en dansk håndværker fra Nordslesvig eller Sydslesvig, hvis forhold eller hvis forældres forhold er påvirket af en af de to verdenskrige.

Fra kollegierne tilgår der fondens ledelse meddelelse om, hvem der har fået tildelt Sønderjydsk Fonds værelser, og ved en bestemt lejlighed var man åbenbart utilfreds med resultatet, idet fru Manthey-Wagner ville henstille, at krigsdeltagere og krigsdeltageres børn blev foretrukket. H. Jepsen Christensen fortsatte: »Jeg ... ser, at en stor del af navnene på alumnerne ikke er sønderjyske, formentlig er det sønner af embedsmænd, der gør tjeneste hernede, og det var vel egentlig ikke meningen.« Og generalkonsul Carlsen sluttede med at sige: »Selv om man ikke kan forlange noget, kan man måske henstille til bestyrelsen, at der i første række tages hensyn til forhenværende krigsdeltageres børn«, og man skrev derefter til kollegiet i overensstemmelse hermed. Ved en anden lejlighed vedtoges at skrive

til universiteterne, Polyteknisk Lærestalt o. s. v., at legaterne skulle gives til studenter fra *Nordslesvig*, idet der var særlige studenterlegater til sydslesvigerne. Ligeledes blev Dansk Studiefond gjort opmærksom på, at lån af Sønderjydsk Fonds midler kun måtte gives til studerende, idet seminarister kunne understøttes og hjælpes ad anden vej, nemlig gennem Sønderjydsk Skoleforening, der til gengæld ikke kunne bistå akademikere.

I det meget store hele gik det godt med disse lån; de gik ud til de studerende, og de kom tilbage til Dansk Studiefond til sin tid; det kunne gå langsomt og ofte med små afdrag, men det gik. »Det er et udmærket legat, midlerne udlånes igen hele tiden,« hed det 1949. Kontorchef Louw kunne 13. december 1950 fastslå: »Disse studerende er alle meget gode låntagere; der har i hele perioden kun været en afskrivning på 1689 kr. (af i alt 50.220 kr.s udlån), og disse tab faldt i perioden 1921–24.« Men inden Dansk Studiefond fik lånesagerne overdraget, tog Sønderjydsk Fond sig selv af sagen, og fra disse første år er der nogle – få – tab at notere. En studerende havde lånt 2.000 kr. – foruden at han havde fået understøttelse på i alt 5.550 kr.; han rykkes, efter at han har bestået eksamen, i det uendelige uden resultat: efter lang tålmodighed opsagde Sønderjydsk Fond i 1928 lånet, der nu med renter var blevet til 2.248,24 kr.; dette førte ikke til noget, men så henvendte fonden sig til kautionisten, låntagerens fader. Ej heller denne reagerede, hvorefter man skred til retslig incasso. Så kom der endelig svar fra faderen, som erklærede, at enten havde han ikke fået brevet fra Sønderjydsk Fond, eller han havde glemt det. Han var 83 år og hustruen 75, de ejede intet udover aldersrenten; det tyske markfald havde taget hele deres formue. De havde været stræbsomme folk, som havde opdraget en børneflokk på i alt 13. Så henholdt fonden sig til debitor, ud fra den betragtning, at lånene var at anse som æresgæld. Men dennes sagfører svarede, at debtors ejendom var sat til tvangsauktion, at han havde opgivet sin praksis, og at han nu boede hos en broder; faderen var imedens død, og boet havde kun lige kunnet dække begravelsesomkostningerne. Så nedskrev fonden i sine bøger lånet til 1 kr. Senere ville man, inden sagen forfaldt, have debtors anerkendelse af fordringen. Da fondens sagfører forstod, at det mere fra fondens side

var et prestigehensyn, der gjorde sig gældende, end ønsket om at få pengene, foreslog han, at debitor slap med at betale 250 kr. én gang for alle, skønt han nu sad jævnt hæderligt i det. Dermed endte denne sag.

En anden debitor var den nu afdøde læge Fritz Clausen, mest kendt som fører for det danske naziparti i 1930'erne og under besættelsen 1940–45. Han var født i 1893 og studerede ved forskellige tyske universiteter, til han 1914 indkaldtes til militærtjeneste. Næste år toges han til fange på østfronten. Straks efter hjemkomsten optog han sit medicinske studium, og 30. oktober 1919 lånte han af Sønderjydske Fond 1.000 kr. mod gældsbevis, 24. marts 1920 atter gældsbevis for nye 1.000 kr. til rente af 4% p. a. Kautionsist og selvskyldner var hans moder, enkefru C. Clausen. Ud over dette fik han af Sønderjydske Fond i understøttelse i alt 3.250 kr., desuden af Dansk Studiefond et lån på 2.800 kr. af midler, som af Sønderjydske Fond var stillet til rådighed for sønderjyske studerende, tilsammen altså 8.050 kr., slet ikke helt få penge i de dage.

Også han måtte rykkes i det uendelige; men endelig – efter at der var gået over 20 år fra stiftelsen af det første lån – 17. februar 1940 blev den sidste rest af lånet tilbagebetalt.

Det var nu de mere sorte får. Men man kan også tænke på sædekornet, der faldt i den gode jord og bar frugt, noget hundrede fold, noget tresindstyve fold o. s. v. Og det er der heldigvis mangfoldige eksempler på. Af de mange, som i de første halve snes år blev hjulpet med lån eller direkte understøttelser, nåede en over en embeds-eksamen med udmærkelse en universitetslærestol og har fejret 25 års jubilæum som den danske kirkes primas, en er professor i Stockholm og æresdoktor ved Karolinska Institutet, to er professorer i tysk sprog og litteratur ved Københavns Universitet, tre sidder som rektorer ved danske gymnasieskoler, en er direktør for det nationalhistoriske museum på Frederiksborg, to sidder som fremragende praktiserende læger i Nordslesvig, en blev Tønders første danske borgmester og er nu direktør for en af Nørrejylland's store kreditforeninger, og man kunne blive ved; sædekornet er så vist her ikke faldet på stengrund.

Sidst på året 1926 ansøgte de 4 *statsskoler* i Nordslesvig, én i hver

af købstæderne, om ca. 150.000 kr. til en fælles fond til trængende elever, uanset om deres forhold var påvirket af krigen. Understøttelserne skulle bruges til studier, efter at studentereksamen var bestået. En måneds tid senere svarede fonden, at man ville se tiden an; spørgsmålet burde først behandles i sammenhæng med planerne om fondens afvikling. Statsskolerne ansøgte atter i 1935, denne gang om 25.000 kr. til hvert af gymnasierne. Inden for fondens ledelse foretoges det, at man intet gjorde, idet disse midler også ville komme børn af kgl. embedsmænd til gode, og disses forhold var jo ikke påvirket af krigen; men alligevel tildeltes der i 1937 hver af skolerne et legat på 20.000 kroner i obligationer.

I fundatsen til legaterne anførtes, at midlerne skulle tildeles ubemidlede, hvis forhold var påvirkede af verdenskrigen. Da det senere oplystes, at en af lærerne i en legatbestyrelse tilhørte det tyske mindretal, men i øvrigt var loyal, var det, at fru Manthey-Wagner erklærede: »Det er jo naturligt, at legatet kun gives til studerende fra danske hjem,« og det vedtoges at svare vedkommende skole, der havde spurgt, om også børn af tilflyttede kunne komme i betragtning, at det efter fondens vedtægter var meningen, at legatet blev givet til studerende fra den sønderjyske befolkning, som 1920 blev genforenet med det øvrige Danmark, og så længe der var mulighed derfor, til børn, hvis forhold var påvirket af krigen.

Ved en anden af statsskolerne var midt i 1950'erne legaterne blevet tildelt børn af 3 tilflyttede tjenestemænd – skolerne skulle årligt indsende regnskab over legaterne til Sønderjydsk Fond, der således havde mulighed for at orientere sig –, hvorefter H. Jepsen Christensen erklærede, at »det var ikke meningen, vi ville støtte børn, der var børn af kongerigske forældre. Krigsdeltagerbørn gik forud«, og det vedtoges at skrive til skolen i overensstemmelse med disse synspunkter.

Anden hjælpevirksomhed

Krigsinvaliderne var fra første færd genstand for Sønderjydsk Fonds særlige omsorg, ganske i overensstemmelse med opråbet af 19. december 1918. Da fonden erfarede, at også »Røde Kors« ville tage

sig af disse, indledede fondens generalsekretær, professor Ehlers, forhandlinger med »Røde Kors«, som i skrivelse af 10. februar 1919 gav tilsagn om 50.000 kroner én gang for alle til fondens støtte af invaliderne. Men da denne sum kun var som en dråbe i havet, indlededes nye forhandlinger, der i april 1919 førte til nedsættelse af et fællesudvalg »Røde Kors-komiteen for vanføre og lemlæstede krigsinvalidere under Den sønderjydske Fond«; fra denne indtrådte Ehlers, Fr. Hiort-Lorenzen og rektor H. P. Hansen. Denne komité søgte samarbejde med »Det midlertidige sønderjyske ministerium«. Som følge heraf nedsatte statsministeriet et udvalg, hvori Ehlers fik sæde; det skulle foreslå en ordning af krigsinvalidernes forhold. I rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg oplyste minister H. P. Hanssen 4. august 1919, at der alene i Nordslesvig var 3.031 krigsinvalidere, hvortil de kom, som endnu lå på lazaret sydpå, f. eks. alene i Flensborg 200 hårdsårrede. I samme udvalg diskuterede man 10. marts 1920 nødvendigheden af at få et hospital for krigsinvalidere oprettet i Nordslesvig; dels havde mange af invaliderne åbne sår, som trængte til behandling, dels var 600 henvist til at bære kunstige lemmer eller bandager. Skete der ved uheld eller slid et brud på disse proteser, var de allerfleste invalider henvist til at ligge i sengen, da der i Nordslesvig ikke var et eneste sted, de kunne få de kunstige lemmer reparerede, og – sagde minister H. P. Hanssen – »det er næppe tænkeligt, at nogen invalid efter afstemningen vil henvende sig syd på, og næppe heller tænkeligt, at de vil blive modtaget.«

Samarbejdet med staten førte til oprettelsen af »Krigsinvalideskolen i Sønderborg«, den tidligere tyske marineskole, der fik Kong Christian X til protektor og åbnedes på dennes fødselsdag 26. september 1920. Den finansieredes dels af staten, som tog sig af kostholdet, dels af Røde Kors, endelig af Sønderjydske Fond, der påtog sig den halve driftsudgift ÷ kosten, samt alle udgifter til maskiner og værktøj. Der var af justitsministeriet garanteret Sønderjydske Fond, at dens samlede udgifter ikke skulle overstige 1 mill. kroner; faktisk blev det 700.000 kr. Skolen bestod af 1) en hospitalsafdeling, 2) en afdeling til oplæring af krigsinvalidere i et for dem passende erhverv, revalidering ville man sige i vore dage, og 3) en afdeling til fremstilling og reparationer af proteser, bandager o. l.

Medens hospitalsafdelingen hurtig blev belagt, kom de første elever på oplæringskolen først omkring nytår 1921, og et kvartal senere var man kun oppe på tallet 38. Denne langsommelighed forklares måske bedst ud fra den frygt, invaliderne kunne nære for at miste den invaliderente, som love af 1. og 15. december 1920 gav dem mulighed for at opnå. Frygten var imidlertid ubegrundet. Også ukendskab til den nye institution kan have hæmmet tilgangen. I al fald sendte ledelsen en mand ud, selv invalid, for at agitere for tilgang til skolen. Ren idyl blev det ikke. Professor Ehlers sagde i al fald, at denne udsendte mand senere tog initiativer til at lave oprørsforsøg på skolen, at invaliderne som helhed (vel fordi de var så hårdt ramt af skæbnen) kunne være meget ubehagelige at have at gøre med, og at han med mishag så på de møder, som han var med til i Direktionen for Krigsinvalideskolen, således at han ofte havde haft lyst til at udtræde. Andre har udtalt sig på lignende måde om forholdene på skolen. De førte da også til 4 bortvisninger. Først da oberst J. Skade, velkendt inden for sønderjysk arbejde, fra 1. oktober 1922 overtog forstanderskabet ved skolen, kom der ro over feltet, en ro, der varede til skolen lukkede 19. maj 1925. I alt havde der været 289 patienter på hospitalet, heraf fik 171 uddannelse i forskellige fag i 3 år – med særdeles pæne resultater: 23 svendestykker fik »ros«, 12 fik bronzemedalje og 1 sølvmedalje.

Men der var jo mange andre invalider end de, der kom på krigsinvalidehospitalet. De fik på forskellig måde støtte fra fonden, direkte hjælp til at eksistere, desuden bidrag til start af egen virksomhed. Men staten trådte efter genforeningen til med de førnævnte love af 1. december 1920 (midlertidig lov om understøttelse til krigsinvalid) og af 15. december s. å. (lov om sygehjælp til krigsinvalid), hvorved fonden aflastedes meget. Den endelige lov af 29. marts 1924 om forsørgelse af militære invalider og sådanne efterladte bemyndigede invalidenævnet ret til at tilstå invalider dagpenge, men først når de havde ligget til behandling på sygehuse i mere end 4 uger. Det viste sig snart, at ubemidlede invaliders familie ofte kom i nød i denne karenstid, hvorfor invalidenævnet foreslog fonden, at denne ydede hjælp én gang for alle i sådanne tilfælde, hvilket fonden gik med til. Gennemførelsen af socialloven af 1933 overflødiggjorde

også en del af fondens humanitære virksomhed, idet staten nu betalte krigsinvalidernes hospitalsophold.

Af støtten til *kvinderne* skal først nævnes hjælpen til krigsenkerne. Dem var der alene i Nordslesvig ifølge H. P. Hanssens opgørelse 1502 af. Der skelnedes ved tildelingen mellem krigsenker med børn, uden børn og gengifte uden børn, og de fik pengeunderstøttelse i forskellig grad. Efterhånden som nogle af dem med alderen blev svagere og havde svært ved rent legemligt at kunne klare sig, faldt en del ind under invalidehjælpen, og resten kunne efterhånden få aldersrente, når de almindelige betingelser med hensyn til trang o. s. v. var til stede.

Rigsdagsmændenes betænkning af 2. maj 1921 foreslog også livsvarig understøttelse til veltjente sygeplejersker, som under krigen havde virket i Nordslesvig eller ved fronterne. Understøttelserne foresloges tildelt efter indstilling fra Nordslesvigsk Kvindeforening. Fonden gik med hertil, men da Kvindeforeningen ikke holdt sig de givne regler efterrettelig, idet den også tildelte hjælp til en række yngre sygeplejersker, som ikke opfyldte betingelserne, gik afgørelserne tilbage til fonden, dog således at Kvindeforeningen stadig kunne høres. Mange var der ikke, som faldt ind under de givne retningslinier, især da der også skulle tages hensyn til trangen; 1930 var der således kun 6. En snes år senere bestemtes, at de sygeplejersker, som ikke havde virket ved krigsfronterne, måtte præstere lægeattest. Efterhånden blev de færre ved dødsfald, men 1949 var der dog endnu 2, som fik understøttelse, i året 1960 er der kun én tilbage. De samlede udgifter på denne konto har været ca. 80.000 kr.

Også sygeplejerske Maren Sørensen, hvis indsats både nord og syd for den nye grænse vurderedes meget højt, fik tildelt en understøttelse på livstid, der senere tænkt konverteret til en livrente, som ville kræve en indbetaling på 10.000 kr. Men i stedet sattes en kapital fast til hendes pensionering. Efter hendes død skulle kapitalen overgå som et bygningslegat til Børnenes Helsehjem. Hun trådte tilbage fra ledelsen af Børnenes Helsehjem 1946 og døde 11 år efter.

Lægers enker og døtre betænkte fonden ligeledes med støtte, for såvidt deres forhold var påvirkede af krigen; således oprettedes et legat på 10.000 kr., hvis renter anvendtes hertil. Legatet administre-

res af Den alm. danske Lægeforening og er nu nået op på en kapitalsum på ca. 16.000 kr.

»Den nordslesvigske Kvindeforening« oprettede i sin tid rekreationshjemmet, senere kaldt hvilehjemmet »Rømøhus« på øen Rømø, navnlig bestemt for svagelige krigsramte sønderjyske kvinder. Gennem årene har fonden ydet et samlet tilskud på ca. 62.000 kr. hertil; i 1938 f. eks. halvdelen af bygge- og reparationsudgifterne, samme år både et beløb til fripladser for fattige krigsramte kvinder og et legat til fordel for ubemidlede danske kvinder fra Sydslesvig. En mindetavle, opsat 1930, understreger fondens indsats på dette sted. Endvidere indkøbte fonden institutionen »Elim« ved Genner Bugt og skænkede den til Kvindehjælpen i Århus til hjem for forvildede unge piger, navnlig fra Nordslesvig.

Under verdenskrigen sad en række gamle sønderjyske *kniplersker*, særlig på vestlandet i egnene omkring Tønder og fremstillede deres allerede fra omkring år 1600 berømte tønderiske kniplinger. Men ingen havde råd til at købe dem.

Fru Hansigne Lorenzen i Ballum – der under krigen, hvor de tønderiske kniplersker led nød, af egne og andres midler efter evne havde forstrakt dem med penge – henvendte sig efter genforeningen til Sønderjydsk Fond og bad denne om at overtage et stort parti af disse kniplinger til en samlet værdi af 21.345 kr. Centralkomiteen gav sin tilslutning hertil, således at kniplinger købtes for det nævnte beløb for senere ved fondens foranstaltning at sælges, således at det beløb, der måtte komme ind ved salget af kniplingerne, skulle indgå i en særlig oprettet »Understøttelsesfond for gamle fattige sønderjyske Kniplersker«.

Direktør Benny Dessau, som sad i bestyrelsen, var meget betænkelig ved dette kniplingsforetagende; han mente, at der ingen fremtid var i det, tiden var løbet fra kniplingsmoden, og hele historien ville kun bringe fonden tab. Kniplingerne var blevet hans »hovedpine«. Men inden han døde 1937, fik han dog oplevet, at der kom skred i sagen og udsigten til varig tab på kniplingerne reduceret.

Man forsøgte så bl. a. ved velvillig bistand fra Foreningen til gavn for kvinders håndarbejde at afsætte disse kniplinger, og 31. maj 1932 blev der oprettet fundats for »Den sønderjyske Fonds understøt-

telsesfond for Kniplersker«, hvis formål er årlig af renterne af den ved kniplingernes salg til enhver tid indkomne kapital at tildele understøttelser til trængende gamle sønderjyske kniplersker i Nordslesvig. I spidsen for denne fond står fru Johanne Manthey-Wagner.

Kniplingerne er efterhånden alle blevet afsat gennem 6 lotterier.

Ved indtægterne herfra er understøttelsesfonden nået op på over 43.000 kr. Renterne uddeles årligt til gamle og syge kniplersker i Tønder amt. Sønderjydsk Fond oprettede også (1942) et mindre uddannelseslegat for unge kniplersker, men tilgangen til »faget« er ringe; de unge kan opnå langt større indtægt i andre erhverv.

Til uddannelse af unge kvinder på husholdningsskolerne i Gråsten og på Als har fonden i en årrække siden 1930 ydet 5 halve fripladser à 200 kr., idet man understregede, at understøttelsen var beregnet til døtre af krigsramte.

Syd for grænsen

Hjælpen til det danske mindretal syd for grænsen er sporadisk omtalt ovenfor. Store summer blev snart efter genforeningen sendt til Sønderjydsk Fonds uddelingskomité i Flensborg; men det vil også forstås, at hjælp var fornøden, når det oplyses, at den fattigunderstøttelse, Flensborg by ydede sine dårligst stillede indbyggere, i efter sommeren 1921 omfattede 25 mark ugentlig, samtidig med at et 2 kg rugbrød kostede 6,15 mrk., 1 liter mælk 3,60 og 1/2 kg margarine 15,50 mrk. Aldersrenten var endnu ringere, idet den kun androg 92 mrk. om måneden. Krigsenkepensionen var lidt bedre, 175 mrk. pr. måned, men alligevel alt for lav.

Der var også vilje til at hjælpe; 27. januar 1922 talte i centralkomiteen landstingsmand Kloppenborg-Skrumsager, lige indvalgt, stærkt for ekstra støtte, da de danske i 2. zone hverken havde fået valutaregulering eller regulering af invalidehjælpen, men måtte klare sig med den tyske mark, som stadig faldt i værdi. Han støttedes stærkt fra anden side. Allerede da havde uddelingskomiteen i Flensborg søgt fonden om et bidrag på 45.000 kr. til et alderdomshjem. Et sådant ville ikke være et indgreb i at begrænse kommunens for-

sørgelsespligt. Men »stiftelsen vil være et synligt og blivende vidnesbyrd om det storslåede velgørenhedsarbejde, som Sønderjydske Fond har udført her i Flensborg, hvorimod understøttelser i penge hurtigt glemmes«. Oprindeligt havde man tænkt på at erhverve det gamle danske Sommers hotel ved havnen nær Nørretorv til alderdomshjem, men da det kostede 100.000 kr., faldt planen. Derefter kom redaktør P. Simonsens ejendom Vanggade 23 på tale; et sidemotiv var, at han, der på grund af sygdom og i tidligere dage langvarige fængselsophold formedelst presseforseelser sad økonomisk hårdt i det, skulle hjælpes, dog således at han ikke fik nogen fortjeneste på handelen. Men også dette projekt blev opgivet, da man med de gældende huslejerestriktioner kun kunne få rådighed over en enkelt lejlighed i huset. Så foreslog redaktør Holger Bernild, at man i stedet byggede et helt nyt hjem for de 45.000 kr., som centralkomiteen var villig at bevilge. Dette vedtoges 27. oktober 1921 af 18 af de tilstedeværende 32 mødedeltagere; men da det viste sig, at der ikke kunne bygges noget alderdomshjem for det bevilgede beløb, vedtoges det for renterne at yde huslejhjælp til så og så mange gamle danske i byen. Beløbet voksede efterhånden ved senere bevillinger til godt 61.000 kr. i 1930. Da var kapitalen, som hidtil havde været anbragt i kongeriget, overvist til Flensborg for at udlånes som 1. prioritet i faste ejendomme; renterne skulle så anvises til huslejhjælp. Men denne plan må være blevet opgivet, for 10. december 1930 foreslog bestyrelsen centralkomiteen, at de ca. 61.000 kr. samt yderligere ca. 39.000 kr., som man ønskede bevilget, altså i alt 100.000 kr., overførtes til 2. zone og gennem et dansk pengeinstitut i Flensborg anvendtes som lån mod rimelig rente og fornøden sikkerhed til ubemidlede danske landmænd, fortrinsvis til sådanne, som havde været indkaldt under krigen. Angående dette forslag udtalte den socialdemokratiske folketingsmand I. P. Nielsen:

»... Jeg agter at stille ændringsforslag ... Der er jo først den rent psykologiske side af sagen, at alle danske syd for grænsen må jo være lige gode og have den samme adgang til at blive hjulpet af fonden. Hertil kommer, at ved sidste møde [9. april 1930] stillede Vanggaard, Marott og jeg forslag om, at fonden skulle yde en støtte til de danske syd for grænsen. Forholdet er jo det, at staten i overordentlig grad har støttet dem nord for grænsen i form af hypoteklån, i form af lån gennem Sønderjyl-

lands lånekasse; de syd for grænsen har ingen andei fået heri; de har fået af fonden. Derfor vil efter min mening f. eks. håndværkere i Flensborg føle sig i høj grad tilsidesatte, når man ikke også lod dem komme i betragtning ved den hjælp, der skulle ydes herfra. Men da vi ikke fik noget ud af vort forslag, er der i denne sommer i Sønderjylland [Nordslesvig] – jeg siger det i fortrolighed – startet en slags kreditforening til fordel for landmænd syd for grænsen. Aktiekapitalen ... skal bruges udelukkende til lån til landmænd ... 42.000 kr. er udlånt til 6 landmænd syd for grænsen ..., hvis man nu koncentrerede denne bevilling her udelukkende på landmændene syd for grænsen, så ville der være nogle danske, som fik både i pose og i sæk, og andre som kunne føle sig tilsidesatte. Dertil kommer yderligere, at skal man ved denne foranstaltning søge at animere danskheden syd for grænsen, så er det en kendsgerning, at den store forpost har vi i Flensborg. Og stillingen i Flensborg er jo for øjeblikket en sådan, at som følge af forholdenes art [den nazistiske valgsejr i Tyskland 14. september 1930] er der et meget stærkt træk over til kommunisterne fra de dansksindede arbejderes side, hele flokken er på vej over til kommunismen. Også af den grund mener jeg, man skal være forsigtig med at lade dem være stedbørn. Jeg vil derfor stille ændringsforslag om, at lånene skal ydes til ubemidlede dansksindede erhvervsdrivende syd for grænsen, således at hjælpen også omfatter unge håndværkere, der kunne tænke sig at etablere sig ...«

Senere i debatten foreslog I. P. Nielsen yderligere, at også eksisterende virksomheder, ikke blot nyetablerede, kunne få lån. Han motiverede sin opfattelse med at sige: »Vi ved jo udmærket, at for alle næringsdrivende er det komplet umuligt syd for grænsen at få lån – i al fald kun mod en rente af op mod et par og tyve procent ... bestyrelsen må også have adgang til at støtte en landmand eller næringsdrivende, der skulle ønske at stabilisere sin virksomhed.« Forslaget vedtoges med disse ændringer. Renterne skulle altså bruges til huslejhjælp for gamle danske i Flensborg.

På denne konto led Sønderjydsk Fond imidlertid sit største tab. Ikke fordi renter og afdrag ikke kom ind, men fordi pengeinstituttet i Flensborg ligesom alle andre syd for grænsen ved pengeombytningen 1948 med overgangen til D-mark led store tab, og de 100.000 danske kroner blev reduceret til 6.885 D-mark.

Så oprettede fonden 1956 et legat på 48.000 kr. til afhjælpning af nød blandt danske i Flensborg, og vedtog, at de 6.885 D-mark overførtes til dette legat, specielt til huslejhjælp. Jepsen Christensen var

mest stemt for at lade dem gå til det danske alderdomshjem, som 1949 var rejst for midler, skaffet ad anden vej, men fru Johanne Manthey-Wagner var imod dette, thi »der er dog mange, som gerne vil beholde deres eget hjem.«

Det forslag, som I. P. Nielsen sammen med Marott og Vanggaard havde stillet 9. april 1930, og som han hentydede til 10. december 1930, gik ud på at anvende evt. tiloversblevne midler til arbejdet syd for grænsen. Han anbefalede forslaget med at sige:

»... dernede står vi svagt, vor presse står overordentlig svagt; det har vist sig ved valgene ... Det er en kendt sag ..., at ingen af vore folk dernede har fået del i de [offentlige] foranstaltninger, der er sket med hensyn til oprettelsen af egne hjem.«

Sydslesvigsk Erhvervsfond modtog 1938 fra Sønderjydsk Fond 8.000 kr. til dannelsen af »Sønderjydsk Fonds sydslesvigske erhvervslegat«. I den anledning takkede erhvervsfonden og understregede sin fremgangsmåde: kun at yde lån til unge danske sydslesvigere i by og på land, der ville oprette selvstændige erhverv inden for handel og håndværk, og som havde deres uddannelse i orden. En ufravigelig betingelse for at få lån var, at vedkommende skulle tilhøre det danske mindretal og være medlem af en af de stedlige danske foreninger.

Dansk Menighedspleje i Flensborg anmodede 8. marts 1939 fonden om 5.000 kr. til sydslesvigske børns sommerophold på Helsehjemmet ved Sdr. Vilstrup strand – på et tidspunkt, hvor fonden ellers var ved at stoppe med tilskud hertil (s. 78). Men fhv. præsident Holger Andersen anbefalede: »... der er uhyre vanskeligheder syd for grænsen, og jeg mener, at vi af humanitære og nationale hensyn bør give de foreslåede 5.000 kr.« Jepsen Christensen og Jørgen Møller sluttede sig hertil, og bevillingen blev givet.

Til danske *sygeplejersker* syd for grænsen var der i årene 1923–35 ydet ca. 37.500 kr. For året 1936 var der regnet med en udgift på 2.000 kr., hvorefter beløbet ville gå ned for de følgende år. Da fonden påtænkte at afslutte sit arbejde, foresloges det da, at man skulle hensætte på denne post 5.000 kr., som i fremtiden skulle administreres af den danske konsul og Dansk Sygeplejeforening i Flensborg. – I begyndelsen af 30'erne blev der søgt om tilskud til frøken Johanne Budach, der øvede sygepleje i landdistrikterne, men da hun ikke var

fuldt uddannet, frarådede direktionen ansøgningen, thi i modsat fald ville Sønderjydsk Fond påtage sig et medansvar ved anvendelse af ikke kvalificeret arbejdskraft. Dette direktionens synspunkt havde varm tilslutning fra professor Ehlers (som fra sin gerning kun kendte til fuldt uddannede sygeplejersker). Han undrede sig ikke over, at uddelingskomiteen i Flensborg anbefalede, thi den »er aldrig sparsommelig«. Men da også Maren Sørensen havde anbefalet og erklæret, at Johanne Budach var på højde med de bedst uddannede, gjorde det sin virkning, og bestyrelsen vedtog at henstille til centralkomiteen at yde Maren Sørensen 600 kr., som hun så kunne lade gå videre!

Men i øvrigt har Sønderjydsk Fond under afviklingen siden 1937 oprettet to legater vedrørende dansk sygeplejevirkosomhed, dels i Flensborg, dels i landdistrikterne, på henholdsvis godt 9.000 kr. og næsten 17.500 kr., ligesom den har oprettet et legat på godt 45.000 kr. for også i fremtiden at muliggøre, at danske syd for grænsen kan få sygehusophold og sygehjælp på hospitaler nord for grænsen, således som de ved fondens hjælp allerede fra begyndelsen af 1920'erne havde kunnet få pleje i Danmark.

Ligesom Sønderjydsk Fond ydede støtte til nordslesvigere, der ville studere, gå på danske høj-, efter- og landbrugsskoler m. v., skete det også for sydslesvigernes vedkommende. Snart efter genforeningen gjorde konsistorium ved Københavns Universitet fonden opmærksom på, at denne måtte tage sig af studiehjælp til 3 studenter fra 2. zone, idet de som ikke-danske statsborgere var udelukkede fra at få del i universitetets stipendier. Det førte så til, at fonden op gennem årene ydede studiehjælp dels ved universiteterne og de andre højere læreanstalter, bl. a. gennem et sydslesvigsk studenterlegat på 50.000 kr., der administreres af Grænseforeningen, dels ved fagskoler og på nogle af kollegierne; det kan nævnes, at en kendt dansk-flensborgsk billedhugger i sin tid fik støtte som elev på skolen for kunsthåndværk i København. Studenterlegatet kan også benyttes til studier ved tyske universiteter, hvad der er meget vigtigt, idet mange af de danske universitetseksaminer, f. eks. den juridiske, jo ikke giver adgang til at få embeder eller bestillinger i Sydslesvig. For alle legaterne

gælder, at hvis indehaveren ikke tager et arbejde op i Sydslesvig i et vist antal år, skal legatet tilbagebetales.

Gennem Sønderjydsk Skoleforening og Dansk Skoleforening i Flensborg var der ydet hjælp til mest højskole- og lignende ophold, først i det gamle land, efter genforeningen i Nordslesvig; i årene op mod 1935 beløb støtten sig til ca. 25.000 kr. årlig. Et udvalg inden for fonden, som skulle forberede dennes afvikling, foreslog så 29. november 1935, at der bevilgedes Sønderjydsk Skoleforening én gang for alle 50.000 kr. til dette formål, men enden på denne sag blev, at Skoleforeningen i 1954 yderligere fik bevilget 95.000 kr., som det vist er meningen at bevare intakt for det tilfælde, at der pludselig kunne blive brug for en større sum. I 1929 søgtes der for første gang understøttelse til elever, som ville besøge skoler syd for grænsen. Jepsen Christensen var ikke begejstret; thi som han sagde, »der er det særlige: når de opholder sig på skoler syd for grænsen, så taler de plattysk med hinanden i deres daglige omgang. Det sker ikke, når de opholder sig på danske skoler nord for grænsen.

Til Duborgskolen i Flensborg skænkedes et legat på 10.000 kr., der skulle anvendes sådan, at hvert år tildeltes der 2 elever et rejsellegat på 500 kr. til hver. Efter rejsen skulle de afgive en rapport om turen. »Det er et kæmpearbejde, legatmodtagerne her laver efter endt rejse«, sagde fru Manthey-Wagner 15. november 1956 efter at have sat sig ind i rapporterne. En enkelt gang har legatnyderen frasagt sig legatet, idet han var kommet under tysk påvirkning og nu var gået til den side.

Ansgarskolen i Slesvig fik i 1956 skænket et legat på 15.000 kr. i obligationer; renten skal anvendes til ubemidlede dygtige elever til fortsat uddannelse, fortrinsvis sådanne, hvis forhold måtte være påvirkede af en af de to verdenskrige. Idet skolen takkede for dette dens første legat, gjorde den opmærksom på, at det allerede nu var umuligt at konstatere, hvorvidt ansøgenes forhold var påvirkede af 1. verdenskrig, og om nogle år ville det også være umuligt at efterspore virkninger af 2. verdenskrig, hvorfor den foreslog en anden formulering. Men selv om fonden måtte anerkende disse synspunkter, fastholdt den dog de stillede betingelser.

Chr. Paulsenskolen i Flensborg fik samme år skænket et legat på 10.000 kr. i obligationer.

Fonden havde i begyndelsen været betænkelig ved at udstrække sin støtte til 3. zone, altså til Danevirkeegnen og det meste af Angel. Men den strakte sig dog til at yde 5.000 kr. til det danske forsamlingshus i Slesvig by; egentlig havde man ønsket, at denne bygning opkaldtes efter Peter Hiort-Lorenzen, hvis familie havde haft tilknytning til byen, men det trængte ikke igennem; navnet blev »Slesvighus«. Og som lige nævnt skænkede fonden senere Ansgarskolen i Slesvig et legat på 15.000 kr. Forsamlingsbygningen Valsbølhus fik 1.000 kr. i tilskud og Ladelund forsamlingsbygning (begge i 2. zone) modtog 1.500 kr., i sidste tilfælde under forudsætning af, at »Berlingske Tidende« ydede andre 1.500 kr.

Direktør Philip Sørensen, som var formand for afløsningsudvalget, erklærede 13. december 1950, at fonden i tidens løb havde støttet danskheden syd for grænsen med næsten 2 millioner kroner, hvilket svarede til 20% af, hvad indsamlingen havde indbragt. Muligvis har 2. zone fået forholdsvis mere end Nordslesvig. Det mente i al fald Vanggaard i 1930, men han fandt det rimeligt, om så var, thi »tager vi i betragtning den mægtige statshjælp til udviklingen nord for grænsen, er det jo beskedne beløb, der er givet syd for grænsen.«

Men Sønderjydsk Fond kan være sin indsats i 2.-3. zone bekendt. Den har efterlevet daværende statsminister Niels Neergaards løfte til de udelukkede ved genforeningsfesten på Dybbøl 11. juli 1920, de ord, som Grænseforeningen har taget som sit motto: »I skal ikke blive glemte.«

Forsamlingshuse i Nordslesvig

Fra flere forsamlingshuse kom ansøgninger om støtte fra fonden, således fra Sillerup i Haderslev amt og fra Sofiedal nær Skelbækken i Tønder amt. Men i henhold til fundatsen måtte fonden sige nej. Anderledes gik det i sagen med Lydersholm forsamlingshus, også i Tønder amt, klods op ad grænsen. Sagen havde tidligere været til skriftlig votering, og her havde I. P. Nielsen sagt absolut nej ud fra den betragtning, »at de alene fra »H. P. Hanssens Mindefond« og

»Dansk Kultursamfund« havde fået 60.000 kr. ... Fonden bør ikke blande sig i forholdet forsamlingshuse – thi det ligger godt, hvor det ligger.« Men Jepsen Christensen talte varmt for det fattige Lydersholm og de 70 danske familier, heriblandt mange grænsegendamer, som i kulturel henseende kun havde dette hus at holde sig til; fonden fraveg sit principielle synspunkt og bevilgede 21. maj 1952 indtil 2.000 kr. til forsamlingshuset.

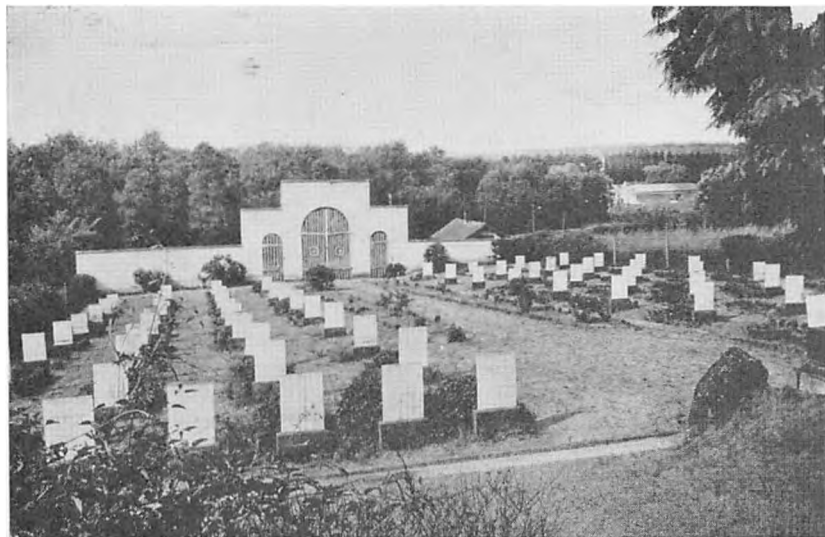
Den sønderjyske krigerkirkegård i Frankrig

I Braine, en lille by nær Soissons i Nordfrankrig, findes en sønderjysk krigerkirkegård. Her hviler døde fra krigsfangelejren i Aurillac samt andre sønderjyder, faldet på vestfronten, og som kunne identificeres. Det skete efter forslag fra den franske stat, og 1924 blev kirkegården indviet.

Foreningen »Sønderjydske Krigergrave 1914–18« bekostede herefter vedligeholdelsen, men da den bestod af fattige enker og andre efterladte, var der ikke mange midler til rådighed, og 29. oktober 1929 besluttede Sønderjydske Fonds bestyrelse at træde hjælpende til. Der bevilgedes midler til anskaffelse af gravstene over en del sønderjyder, hvis efterladte ikke havde råd til selv at bekoste dem, og fra det danske gesandtskab var indløbet regning for udgifter, bl. a. flytning af nogle begravelser andetsteds fra, nivellering og tilsåning af det skrånende terræn, kirkegården ligger på, en trappe op ad skråningen samt indhegning af kirkegården med hønsetråd (!) for at skåne den, navnlig mod vilde kaniner. Men yderligere meddelte gesandtskabet, at kirkegårdens skrå beliggenhed ved stærke regnskyl medførte, at regnvandet oversvømmede nogle af gravene, underminerede dem og ødelagde beplantningen, hvorfor der måtte anbringes afløbsrender. Da jorden endvidere ikke egnede sig for den buksbom, der allerede var plantet, måtte man prøve med vedbend i stedet for. Senere, i 1933, kom hertil udgifter til maling af træporten ind til kirkegården, af et stort trækors og af en flagstang; 1934 påtænkte et stort fællesmonument til afløsning af trækorset, tegnet af arkitekt Gundlach-Petersen; det blev senere rejst for enden af den allé, som deler kirkegården i to halvdele. Juni 1939 rejste fhv. præsident Hol-

ger Andersen sagen på ny, idet kirkegårdens tilstand efter forskelliges udsagn, som havde besøgt og fotograferet den, ikke var, som den burde være; i øvrigt mente man, at spørgsmålet om kirkegårdens vedligeholdelse var en sag, den danske stat burde tage sig af. Dette skrev fonden til presseattaché Helge Wamberg i Paris, der 19. november 1938 svarede, at kirkegården efter en inspektion måtte siges at være i forsvarlig stand, gartnerisk set, mens stenene trængte til at renses; i øvrigt mente han, at den bedste løsning ville være, om fire nordslesvigske kommuner (købstæderne?) ville stå sammen om pasningen. Fondens spurgte så Wamberg, hvor meget det ville koste at sætte kirkegården i sømmelig stand, idet fonden ville have noget at holde sig til, når den – og det fastholdt den – ville gå til udenrigs- eller statsministeriet for at få staten til at påtage sig opgaven. 21. september 1939 afgik da en skrivelse herom til statsministeriet, der 17. oktober s. å. svarede lidet imødekommende, hvad der forundrede Holger Andersen, som i mellemtiden havde talt med statsminister Stauning, der lod meget forstående. Imidlertid afholdt Sønderjydsk Fond de løbende udgifter for året 1940, og derved blev det – idet den tyske besættelse fra 9. april 1940 indtil videre standsede sagen.

Så dukker Braine kirkegård atter op i Sønderjydsk Fonds protokoller 1952, idet der refereredes brev af 12. oktober 1951 fra ambassaderåd Helge Wamberg i Paris, som dels anmodede om et tilskud på 3.000 kr. til en almindelig istandsættelse af kirkegården, dels om 12.400 kr. til en 1 m høj teglstensmur omkring hele området. I anden forbindelse udtalte Wamberg, at de franske landsbykirkegårde er slet vedligeholdte, sammenlignet med vore, og det kan enhver underskrive, som har set dem med egne øjne eller kender dem fra franske films! Afsløsningsudvalget bevilgede de nødvendige midler, men i øvrigt skænkede teglværkernes centralkontor ved direktør Aage Svendsen en jernbanevogn mursten, således at kun fragten skulle betales, ligesom Poulsens planteskole velvilligst stillede 300 Poulsen-roser til disposition til gravenes udsmykning; og to bronceplader med henholdsvis dansk og fransk tekst skulle flankere indgangsporten. Den franske stat havde ganske vist påtaget sig vedligeholdelsen, men da den var fattig – og landets egne kirkegårde som nævnt ikke er særlig velholdte, – skænkede Sønderjydsk Fond

Den sønderjyske kirkegård i Braine i Nord-est-Frankrig.

yderligere 50.000 kr. som et legat, hvoraf renterne skulle være nok til at dække de årlige udgifter. Så blev restaureringen gennemført, og på våbenstilstandsdagen 11. november 1952 afholdtes i den anledning på initiativ af kommunestyret i Braine en højtidelighed. Ved denne repræsenteredes Sønderjydsk Fond af fhv. præsident Holger Andersen, som havde forfattet den danske tekst, og af ambassaderåd Helge Wamberg, der havde formuleret den franske. De lød henholdsvis:

»Her hviler i Frankrigs Jord 79 unge danske Mænd fra Slesvig. De ofrede deres Liv i Krigens 1914-18 sammen med Tusinder af Landsmænd, der pligtro kæmpede i den tyske Hær for en Sag, der ikke var deres.

Fred med deres Sjæle.

Dette Sted værnes af »Den sønderjyske Fond« i Danmark og af Byen Braine.«

»Ici reposent dans la terre de France les dépouilles de 79 jeunes Danois du Slesvig tombés sur les champs de bataille durant la grande guerre de 1914-18.

Contraints de servir avec des milliers de compatriotes dans l'armée allemande ils ont rempli leur devoir et sacrifié leur vie pour une cause qui n'était pas la leur.

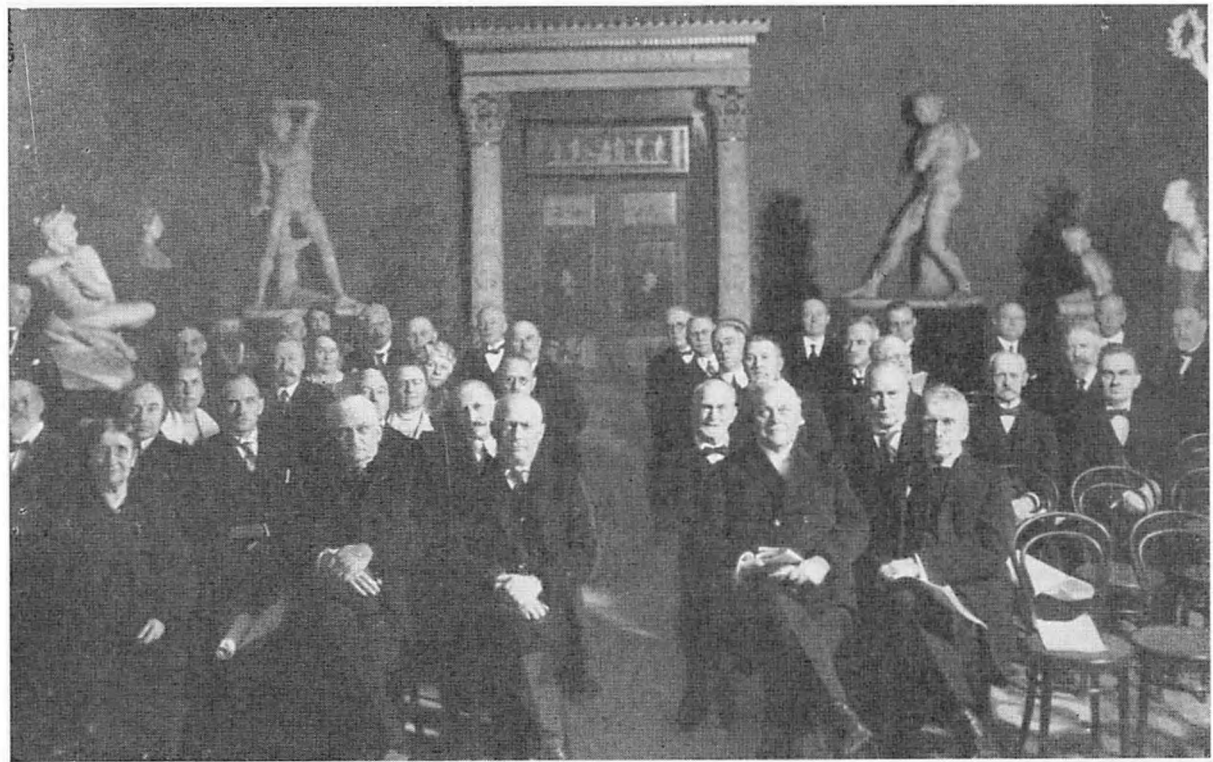
I udenrigsministeriet 7. december 1953. – Direktør Philip Sørensen overrækker stats- og udenrigsminister H. C. Hansen Sønderjydsk Fonds gælebrev på 50.000 kr. til vedligeholdelse af den sønderjyske kirkegård i Braine. I 2. række fra venstre: ambassaderad Helge Wamberg, den franske ambassadør Jean Bourdelliette og fru J. Mantbey-Wagner. Bagest direktør Niels Svenningsen; yderst t. h. skimtes fhr. præsident Holger Andersen.

Dieu fasse paix à leurs âmes!

Ce cimetièrre est sous la protection du SØNDERJYDSK FOND au Danemark et de la ville de Braine.«

Holger Andersen holdt ved højtideligheden, der overværede af den danske ambassadør E. Wærum og departementets præfekt, en tale, som delvis var inspireret af en fremragende prædiken, en ung katolsk præst lige inden havde holdt i den gamle sognekirke i Braine.

Fra 10-årsfesten på Ny Carlsberg 7. december 1928. – I 1. række fra venstre: kammerherreinde Astrid Stampe Feddersen, højskoleforstander Jac. Appel, statsminister Th. Madsen-Mygdal, folketingsmand J. C. Christensen og prof. Ehlers. – I 2. række fra venstre: Proj. Viggo Bentzon, direktør Philip Sørensen, redaktør Gulmann, direktorerne Benny Dessau og V. Bang samt vektor H. P. Hansen. – I 3. række: fru Mantbey-Wagner, gærd-ejer Chr. Ernst Christensen, lektor Kirsten Langkilde, redaktør Holger Bernild. fhr. præsident Holger Andersen, general Ellis Wolff og højskoleforstander Kr. Nørgaard. – Længere tilbage ses: fru Andrea Brochmann, professorinde Schmiegelow, landstingsmand Kløp-penborg-Skrumsager, statsrevisor J. S. Vanggaard, proj. Jonas Collin, gærd-ejer P. Pinstrup og biskop H. Ostenfeld længst til højre.

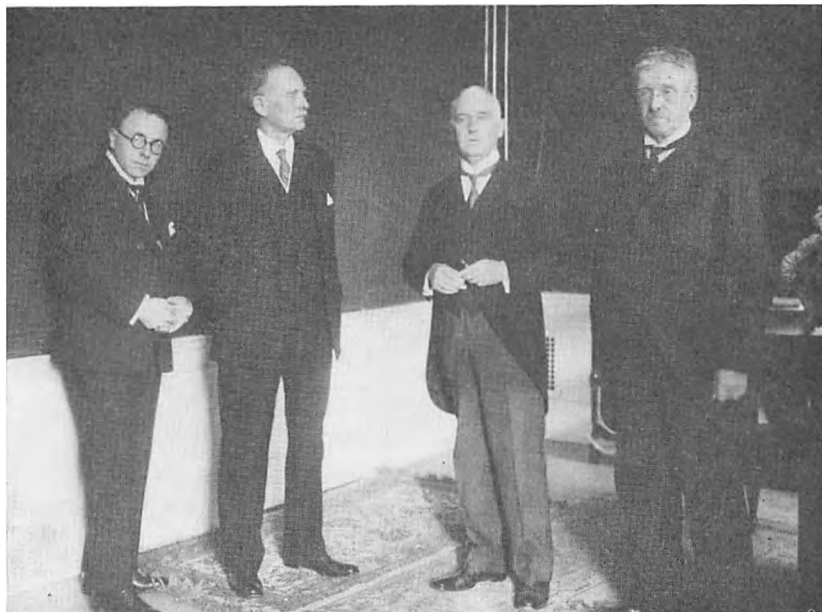
Kirkegården var nu sat overordentlig smukt i stand, både enkeltgravene og helheden, idet den hvide kirkegårdsmur virkede tiltalende og hjemlig. Holger Andersen iagttog dog, at mange af de hvide marmorsten på gravene var så medtaget af klimaet og vejrliget, at navnene var ved at forsvinde. Det førte så til, at Sønderjydsk Fond senere også påtog sig at fremskaffe nye gravsten. Alt dette betyder, at fonden i alt har anvendt 87.000 kr. til dette sted, men sikkert gjort det med glæde, thi som det blev sagt i afløsningsudvalget: Der er her i Braine »skabt et stykke dansk jord, et dansk billede i Frankrig, som ikke kan måles i penge, og som sikkert vil være af stor værdi ud i fremtiden.«

Kirkegården står under byen Braines værn, og den danske ambassade i Paris fører tilsyn med den, almindeligvis sådan, at der aflægges besøg på våbenstilstandsagen. 1953 talte Børge Rudbeck fra Paris i den danske radios »Aktuelle kvarter« smukt om Braine-kirkegården og citerede teksterne på bronzepladerne, samme dag i øvrigt, som fonden overrakte legatet på de 50.000 kr., der var bestemt til kirkegårdens vedligeholdelse, til udenrigsministeriet i overværelse af den franske ambassadør i Danmark, hr. Jean Bourdeillette.

I anledning af 40 året for 1. verdenskrigs ophør 1958 var en delegation, især fra Haderslev, som er Braines venskabsby, med militær-orkester i spidsen, i Braine. Af tipsmidlerne blev der givet 8.000 kr. til hjælp til besøget, de nordslesvigske købstæder afholdt udgifterne for deres egne repræsentanter, og Sønderjydsk Fond bevilgede halvdelen af udgifterne til de repræsentanter, som skulle med fra »Foreningen af krigsbeskadede« og fra »Foreningen af dansksindede sønderjydske krigsdeltagere«.

Ledelse og administration

1928 havde Sønderjydsk Fond bestået i 10 år. På stiftelsesdagen 7. december havde brygger Vagn Jacobsen indbudt centralkomiteen og dermed også direktion og bestyrelse, som jo var valgt af og blandt centralkomiteens medlemmer, til selskab på Ny Carlsberg; her fandt I. C. Christensen og Fr. Borgbjerg hinanden i glæden over, at de

Ved departementschef Fr. Hiort-Lorenzens 70-års fødselsdag 17. oktober 1920. – Fra venstre: kontorchef Louw, redaktør Galmann, departementschef Fr. Hiort-Lorenzen og professor Ehlers.

trods al uenighed om så meget andet, i Sønderjydsk Fond kunne virke sammen i fordragelighed. – I øvrigt gav bestyrelsens formand, professor Ehlers, et tilbageblik over fondens virke i de forgangne 10 år. Ved jubilæet var der endnu 2,5 millioner kroner til rådighed til endelig løsning af de oprindelige opgaver. Og kapitalen voksede stadig, mest ved de renter, som den indbragte gennem bankbøger og obligationer. Men i ny og næ tilflyder der også fonden mindre arveposter, ligesom der årligt indkommer et beskedent beløb fra »Politiken«s juleindsamling, og så sent som 26. november 1930 kom den vistnok sidste efterbetaling til den store indsamling, som ellers var sluttet i efteråret 1921 med den 45. bidragsliste. Fra boet efter en mand i Hjørring amt indbetalt 11.230,37 kr., som Sønderjydsk Fond sagtens kunne få anvendelse for.

Formand for centralkomiteen var fra fondens stiftelse højskolefor-

stander, senere minister Jac. Appel. Efter hans død 1932 valgtes fhv. minister Niels Neergaard som efterfølger, men da han døde 1936, besluttede bestyrelsen som en honnør til hans og Appels minde ikke at lade foretage nyt valg, men anmodede næstformanden, rektor H. P. Hansen om at fungere som leder af centralkomiteen. Dette stod dog også i forbindelse med planerne om, at fonden stod overfor sin afvikling. Ligeledes undlod man, da professor Ehlers døde 1937, at vælge ny formand for bestyrelsen; næstformanden, statsrevisor Vanggaard, indtog så formandsposten.

Da det hos de fleste indenfor fonden havde været opfattelsen, at den skulle være en »synkende« fond – éngang måtte vel også den tid komme, da virkningerne af verdenskrigen fortog sig – overvejede man, især i begyndelsen af 1930'erne, når og hvorledes man skulle slutte af. Der blev så i 1935 nedsat et udvalg til at foreslå enkeltheder vedrørende fondens afvikling (af og til nævnt i det foregående) med direktør Philip Sørensen som formand. Det afgav en betænkning i maj 1936, hvortil der fra forskellig side (fru Manthey-Wagner, Holger Andersen og Jepsen Christensen) stilledes ændringsforslag; udvalget blev suppleret op, et endeligt forslag blev udarbejdet og derefter 5. november 1937 vedtaget af bestyrelsen.

Der var på dette tidspunkt tilbage en anslået kapital på 1.481.644 kr. plus 3 særlige legater. Det blev så vedtaget, at der endnu en år-række frem burde bestå et mindre organ til 1) under hensyn til den ved opråbet af 19. december 1918 påtagne forpligtelse at have nogen indseende med midlernes anvendelse, 2) at administrere nogle mindre legater, hvis renter og kapitaler skulle bruges til nærmere bestemte formål, og hvis bestyrelse er henlagt under fonden, 3) at modtage eventuelle andre legater og gaver, som landet over måtte skænkes fonden og 4) endelig under hensyn til den indflydelse, som de tyske devisaestemmelser eventuelt måtte øve på legaterne, der var bestemt til understøttelser til danske syd for grænsen, at træffe arrangementer i fremtiden; (de tyske devisaestemmelser havde bl. a. medført, at uddelingskomiteen i Flensborg måtte ophøre og kun virke underhånden, men ikke officielt).

Dette organ skulle kaldes »Den sønderjydske Fonds aflosningsudvalg« og være på mindst 5, højst 8 medlemmer, der skulle vælges af

Sønderjydske Fonds afslutningsmøde i rigsdagens fællessal 7. december 1937. – I 1. række t. v. (bag referentbordet) statsminister Stauning, justitsminister Zable og direktør Halsdan Hendriksen. I 2. række ses amlslege dr. Lausten-Thomsen (bag den tomme stol) og direktør Mackeprang. – Maleriet i baggrunden er Oscar Matthesens billede af den grundlovgivende rigsdag 1915.

fondens centralkomité på dennes sidste møde. Afsløningsudvalget skulle i tilfælde af afgang have ret til at supplere sig, så vidt muligt blandt centralkomiteens medlemmer, samt eventuelt senere udenfor denne kreds.

Den foreslåede afvikling af Den sønderjydske Fond skulle gennemføres således, at der oprettedes en række mindre legater til forskellige institutioner samt to store legater på hver 200.000 kr.; af disse to store legater skulle både kapital og renter kunne bruges til hjælp til krigsinvalidere og faldnes efterladte. Disse to legater blev der i så høj grad gjort brug af, at de nu i 1960 er helt »ops pist«.

Tilbage ville der så blive en rådighedssum for afsløningsudvalget på ca. 150.000 kr. Alt dette blev enstemmigt vedtaget af centralkomiteen på dennes sidste møde den 17. november 1937.

Men inden centralkomiteen helt sluttede af og der blev sat et slags punktum for Sønderjydske Fond, holdt man fest 7. december 1937, nitten års-dagen efter at fonden var blevet stiftet på Ny Carlsberg. Dagen begyndte med kransenedlægning over hele landet: i Hee på I. C. Christensens grav, i Askov på Jac. Appels, i Ålborg på Marie Lassens, og i Åbenrå på kaptajn C. C. Fischers. I Søllerød på professor Viggo Bentzons grav og i København på Niels Neergaards, Benny Dessaus, Vagn Jacobsens, Chr. Gulmanns og mange fleres grave. Om formiddagen afsløredes på det Hiort-Lorenzenske familiegravsted i Roskilde en marmortavle til minde om etatsråd H. R. Hiort-Lorenzen (død 1917) og hans søn rådsformand Fr. Hiort-Lorenzen (død 1932) som tak for deres store arbejde for Sønderjylland. Lidt senere afsløredes på Vestre kirkegård i København en mindesten på professor Ehlers grav, bekostet af Sønderjydske Fond og Welandershjemmet. Kl. 14,45 samledes i rigsdagens fællessal centralkomiteen og en stor kreds indbudte gæster. Her talte den fungerende formand, rektor H. P. Hansen; de mange førnævnte legater, som afviklingsudvalget havde foreslået og centralkomiteen havde vedtaget oprettet, blev uddelt, bestyrelsens formand, statsrevisor Vanggaard gav en udførlig oversigt over fondens uddelinger i de forløbne 19 år – i kontanter og naturalier var der indtil da uddelt for meget nær 13 millioner kroner (i ajourført og sammentrængt form

findes de i dette skrift som bilag s. 125–28), og statsminister Th. Stauning takkede Sønderjydsk Fond for dens indsats og karakteriserede dens virke som den glædeligste begivenhed, den danske nation havde oplevet. – Derefter serveredes te for samtlige deltagere i rigsdagens nye repræsentationslokaler med rigsdagens præsidium som vært.

Om aftenen havde centralkomiteen indbudt en meget stor kreds til middag på Den kgl. Skydebane, – den første gang i hele fondens tilværelse, hvor man havde spenderet noget på sig selv. Ifølge bordplanen var der 117 gæster, heriblandt adskillige med større eller mindre tilknytning til fondens administration, medens centralkomiteen var repræsenteret af 17 af dens medlemmer. Her fulgte tale på tale, med musik og sange ind imellem, de fleste gammelkendte, men til festen havde bibliotekar Carl Dumreicher skrevet nedenstående linier:

Mel.: Som en rejselysten flaade ...

Som et taaredugget Smykke,
fæstet ved en Moders Bryst,
tog Du, Danmark, mod Din Lykke,
mod et Land, som morgenlyst
og med Flaget mod det Blaa
strakte sig fra Kongeaa
ned til Krusaas Vande.
Paa den store Gensynsdag
gemtes ogsaa Vemod bag
Øjets vaade Rande.

Fjærnt fra Dig, hvor Dødens Have
kun var Kors paa Kors af Træ,
havde Du jo friske Grave,
tusind Sønners sidste Læ.
Haab og Drøm i dødkold Ro,
Frø, som aldrig skulde gro,
hvor Din Fremtid bygger.
Stille sukkende Dit Navn
var omkring Dig som et Savn
deres unge Skygger.

Hjem ved Hjem var Stuen stille,
medens Sorgen fik sin Støl.
Aldrig skulle Lærkens Trille
under Gryets røde Sol
kalde ham fra Bord og Seng
ud til Gaardens grønne Eng
og en Hverdags Virke.
Kun en Tavles Blomsterkrans
hang med Mindets gyldne Glans
i en Landsbykirke.

Moder Danmark! Dine Hænder
glemte ikke Krigens Kaar,
ikke Taarerne, som blænder,
ikke Sorg og ikke Saar.
Overalt i Nord og Syd,
hvor Du hørte Smertens Lyd,
søgte Du at læge.
Blot Du kunde skænke Trøst,
vilde Du med kærlig Røst
Hjærtet vederkvæge.

Nord og Syd var Dig det samme.
Dybest binder Blod og Aand.
Vi er ét, hvor Arnens Flamme
er fra Veddet i Din Haand.
Under fremmed Ret og Sprog
eller under Dannebrog
er vi Dine Poder.
Til vi sover under Muld
staar Du blandt Dit Børnekuld
som vor fælles Moder.

Afløsningsudvalget bestod til at begynde med af 8 medlemmer, for at så mange afskygninger og meninger som muligt kunne blive repræsenteret. Det holdt 15. december 1937 sit første møde og nedsatte straks et forretningsudvalg. Her blev direktør Philip Sørensen formand, fru J. Manthey-Wagner næstformand og bankdirektør Povl Roepstorff kasserer; fhv. præsident, landstingsmand Holger Andersen var suppleant. 3 af forretningsudvalgsmedlemmerne kunne forpligte fonden udadtil. De 4 »menige« medlemmer af afløsnings-

udvalget var redaktør Holger Bernild, landstingsmand Jepsen Christensen og Jørgen Møller samt rektor H. P. Hansen.

Afløsningsudvalget vedtog 12. maj 1949 en tillægsbestemmelse til den i november 1937 vedtagne afviklingsplan, efter at denne tilføjelse skriftligt var tiltrådt af de endnu eksisterende af centralkomiteens medlemmer. Det hed heri:

»Over de Den sønderjydske Fond tilhørende restkapitaler med renter, for hvilke der ikke måtte blive anvendelse ved gennemførelse af de ved finansplanen af november 1937 fastsatte formål, og som ikke er henlagte til særlige legater, eller med hensyn til hvilke der ikke er truffet bindende særbestemmelser, samt over fonden eventuelt senere udefra tillagte beløb, bemyndiges afløsningsudvalget til at disponere i overensstemmelse med fondens opråb og hidtidige vedtægter.«

Arbejdet fortsattes i sin sædvanlige gænge med i alt 27 møder i 10-året 1937–47, men efterhånden som årene gik og følgerne efter den første verdenskrig mere og mere udslettedes, stod det afløsningsudvalget klart, at man engang måtte nå til en afslutning af denne store hjælpeaktion, og i december 1947 nedsatte afløsningsudvalget på ny et »udvalg vedrørende yderligere ændringer i Den sønderjydske Fonds afviklingsplan med henblik på fondens ophør«.

Afviklingsudvalgets medlemmer blev de samme, som forud for 1937 havde afgivet betænkning om afvikling af fonden. Udvalget nedsatte straks et underudvalg for nærmere at undersøge bestemmelserne vedrørende de enkelte legater under fonden, dels endnu ikke oprettede, dels endeligt formerede. Afviklingsudvalget afgav sin første betænkning til afløsningsudvalget 16. juni 1950.

Afviklingsudvalget foreslog oprettelsen af en række legater (side 126 f.), som skulle bestyres af forskellige organisationer nord og syd for grænsen. For dem blev der senere givet fælles retningslinier; de skulle 1) føre protokol over de møder, hvor legatsagerne behandledes, 2) føre regnskab, som skulle revideres og derefter indsendes til Sønderjydske Fonds legatudvalg, som fortsatte afløsningsudvalget, og 3) i regnskabet følge kalenderåret. Hvis legater ophørte, fordi der ikke mere var opgaver at løse, skulle midlerne gå tilbage til Sønderjydske Fonds legatudvalg; var dette ophævet, trådte statsministeriet i alle forhold i dettes sted.

*Direktor Philip Sørensen,
formand for aflosnings-
udvalget 1937-1956.*

Det blev også slået fast, at legaternes formue skulle anbringes, hvad enten den fandtes i obligationer eller i kontanter, i pengeinstitut nord for grænsen; den sørgelige historie fra den vesttyske pengeombytning i 1948, hvor 100.000 danske kroner blev til 6.885 D-mark, skulle man ikke have gentaget.

Legaterne til fordel for danske syd for grænsen ville den til enhver tid værende danske konsul i Flensborg tage sig af.

Blandt legaterne skal særlig nævnes det til »fremme af danskheden nord og syd for grænsen«, der efterhånden nåede op på ca. 240.000 kr. Renterne af det skulle i første omgang anvendes til pension for kontorchef A. Ch. Louw, der siden 1919 havde virket i fondens

tjeneste; 30. marts 1933 var det i centralkomiteen blevet vedtaget, at han skulle pensioneres på linie med kontorchefer i centraladministrationen. Efter hans død (som indtraf 13. september 1959, medens han endnu var i fondens tjeneste) skulle legatet administreres af »6-mands-udvalget« fra 1927, en repræsentation for de nationale foreninger, der virkede i Sønderjylland syd og nord for grænsen, fra 1936 repræsenterende Sprog-, Skole- og Grænseforeningen, Landeværnet, Det unge Grænseværn og Danske Samfund. De to sidste trådte efterhånden i baggrunden, og ca. 1953 mente Jepsen Christensen, at de tre førstnævnte foreninger skulle til sin tid administrere legatet, men 18. januar 1954 meldte formanden for Landeværnet, gårdejer Hans Andersen fra Kongsbjerg, sig som parthaver, så meget mere, skrev han, som han var formand for 6 mands-udvalget, da det 1937 fik meddelelse om, at Sønderjydsk Fond havde stiftet dette store legat. Så vedtoges det i afløsningsudvalget, at legatet skulle administreres af de fire nationale foreninger, dog således, som Holger Andersen slog fast i mødet 7. maj 1958, at legatmassen skulle bevares samlet og ikke opdeles i fire dele.

Enkelte legater ville Sønderjydsk Fonds legatudvalg selv administrere; det gjaldt således et af de legater, fabrikant Fritz Bock havde stiftet og skænket fonden, og enkelte andre (nr. 79–83 i bilag s. 129) samt et opsamlingslegat »Den sønderjydske Fonds legat af 7. december 1953«, som skulle bruges i overensstemmelse med op-råbet af 19. december 1918's hovedformål: at hjælpe dem, der var mærket af 1. verdenskrig. Dernæst skulle det kommende legatudvalg også forvalte legatet til skolehjælp til danske syd for grænsen på næsten 90.000 kr., selv om fordelingen af legatet foretoges af Sønderjydsk Skoleforening i samråd med Dansk Skoleforening i Flensborg.

Så kunne endelig afløsningsudvalget af 1937 slutte af med i sit 47. møde 7. maj 1958 at vælge fru Manthey-Wagner som formand, samt Holger Andersen og minister Helge Wamberg som medlemmer af Sønderjydsk Fonds legatudvalg, der begyndte sin virksomhed 22. oktober 1958. Højesteretssagfører Jonas Bruun trådte til som hovedkasserer, og kontorchef Bregninge havde den daglige ledelse af pengesagerne. Udover hvad der var hensat til legater, rådede fonden på

dette tidspunkt, hvis den realiserede, hvad der var tilbage, kun over ca. 15.000 kr., og dem var der også bud efter. Dog mente legatudvalget, at det måtte reservere en væsentlig del heraf til det mindeskrift om fondens opståen og virksomhed, der her foreligger.

De sidste år var i øvrigt ikke gået helt stille af. Omkring 35-års dagen for fondens stiftelse, 7. december 1953, som egentlig var bestemt til den endelige afslutning, foregik på ny kransenedlægning som i 1937, mindehøjtidelighed på Frederiksborgmuseet, som senere omtales, overdragelse af Welanderhjemmet til socialministeriet, pressemøde og en frokost på Wivex med flere indbudte gæster.

Her deltog bl. a. statsminister Hans Hedtoft, udenrigsminister H. C. Hansen, socialminister Strøm, den franske ambassadør Bourdeillette, fhv. ambassadør Kruse, tidligere i Paris, og repræsentanter for de 4 nordslesvigske amtskomiteer. Blandt de mange talere var også statsministeren og afløsningsudvalgets formand, direktør Philip Sørensens, der i spøgende form kom ind på, at statsministeren, født 1903, kun var i konfirmationsalderen, da »Den sønderjydske Fond« stiftedes, så at hans kendskab til fondens virke i dens første år måtte være i høj grad andenhånds. Størst indtryk gjorde dog nok de taler, som tre nordslesvigere holdt ved denne lejlighed, landstingsmand Jepsen Christensen, præsident Holger Andersen og museumsdirektør Jørgen Paulsen. Den sidste sagde:

»Jeg synes, at der ved denne lejlighed også skal lyde en tak for den højtidsdag, vi fik på Frederiksborg slot i går, da bestyrelsen overrakte museet et mindebord. Den officielle tak blev udtalt i går, men jeg vil gerne dreje den lidt i en helt anden retning her ved denne lejlighed, fordi jeg opfatter det som noget symbolsk, at det var den første gave, der er tilfaldet Frederiksborg slots museum, efter at jeg er blevet direktør. Jeg kunne have lyst til ganske kort at ride en sønderjysk drengs levnedsløb op i nogle glimt fra verdenskrigen og indtil i dag.

Denne dreng opvoksede i et grundtvigsk interesseret hjem, på en tid, da forsamlingshuse blev rejst, da folkelivet ganske særligt for Sundeved blomstrede ret stærkt. Natten mellem den 1. og 2. august 1914 blev hans far hentet og var ude i 4 år. Han husker tiden derhjemme, hvor det var moderen, der havde det store ord, men efter krigen afslutning kom dagen, i 1918, da faderen kom hjem igen, sluppet godt fra krigen og nu rigtig tænkte, at der skulle tages fat. Hvad der dengang skete, prægedes i et modtageligt drengesind og fik betydning for hans liv fremover. Festdagene

afløstes af arbejdsdage, og arbejdsdagene kunne tit være trange, og det var ikke altsammen godt, det sønderjyske hjem kom ud for. Jeg husker, jeg havde en dejlig tilværelse i skoletiden, og i 1927 skulle jeg flytte hjemmefra; jeg kom til København og gik op på Sønderjydsk Fonds kontor og fik dér en første hjælp; den var lille ganske vist, men det var en vældig opmuntring at få overrakt 50 kr. Jeg dreng var blevet voksen, fik en dejlig studentertid, endte siden på Regensen og gik af som »afdød« i 1933 fra dette herlige sted, men min tilværelse havde formet sig som 2 tilværelser, den ene tilværelse herovre, den anden tilværelse derhjemme. Man måtte hjælpe med ved, hvad man kunne, for det kneb så hårdt, der var ingen penge til uddannelse i København, men en påskeformiddag i 1928, hvor drengen selv havde truffet sin afgørelse om fortsættelse af sine studier eller ikke, ændrede den stedlige dyrlæge beslutningen ved at gå en lang søndagstur med den unge mand og gav ham en 100 kroneseddel, som forlængst er blevet tilbagebetalt. Det første store indslag af vanskeligheder, der meldte sig, var, at i 1932 måtte den unge mand være med til at bære møblerne fra fædrenejgården over til et aftægts hjem, men efter 1935, efter eksamen og efter det, der skete siden da, ved deltagelsen i sønderjysk arbejde, ved altid at betragte det nationale indslag i sindet som en positiv værdi og altid at lade være med at lytte til det negative, blev det en udviklingsrig tid.

Sådan som denne drengs tilværelse har formet sig, sådan har Sønderjyllands skæbne formet sig i disse år. Når enden er god, er alting godt. Jeg ved, at Sønderjydsk Fonds indsats har været med til at give denne landsdel en udvikling, som nu har ført den frem til at være en fuldgyldig del af det danske rige, der er mange indsatse, der har været med til det, men Sønderjydsk Fond har været det særligt, ved at den er trængt ned til det personlige, til dem, der virkelig trængte, og formet udviklingen på så harmonisk måde, at fonden i dag med rigtig god samvittighed kan afslutte sin virksomhed. Med dette lille billede på fast arbejdsindsats, på det svære, der også har været at overvinde for fonden, vil jeg ønske og håbe, at Sønderjydsk Fonds virke må blive husket mange år fremover, ikke blot hjemme i vor landsdel, men også i det øvrige land.«

Landstingsmand H. Jepsen Christensen udtalte:

»Mindet lader som ingenting, det er dog et lønligt kildespring. Når jeg tænker tilbage på tiden efter kapitulationen 1918 og på, hvordan der meget hurtigt kom bud om at komme omkring og tale i det danske land og til det danske folk om tilstanden i Sønderjylland, så mødte jeg knapt en måned efter våbenstilstanden ved hvert eneste møde en tale om støtten til Den sønderjydske Fond. Våbenstilstanden var den 11. november. Den sønderjydske Fond var tanken allerede udkastet til og sammenslutningen

fuldbyrdet den 7. december 1918. Den stemning, der var over datiden både blandt danske sønderjyder og over hele det danske folk, hvor man færdedes, den glæde man aldrig havde turdet håbe, den var et glædeligt varsel om en lykkelig genforening efter over 50 år. Jeg skal ikke dvæle ved hele den lykkelige hjælp, som Den sønderjydske Fond var, i overgangen før dansk lovgivning virkelig trådte i kraft, og alle forsorgslove overfor krigsinvalidere og mange andre, men jeg skal holde mig til det specielle, jeg havde med at gøre, støtten til ungdommen, undervisningen og opdragelsen nord for den gamle grænse efter de mange krigsårs tunge adskillelse, hvor vi havde måttet standse strømmen af ungdommen til danske ungdomsskoler. Jeg har en stor tak at bringe i dag for støtten i overgangsårenes vanskeligheder. De kan danne Dem et begreb om det, når jeg fortæller, at i sommeren 1919 og vinteren 1919–20 blev der ydet støtte gennem Sønderjyds Skoleforening ved hjælp af støtte nord fra til over 1100 elever. Der var en trang til i dette ene år at komme bort fra alt det forfærdelige, de havde været inde i.

Efter at genforeningen havde fundet sted, og efter at der var gået en tid, kom jeg ind i centralkomiteen og fik lejlighed til at være med indenfor Sønderjyds Fonds bestyrelse og har været det siden, og jeg er uhyre taknemmelig for at have taget del i denne opgave. Det jeg har at bringe er en hjertelig tak på ungdommens vegne for støtten til den almindelige uddannelse, også på Sydslesvigs ungdoms vegne, og jeg vil gerne her sige en hjertelig tak. Det ville have været for tidligt at likvidere fonden i 1920, thi der er meget endnu at gøre, mange tidligere krigsdeltagere, hvis børn endnu ikke er nået frem til deres uddannelses fuldbyrdelse, hvortil Sønderjyds Fond hjælper, og der er stadig brug for hjælpen også nogle år frem. Man blev dengang soldat ved 17 års alderen, og det var mange år efter krigens afslutning, at disse stiftede hjem, og derfor ligger det således, at der endnu er mange tilbage, og derfor er der også afsat et legat dertil.

Jeg siger tak på sønderjysk ungdoms vegne, tak på egne vegne for det gode samarbejde, vi har haft i årene, der er gået, jeg siger hjertelig tak for alt, hvad der knytter sig til navnet Den sønderjydske Fond, og slutter med at sige tak på ungdommens vegne nu og i fremtiden for den støtte, der er givet ud i fremtiden. Mange tak.«

Og fhv. præsident Holger Andersen sagde til sidst:

»... under henvisning til, at statsministeren så stærkt i sin tale understregede, at Den sønderjydske Fond aldrig havde glemt landsmænd i Sydslesvig, og da der ingen repræsentant er kommet til stede her i dag, vil jeg gerne lige læse slutningsudtalelsen i en artikel, der står i dag til morgen i »Flensborg Avis«, og som er skrevet af gamle faktor Lausten, som virkede som medlem af Den sønderjydske Fonds komité syd for grænsen:

»Når fonden nu afvikler sine sager og ophører med at bestå, så skal den vide, at den – foruden dens alsidige støtte til Nordslesvig – har glædet et stort tal af sydslesvigere i sorgens og nødens bitre år. Men fonden skal også vide, at lige så mange hjerter har været fyldt med tak for den hjælp, fonden kunne give.

På alle modtagernes vegne siger jeg Sønderjydsk Fond tak nu ved afslutningen. Et velgørenhedsværk er endt. Det blev begyndt af menneskekærlige og fædrelandssindede mennesker, som fulgtes med forståelse af store dele af det danske folk. Ved afslutningen takker sydslesvigerne fonden for dens kærlighed og medhu til landsmænd syd for grænsen.«

I dagene 23.–25. august 1957 foretog afløsningsudvalget en tur til Nordslesvig og besøgte nogle af de institutioner, som fonden havde skabt, som f. eks. Ehlershjemmet og Børnehjemmet på Vilstrupvej ved Haderslev, og nogle af dem, som den havde støttet, som Børnernes Helsehjem ved Vilstrup strand. I Sønderborg mødtes udvalget ved en middag med repræsentanter for de 4 nordslesvigske amtskomiteer og med uddelingskomiteen i Flensborg, der havde bistået Den sønderjydske Fond i dens arbejde gennem de mange år, samt med andre, som havde stået fonden nær. På Sønderborg slot afsløredes på denne dag et minde om fonden, som omtales nedenfor.

Næppe hjemkommet fra denne rejse deltog afløsningsudvalget 26. august 1957 i en middag på »Sølyst«, som statsminister H. C. Hansen havde indbudt til for at takke Sønderjydsk Fond for dens storslåede indsats.

Fonden har altid søgt at mindes de levende og de bortgangne. I det foregående er omtalt kransenedlæggninger og afsløringer af mindestene og -plader; utallige er også de hilsner i form af telegrammer, blomster, tildeling af fondens plaquette, som er sendt til jubilærer, til syge og til mennesker, som har fyldt runde år. Da Sønderjydsk Skoleforening 1932 fejrede sin 40 års dag, lykønskede fonden og understregede, at den gennem den jubilerende forening indtil da havde ydet over 1/2 million kroner til skolehjælp til fattige sønderjyske elever; – en støtte Skoleforeningen ingenlunde har villet dække over, i al fald havde dens formand, som før refereret, 1953 udtalt, at i de første år efter krigen havde fonden hjulpet over 1100 elever til skole- og studieophold.

Inden den helt endelige afslutning ville fonden ligesom overfor fremtiden fastslå, hvad det danske folk havde ydet sønderjyderne af frivillige gaver til hjælp mod, hvad 1. verdenskrig havde forvoldt af skader og sår. Det skete for det første ved, at der på Frederiksborgmuseet 7. december 1953 afsløredes et rektangulært cubamahognibord, tegnet af arkitekt Gunnar Biilmann Petersen, hvis plade så at sige helt består af et kort over Nordslesvig og 2. zone med navne på alle de steder, hvor fonden særlig har ydet hjælp, indtegnet ved pantograffræsning på indlagt pæretræ. Øverst til højre er i rundt rødt felt Slesvigs to løver med overskrift »Den sønderjydske Fond«. Derunder indskriften:

Stiftet 7. december 1918 på Carlsberg med tilslutning fra alle kredse i vort land. Fonden modtog som gave fra det danske folk et beløb med renter på ca. 15,5 million kroner til hjælp for danske i det af verdenskrigen 1914–18 ramte Sønderjylland.

Disse midler er anvendt – såvel nord som syd for grænsen – som hjælp til krigsinvalidere og faldnes efterladte samt krigsramte hjem: 10,34 mill. kroner, til syge: 1,21 mill. kroner, til unges skoleophold og anden uddannelse: 2,39 mill. kroner, til kirker og kriger-kirkegårde: 0,32 mill. kroner samt til forskellig anden hjælp (og administration): 1,25 million kroner.

Mindetavlen på Sønderborg slots museum består af en teaktræstavle med nogenlunde samme tekst som bordet på Frederiksborg museum, øverst til venstre en medaljon med Danmarks 3 og Slesvigs 2 løver, til højre Utzon Franks genforeningsplaquette. Nedenunder i en glasmontré dirigentklokken fra fondens møder, tegnet af Agnes Slott-Møller og skænket af de Smith'ske jernstøberier i Aalborg, som havde fremstillet mange kirkeklokker (s. 37). Dirigentklokken flankeres foroven af en række fotografier fra fondens møder og fornedden af opråbet af 19. december 1918 og af centralkomiteens oprindelige medlemmer. Den lyse teaktræstavle er udarbejdet af arkitekt Meyling, Sønderborg. Når genforeningsværelset forhåbentlig snart underkastes en grundig istandsættelse, bl. a. med fornyelse af et meget ringe trægulv, vil mindevæggen nok komme til at præsentere sig smukt.

Ser man ned over rækken af de mange mænd og kvinder, som hørte til »Den sønderjydske Fond«: i centralkomité, forretningsudvalg, direktion, bestyrelse o. s. v., er det en broget skare, der pas-

*Professor, dr. med. E. Ehlers,
fondens generalsekretær 1919-22,
derefter formand for bestyrelsen til 1937.*

serer revue. Nogle, som gennem fødsel var dybt forankret i den sønderjyske sag, som Jacob Appel, dr. Mackeprang, dr. Moltesen og Gustav Johannsens datter Martha Ottosen, andre som fra deres ungdom, uden direkte familietilknytning, havde viet deres arbejde til støtte for og fremme af danskheden i Sønderjylland og havde erhvervet sig et indgående kendskab til landet »Sønden å –«, som f. eks. magister H. V. Clausen, rektor H. P. Hansen og dr. Jonas Collin, og endelig på den anden fløj mennesker, som slet ikke, før spørgsmålet blev aktuelt i efteråret 1918, havde haft mindste forbindelse med Sønderjylland eller sønderjyderne, som f. eks. direktør Philip Sørensen, der straks kom ind i forretningsudvalget, vandrede over i bestyrelsen ved omdannelsen i 1921 og endte som formand for aflønningsudvalget fra 1937. Da han døde 1956, udtalte hans efterfølger som formand i udvalget fru Johanne Manthey-Wagner, at han på grund af sine organisatoriske og moderne forretningsmetoder blev indvalgt i fonden. Der blev gjort megen brug af hans rige evner til bl. a. at få nogle af gullaschtidens mange penge overført til Sønderjysk Fond. Han var, sagde hans efterfølger videre, i 1919 som de

fleste af centralkomiteens medlemmer, i virkeligheden fuldstændig uvidende om de sønderjydske spørgsmål, men da han var ganske neutral og fuldstændig passiv [i grænsestriden], traf han meget ofte de helt rigtige afgørelser. – Har man gennemgået afløsningsudvalgets protokoller, kan tilføjes, at han også af og til kunne virke lidt bidsk, men måske var det nødvendigt for at skære igennem og nå til et resultat.

Professor Ehlers, fondens generalsekretær, fra 1921 formand for direktion og bestyrelse, satte ikke sit lys under en skæppe og holdt strengt på, at han skulle have, hvad der tilkom ham. I forretningsudvalgsmødet 7. maj 1919 besvarede han sig udenfor dagsordenen over, at han på en trykt fortegnelse over de forskellige udvalg under Sønderjydske Fond, der var rundsendt til medlemmerne, kun var betegnet som »professor Ehlers« (han underskrev sig i øvrigt i protokollerne altid som »Dr. Ehlers«). Hvorefter han gennemgik fondens historie, dens oprindelse og hans andel heri (s. 14–17). Nu havde han haft ferie i 2 måneder, men agtede ikke derfor at lade sagerne glide ud af hænderne. Han var generalsekretær for forretningsudvalget og ikke alene for centralkomiteen – i nøje samarbejde med udvalgets formand, departementschef Hiort-Lorenzen. Der blev herefter sørgt for, at han for fremtiden blev tituleret på tilbørlig vis. – Efter centralkomitémødet 27. januar 1922 gav han bestyrelsen en reprimande, fordi mange af dens medlemmer ikke havde været tilstede ved eller i utide forladt mødet, således at bestyrelsens egne forslag ikke fik flertal. Sker dette oftere, »så nedlægger jeg mit mandat og trækker mig tilbage.« Jacob Appel karakteriserede ham i mødet 27. oktober 1921, idet han takkede ham for hans indsats i fonden, som den, »hvis initiativ måske undertiden har været lidt kostbart, men altid har stilet mod lyse og gode mål.«

Højskoleforstander Jacob Appel var som centralkomiteens formand også menig medlem af forretningsudvalget til dets ophør i efteråret 1921. Her gav han dog sjældent møde, men ledede sædvanligvis centralkomitémøderne, som kun fandt sted med ret store medlemrum. Den ret overlegne tone og holdning, som han var kendt for i store kredse, skal han også have lagt for dagen i centralkomiteen, således siges det fra mødedeltagere, men det fremgår nu aldeles ikke

*Rektor H. P. Hansen, centralkomiteens
næstformand 1919–1936, derefter formand
til afviklingen 1937.*

af referaterne; tværtimod er der adskillige eksempler på, at han ville få det til at glide og glatte de skarpe kanter ud. Næstformanden, rektor H. P. Hansen, var i al fald modererende, forsonende og udjævnende i sin form og ville helst undgå de skarpe standpunkter og de hårde ord i diskussionen, selv om det ingenlunde betød, at han var lige så rund i sine meninger og synspunkter.

Slutning

Mangfoldige er de udtryk for taknemmelighed, som modtagerne af pengeunderstøttelser, af tøj eller levnedsmidler har sendt ledelsen af Den sønderjydske Fond. Adskillige breve er anført i det foregående. Yderligere kan nævnes, at mængder af takkebreve strømmede ind til fonden i de allerførste år; det tidligste, der er fundet i arkivalierne, er dateret »Flensborg den 8. Septbr. 1919«. Mest forbavses man over, hvor godt mange af brevskriverne mestrer det danske sprog; næppe mange af dem kan have lært dansk i skolen, og

ét er at kunne tale, læse og forstå sproget, et helt andet at kunne skrive det, tilmed korrekt. Det sidste er der adskillige eksempler på. Og takkebrevene fortsatte ned gennem årene. Til afslutningsfesten 7. december 1937 indløb hilsen fra sønderjyske læger, der i studietiden havde modtaget støtte fra fonden, og ved statsminister H. C. Hansens middag på Sølyst 26. august 1957 – i sig selv det officielle Danmarks tak til fonden og de mange, som uselvisk havde ydet en indsats i arbejdet – oplæstes et brev fra en nordslesvigsk kvinde, nu boende i en sjællandsk provinsby, som rørende berettede om, hvad Den sønderjydske Fond havde betydet for hende i opvæksten gennem støtte og hjælp til barndomshjemmet.

Hele denne virksomhed havde kun kunnet foregå, fordi det danske folk i årene 1919–21 udviste en offervilje, som er uovertruffen til denne dag. Ungarnshjælpen i 1956–57 nåede ikke op på det beløb, som fonden samlede i genforeningsårene, og skulle Flygtningehjælpen 1960 komme til at overgå de 6,5 mill. kr., som Sønderjydsk Fond fik ind i kontanter, må det erindres, at indsamlingsteknikken er langt mere udviklet i dag end for 40 år siden, at folk er meget mere vant til at give nu end dengang, og at der er mange flere penge mellem folk nu end for 40 år siden; til gengæld er de så meget mindre værd, at man roligt kan hævde, at målt med vore dages pengeværdi ville Sønderjydsk Fonds kontant indsamlede midler svare til op mod 20 mill. kr. Også uden at regne med, hvad der yderligere kom ind af tøj og levnedsmidler, kan det siges, at Den sønderjydske Fonds indsamling er den største, som nogensinde er foretaget i Danmark.

REGNSKABSOVERSIGTER

OVERSIGT OVER INDGÅEDE OG UDGÅEDE MIDLER

Indtægter 1919–1959 i hovedtræk:

Kontante bidrag	ca. kr.	6.535.000,00
Renter og diverse indtægter	–	4.365.000,00
		<hr/>
	ca. kr.	10.900.000,00
Anslået værdi af indsamlede beklædningsgenstande, fødemidler og bøger	–	4.500.000,00
Til Fonden tillagte legater: Bocks legater, Jørgen Petersen og hustru Mette Marie f. Frost's mindelegat, Apoteker Friderichsens legat, Birgitte Marie Lunds konfirmationslegat, og kgl. stafet Peter Andresen og hustru Marie Sofie f. Andersens legat	–	200.000,00
		<hr/>
	i alt ca. kr.	15.600.000,00

Udgifter 1919–1959 i hovedtræk:

1. Understøttelser til krigsdeltagere og andre krigsramte	ca. kr.	2.800.000,00
2. Krigsinvalidere og faldnes efterladte, derunder kirkegården i Braine	–	1.350.000,00
3. Værdien af indsamlede og indkøbte beklædningsgenstande	–	2.650.000,00
4. Værdien af indsamlede og indkøbte fødemidler	–	2.002.000,00
5. Til hospitals- og kurophold for syge sønderjyder	–	730.000,00
6. Hjælp til krigsramte sønderjyske kvinder	–	192.000,00
7. Til fader- og forældrelose sønderjyske børn	–	1.765.000,00
8. Støtte til blinde, tunghøre og døve	–	30.000,00
9. Hjælp til undervisning	–	1.830.000,00
10. Tilskud til højskoler og efterskoler	–	225.000,00
11. Støtte til biblioteker	–	248.000,00
12. Tilskud til kirkeklokker og orgelpiber	–	275.000,00
13. Anden hjælp	–	580.000,00
14. Forskellige andre udgifter, herunder eftergivelse af lån	–	83.000,00
15. Administration	–	840.000,00
		<hr/>
	ca. kr.	15.600.000,00

Oversigt over MIDLER fra DEN SØNDERJYDSKE FOND, som frem i tiden gennem institutioner og legater er bevarede til gavn for Sønderjylland.

1. Tilskud til Nationalfondet af 1918 til anskaffelse af kirkeklokker til sønderjyske kirker	kr.	220.000,00
2. Klokke til Emmerske bedehus, 1957	–	7.000,00
3. Genner kirke	–	5.000,00
4. Bjerning kirke	–	1.500,00
5. Til orgelpiber i de sønderjyske landsdele	–	20.200,00
6. Legat og tilskud til Den sønderjyske kirkegård i Braine	–	87.000,00
7. Den sønderjydske Fonds børnehjem, Vilstrupvej, Haderslev	–	152.300,00
8. Ehlershjemmet ved Sdr. Vilstrup strand, først givet til Welanderhjemmene og 7. 12. 1953 overgivet til Socialministeriet – nu spædbørnshjem	–	144.950,89
9. Legat til vedligeholdelse af »Bornenes Helsehjem« ved Sdr. Vilstrup Strand	–	31.585,00
10. Ejendommen »Elim« ved Genner Strand overgivet til Kvindehjælpen i Århus – nu Jydsk Børneforsorg ...	–	54.162,45
11. »Rømøhus« ved Den nordslesvigske Kvindeforening	–	64.664,15
12. Legat til sydslesvigske kvinders ophold på »Rømøhus«	–	4.000,00
13. Børnehjemmet »Lyshøj« ved Sønderborg ved Den nordslesvigske Kvindeforening	–	50.000,00
14. Julemærkesanatoriet i Fjordmark	–	30.000,00
15. Etablissementet »Sonnenschein« i Augustenborg til Nationalforeningen til tuberkulosens bekæmpelse som Den sønderjydske Fonds kystsanatorium	–	162.160,27
16. 5 værelser på Studentergården i København (Hans Andersen Kryger, Peter Hiort-Lorenzen, Gustav Johannsen, Jens Jessen og Lavrids Skau)	–	75.200,00
17. 3 værelser på Studenterkollegierne i Århus, Den sønderjydske Fonds værelse, H. P. Hanssens og Ernst Christiansens værelser	–	29.362,00
18. 1 værelse på Kvinderegensen i København, Ingeborg Krygers værelse	–	13.500,00
19. 1 værelse på Håndværkerkollegiet i København ...	–	12.000,00
20. 1 værelse på Veterinærkollegiet	–	10.000,00
21. 1 værelse på Studenterhuset i Paris, Den sønderjydske Fonds værelse	–	8.050,00
22. Til Dansk Studiefond til udlån til fattige studenter ...	–	45.000,00

23. Den sønderjydske Fonds legat til Skolehjælp til danske syd for grænsen (administreret af Sønderjydske Skoleforening) ca.	–	100.000,00
24. 4 legater til de 4 statsskoler i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder, nominelt	–	80.000,00
25. Den sønderjydske Fonds sydslesvigske Studielegat (administreret af Grænseforeningen)	–	50.000,00
26. Legat til Chr. Paulsens skolen i Flensborg	–	10.000,00
27. Legat til Ansgars skolen i Slesvig	–	15.000,00
28. Rejselegat til Duborgskolen i Flensborg, oprindeligt 10.000 kr., rest nu ca.	–	5.000,00
29. Den sønderjydske Fonds legat til fordel for en dansk sygeplejerske i Flensborg	–	9.221,23
30. Den sønderjydske Fonds legat til dansk sygeplejevirkksomhed i landdistrikterne syd for grænsen	–	17.491,37
31. Den sønderjydske Fonds legat for hospitalsophold og sygehjælp for danske syd for grænsen	–	45.160,90
32. Den sønderjydske Fonds Børne-Helse Legat syd for grænsen	–	44.701,20
33. Legat til afhjælpning af nød blandt fattige danske syd for grænsen, herunder huslejelegat	–	54.390,33
34. Den sønderjydske Fonds understøttelsesfond for gamle kniplersker	–	43.256,68
35. Den sønderjydske Fonds uddannelsesfond for kniplersker	–	3.910,40
36. Legat til sønderjyske lægeenker og -døtre	–	16.000,00
37. Den sønderjydske Fonds husflidslegat til syd for grænsen	–	5.000,00
38. Legat til fremme af danskheden nord og syd for grænsen, nom.	–	293.000,00
		<hr/>
		kr. 2.019.766,87

Endvidere er ydet tilskud til:

39. Bennetgård	kr.	1.000,00
40. Rosendal plejehjem, Rønshoved	–	6.000,00
41. Børnehjemmet i Erlev	–	5.000,00
42. Alderdomshjemmet Rosenborg, Hamborg	–	5.000,00
43. Spædbørnehjemmet Tandsele, Ertebjerg	–	4.000,00
44. Gl. Haderslev Asyl	–	6.600,00

45. Kathrineasylet i Haderslev	–	6.000,00
46. Tønder asyl	–	12.000,00
47. Tønder folkebørnehave	–	2.000,00
48. Nordslesvigsk Asyl	–	15.000,00
49. Komiteen for Folkebørnehaver i Sønderjylland	–	20.000,00
50. Andre folkebørnehaver i Sønderjylland	–	2.000,00
51. Gråsten børnehave	–	400,00
52. Åbenrå børnehave	–	400,00
53. Andre børneinstitutioner i Sønderjylland	–	18.000,00
54. Kronprinsesse Ingrid's feriehjem for sønderjyske børn	–	13.000,00
55. Rødding højskole	–	45.000,00
56. Hoptrup højskole	–	40.000,00
57. Als højskole	–	35.000,00
58. Højskolen ved Flensborg fjord	–	20.000,00
59. Løgumgård efterskole	–	10.000,00
60. Rens efterskole	–	23.500,00
61. Agerskov efterskole	–	6.500,00
62. Dansk ungdomsskole i Højer	–	5.000,00
63. Realskolen for Tinglev og omegn	–	10.000,00
64. Gråsten Landbrugsskole	–	25.000,00
65. Grænschjemmet i Kollund	–	4.000,00
66. Det danske forsamlingshus »Tønderhus«, Tønder ...	–	15.000,00
67. Øster Terp skolesal og Ladelund forsamlingshus ...	–	1.800,00
68. Hjælp til køb af »Slesvigshus« ydet til minde om af- døde etatsråd H. R. Hiort-Lorenzen	–	5.000,00
69. Åbenrå bibliotek	–	10.000,00
70. Gråsten bibliotek	–	5.000,00
71. Sønderborg bibliotek	–	10.000,00
72. Tønder bibliotek	–	6.000,00
73. Løgumkloster forsamlingshus til særlig læsestue	–	5.000,00
74. Bov sogns bibliotek, Padborghus, Padborg	–	4.000,00
75. Flensborghus bogsamling	–	3.500,00
76. Indkøb af bogskebe til sønderjyske biblioteker	–	2.500,00
77. Indkøb af bøger til sønderjyske biblioteker	–	112.310,00
78. Det Günderothske legat i Løgumkloster til ombygning	–	1.700,00

kr. 2.541.976,87

De til Den sønderjydske Fond testamenterede legater,
hvoraf nogle er opbrugte:

79. Bocks Legat nord for grænsen	kr.	13.452,44
80. Bocks Legat til hjælp for fattige børn fra syd for grænsen	–	22.200,00
81. Jørgen Petersen og hustru Mette Marie f. Frost's mindelegat	–	76.585,20
82. Legat til hjælp for danske i Sydslesvig og (eller) kul- turelle formål samme sted (Apoteker Friderichsens le- gat)	–	11.940,39
83. Kgl. stafet Peter Andresen og hustru Marie Sofie f. Andersens legat	–	45.000,00
		<hr/>
		kr. 2.711.154,90

Vedtægter for

»DEN SØNDERJYDSKE FOND«

[i denne form vedtaget af centralkomiteen 27. januar 1922]

§ 1. Fondens navn er »Den sønderjydske Fond«.

§ 2. Fonden er en selvejende institution, hvis hjemsted er København.

§ 3. Fondens kapital er 4.239.151 kr. 77 øre, hvoraf 393.734 kr. 35 øre er bundne ved tidligere bevillinger givne af Centralkomiteen, medens 834.080 kr. er udlånt mod sikkerhed (til studielån, garantikapital for Nordslesvigsk hjælpekasse og i forskellige sønderjyske ejendomme).

§ 4. Den sønderjydske Fonds formål er at lindre krigens følger i Sønderjylland, dels ved direkte understøttelser (én gang for alle eller gennem et vist tidsrum) dels ved støtte til stiftelser eller institutioner, der økonomisk eller kulturelt kan ophjælpe forholdene mellem danske syd for den gamle grænse.

§ 5. Den sønderjydske Fonds ledelse består af

a) Den ved disse vedtægters ikrafttræden bestående centralkomité suppleret med de på dennes møde den 27. januar 1922 valgte medlemmer. Centralkomiteen har gennem et årligt budget i henhold til følgende nærmere bestemmelser, den endelige afgørelse af Fondens ledelse. Centralkomiteen vælger årligt på det i § 9, 2. stk. omtalte møde, formand og næstformand.

b) En bestyrelse, der består af 15 medlemmer, som vælges af og blandt Fondens centralkomité, og hvoraf mindst 2 skal være blandt de rigsdagsmænd, der repræsenterer Sønderjylland og har hjemsted dér.

Af bestyrelsens medlemmer afgår 7 i 1922 og 8 i 1923 og således fremdeles. Afgående medlemmer kan genvælges.

Bestyrelsen vælger årligt af sin midte en formand, to næstformænd og en kasserer. Den ene næstformand skal vælges blandt de medlemmer, der særligt repræsenterer Sønderjylland.

c) Bestyrelsen vælger årligt af sin midte 5 medlemmer, der i forening udgør Fondens direktion, som har den daglige ledelse.

Direktionen vælger selv sin formand.

§ 6. Bestyrelsen træffer alle afgørelser med hensyn til disposition over Fondens midler i overensstemmelse med budgettet. Den kan overdrage visse af disse beføjelser til Fondens direktion. Fonden forpligtes udadtil – også med hensyn til afhændelse og pantsætning m. v. af fast ejendom – ved underskrift af 3 medlemmer af direktionen.

§ 7. Bestyrelsen fastsætter sin og direktionens forretningsorden og antager den fornødne medhjælp.

§ 8. Direktionen drager omsorg for betryggende anbringelse af Fondens disponible midler og for, at de Fonden tilhørende pengeeffekter noteres på dennes navn.

§ 9. Fondens regnskabsår følger kalenderåret.

For Fondens virksomhed udarbejder bestyrelsen et årligt budget, der forelægges Centralkomiteen til vedtagelse på et møde, som afholdes i sidste kvartal af det forudgående regnskabsår. Forslaget skal forelægges i så god tid, at Centralkomiteen i kvartalets løb kan holde yderligere møde derom.

Hvis bestyrelsen finder bevillinger udover budgettet påkrævede, skal Centralkomiteen indkaldes til afgørelse af det foreliggende krav. Indkaldelsen sker efter reglerne i § 11.

§ 10. For Fondens kapital, dens indtægter og udgifter, aflægges bestyrelsen årligt regnskab, som revideres af en statsautoriseret revisor, der antages af Centralkomiteen. Det reviderede årsregnskab forelægges sammen med en årsberetning for Centralkomiteen til godkendelse på et møde, som afholdes i første kvartal efter regnskabsårets afslutning.

§ 11. Formanden for Centralkomiteen kan til enhver tid indkalde Centralkomiteen til møde og er pligtig til, når mindst 10 medlemmer skriftligt opfordrer dertil, at indkalde Centralkomiteen til møde inden en måned fra opfordringens modtagelse. Indkaldelse af Centralkomiteen til møde sker med 14 dages varsel pr. brev med angivelse af dagsorden. Kun om

sager, der har været opført på dagsordenen, kan der på vedkommende møde træffes beslutning.

§ 12. For at en beslutning af Centralkomiteen skal have gyldighed, må mindst halvdelen af de tilstedeværende medlemmer stemme derfor. Til ændring af vedtægterne kræves dog, at mindst halvdelen af Centralkomiteens medlemmer er tilstede. Er dette ikke tilfældet, kan forslaget til vedtægtsændringer forelægges påny på et efter reglerne i § 11 indkaldt nyt møde, der da er beslutningsdygtigt uden hensyn til antallet af de mødte medlemmer.

§ 13. Afslutningen af Fondens virksomhed kan vedtages af Centralkomiteen på et efter reglerne i § 12 i slutningen indkaldt møde.

Det reviderede afslutningsregnskab skal forelægges til godkendelse på et ligeledes efter samme regler indkaldt møde.

Oversigt over

DEN SØNDERJYDSKE FONDS LEDELSE

Formand for Centralkomiteen:

højskoleforstander, minister Jacob Appel	1918–1932
fhv. minister Niels Neergaard	1932–1936
rektor H. P. Hansen (konstitueret)	1936–1937

Næstformand for Centralkomiteen:

rektor H. P. Hansen	1918–1937
---------------------	-----------

Generalsekretær for Centralkomiteen:

professor, dr. med. E. Ehlers	1918–1922
-------------------------------	-----------

Hovedkasserer for Fonden:

grosserer Vald. Johansen	1918–1919
etatsråd Emil Glückstadt	1919–1922
brygger Vagn Jacobsen	1922–1931
direktør Povl Roepstorff	1931–1953
højesteretssagfører Jonas Bruun	1953 ff.

Forretningsudvalget

bestod af den til enhver tid værende formand, næstformand, generalsekretær og hovedkasserer samt fra fondens begyndelse yderligere af: departementschef Fr. Hiort-Lorenzen (formand)

redaktør Andr. Buntzen

redaktør Chr. Gulmann

magister H. V. Clausen (april 1919 afløst af:

direktør Benny Dessau)

brygger Vagn Jacobsen

overretssagfører, rådmand L. Jessen

bladudgiver fru Marie Lassen, død 1921

direktør Ernst Carlsen

fru Johanne Manthey-Wagner

Efter vedtagelsen af vedtægterne af 27. januar 1922

dannedes en bestyrelse og direktion:

Bestyrelsens og direktionens formand:

professor, dr. med. Edv. Ehlers

Bestyrelsens medlemmer:

folketingsmand, cand. theol. Holger Andersen

redaktør A. Buntzen

professor, dr. jur. V. Bentzon
direktør Ernst Carlsen
direktør Benny Dessau
folketingsmand, gårdejer Mads Gram, bestyrelsens næstformand,
medlem af direktionen
redaktør Chr. Gulmann, næstformand, medlem af direktionen
rektor, cand. theol. H. P. Hansen
rådmand, overretssagfører L. Jessen
landstingsmand Jørgen Møller
formand for landsoverskatterådet Fr. Hiort-Lorenzen, fg. kasserer
fru Johanne Manthey-Wagner, medlem af direktionen
direktør Philip Sørensen
folketingsmand, gårdejer J. S. Vanggaard

Aflosningsudvalget af 5. november 1937 til 1958: se s. 112 f.
Legatudvalget af 7. maj 1958: se s. 115

AMTSKOMITEERNE I NORDSLESVIG

For Åbenrå amt:

kaptajn C. C. Fischer, Åbenrå, formand
gårdejer Peter Clausen, Smedager
gårdejer Hans Iversen, Svejrup
gårdejer Fålle Lildholdt, Løjt kirkeby
gårdejer Chr. Nielsen, Hønkys
Ved fondens officielle afslutning 7. december 1953 var
borgmester Holger Fink, Åbenrå, formand

For Haderslev amt:

gårdejer P. Refshauge, formand
typograf Chr. Lageri, Haderslev
gårdejer Martin Simonsen, Flovt
boghandler Chr. Nielsen, Haderslev
bagermester Th. Møller, Haderslev
fru C. Amorsen, Haderslev
Ved fondens afslutning var
kommunaldirektør Edm. Melander, Haderslev, formand

For Sønderborg amt:

rentier Andreas Blad, formand
gårdejer Christian Christensen, Elsmark
gårdejer Chr. Iversen, Avnbøl
købmand M. L. Bossen, Sønderborg

gårdejer Andreas Thomsen, Skovbøl.
Ved afslutningen 1953 var
købmand Knarhøj, Sønderborg, formand

For Tønder amt:

købmand Borch, formand,
købmand Hans Hansen, sekretær
gårdejer, landstingsmand H. Jepsen Christensen, Høgsbro
købmand Chr. Damberg, Højer
apoteker Kjems, Løgumkloster
gårdejer Hans Lorenzen, Ballum
købmand Nis Nissen, Tinglev
lærer Majbøl, Jejsing
gårdejer Mathias Mathiesen, Bylderup
privatier Jens Bejer Oksen, Skærbæk
gårdejer Karsten Outzen, Ellum
gårdejer Thomas Thomsen, Rabsted.
Ved fondens afslutning den 7. december 1953 var
købmand Borch, Tønder, endnu formand (indtil 1960)

UDDELINGSKOMITEEN SYD FOR GRÆNSEN

Syd for grænsen har virket en særlig uddelingskomité med hovedsæde i Flensborg.

Uddelingskomiteens første formand var advokat Ravn i Flensborg, og medlemmerne var følgende:

vinhandler Holst, Flensborg
faktor Lausten, Flensborg
grosserer Cornelius Hansen, Flensborg
fru Kirsten Simonsen, Flensborg, sekretær og kasserer
gårdejer Hans Brodersen, Tarup
gårdejer Jørgen Søgaard, Jaruplund
gårdejer Jens Mungaard, Keitum
lærer Andresen, Husum
maskinbygger Andreas Clausen, Agtrup

I december 1922 udtrådte advokat Ravn, faktor Lausten og grosserer Cornelius Hansen, og i stedet indtrådte pastor Noack og bankdirektør Thomsen. Vinhandler Holst valgtes til formand.

Den til enhver tid værende danske generalkonsul i Flensborg har bistået uddelingskomiteen i Flensborg med råd og dåd.

NOTER

Side

- 7: *Befolkningstal 1864–1919*: Knud Kretzschmer: Sønderjydske Noter (1936), s. 14 f.
- 9: *De faldne i 1. verdenskrig*: Demuth: Kortfattet Sønderjyllands historie, s. 46.
- 10: *Tabene på hjemmefronten*: Thade Petersen i Højskolebladet 22/4 1927.
- 11: *H. P. Hanssens tale på Folkehjem 17/11 1918*: hans »Grænsespørgsmålet«, s. 76.
- 23: *Borgbjergs artikel*: Social-Demokraten antagelig 24/5 1918 og følgende; Harsløfs angreb: Retsstaten II, nr. 6–7, 6/7 1918, s. 83 f.
- 27: *Eksporttilladelsen*: Ernst Carlsen: Lykkelige Arbejdsaar (1955), s. 19.
- 32: *H. P. Hanssen om de stemmeberettigede*: Rigsdagspartiernes sdj. Udvalg (30/1 1920), s. 505 a.
- 35: *Refusion til Sdj. Fond vedr. krigsfanger*: smstds. (29/10 1919), s. 247 f.
- 48 f.: *Gunnar Fog-Petersens angreb*: smstds. (30/7 1919), s. 57, (4/8 1919), s. 62 f.
- 51 f.: *Vanggaards version af mødet med E. Glückstadt*: se hans Oplevelser, Mennesker, Synspunkter (1945), s. 386, der stiller Glückstadt i et meget uheldigt lys. Men Vanggaards erindringer er skrevet over 20 år efter at mødet afholdtes, og der er også andre fejl i gengivelsen, i al fald må den officielle protokols referat, underskrevet af formanden, ganske underkende Vanggaards fremstilling.
- 89 f.: *Invaliderne*: Rigsdagspartiernes sdj. Udvalg (4/8 1919), s. 63 f. og (10/3 1920), s. 657 f.
- 98: *Bevillingerne*: detaljeret oversigt over fondens bevillinger indtil 1937 findes i Sønderjydske Maanedsskrift XIV, s. 139–50.
- 122: *Jac. Appels alm. optræden*: Julius Clausen: Mennesker på min Vej, s. 142 f.

PERSONFORTEGNELSE

Ikke alle, der underskrev opråbet af 19. dec. 1918 eller stod som anbefalere af det, er medtaget. Almindeligvis er den højeste stilling, som vedkommende opnåede, anført.

- Ahlmann, Nic., nordslesv. politiker, 1809–90, 36.
- Ammundsen, Vald., biskop, 1875–1936, 17, 19.
- Andersen, Carl, statsautoriseret revisor, 1866–1931, 42.
- Andersen, Hans, gårdejer, formand for Landeværnet, f. 1886, 115.
- Andersen, H. N., statsråd, direktør for Ø. K., 1852–1937, 13, 17, 20, 27 f., 40.
- Andersen, Holger, præsident, formand for Grænseforeningen 1943, f. 1890, 55, 63, 102 f., 104, 106, 108, 112, 115 f., 118.
- Andersen, Vald., tegner, 1875–1928, 35, 36.
- Appel, Jacob, højskoleforstander, formand for Den sdj. Fond, 1866–1931, 17, 19, 21, 22, 25 f., 44, 62, 67, 69, 72, 80, 104, 108, 110, 121, 122.
- Asmussen, Frederik, højesteretssagfører, 1842–1919, 21.
- Bache, C. O., stiftamtmand, kammerherre, 1867–1930, 23.
- Ballin, Max, direktør, 1865–1921, 39.
- Bentzon, Viggo, professor, dr. jur., 1861–1937, 19, 60, 67, 70 f., 85, 104, 110.
- Berg, Sigurd, venstrepolitiker, indenrigsminister, 1868–1921, 19, 21.
- Bernild, Holger, redaktør, 1878–1958, 19, 21, 24, 48, 59, 95, 104, 113.
- Berntsen, Klaus, venstrepolitiker, minister, 1844–1927, 19, 21, 24.
- Biilmann Petersen, Gunnar, arkitekt, professor, f. 1897, 120.
- Blad, Andreas, rentier, d. 1928, 56.
- Bock, Fritz, fabrikant, 1851–1923, 115.
- Borgbjerg, F. J., soc. dem. politiker, 1866–1936, 18, 19, 22, 106.
- Bourdeillette, Jean, fransk ambassadør, f. 1901, 104, 106, 116.
- Brandes, Edvard, radikal politiker, minister, 1847–1931, 38.
- Bregninge, Hans Henry, kontorchef, f. 1898, 115.
- Brudenell-Bruce, frue, f. Dreschel, 1887–1959, 77.
- Bruun, Jonas, højesteretssagfører, f. 1911, 42, 115.
- Buntzen, Andreas, redaktør, 1859–1930, 19, 22, 39, 45, 47, 51, 63.
- Carlsen, Ernst, generalkonsul, f. 1875, 13, 27 f., 39, 47, 86.
- Carstens, Axel, tandlæge, 1847–1927, 21.
- Christensen, Chr., gårdejer, Elsmark, 1866–1951, 56.

- Christensen, Hans Jepsen, gårdejer, formand for Sdj. Skoleforening, 1880–1956, 46, 55 f., 58 ff., 67, 86, 89, 96 f., 99, 101, 108, 113, 115, 177.
- Christensen, I. C., venstrepolitiker, minister, 1856–1930, 13 ff., 18, 19, 21, 24 f., 33, 44, 48 f., 66, 85, 104, 106, 110.
- Christensen, L. P., redaktør af Flensborg Avis, 1882–1960, 31.
- Christian X, Konge af Danmark, 1870–1947, 79, 90.
- Christiansen, Julie, frue, 1883–1940, 32.
- Clausen, H. V., magister, 1861–1937, 19, 22, 61, 121.
- Cold, Chr., direktør i D.F.D.S., udenrigsminister, 1863–1934, 40.
- Collin, Jonas, kirurg, 1877–1938, 19, 59, 70, 104, 121.
- Cour, Vilh. la, redaktør, f. 1883, 14, 21.
- Dessau, Benny, direktør for Tuborg, 1868–1937, 22, 31, 59, 93, 104, 110.
- Dumreicher, Carl, bibliotekar, f. 1879, 111.
- Døssing, Thomas, overbibliotekar, gesandt, 1882–1947, 40 f.
- Ehlers, Edvard, professor, 1863–1937, 13 ff., 19, 21, 41, 45, 46, 51, 53, 60 ff., 67 ff., 75, 77, 79, 85, 90 ff., 98, 107, 110, 121, 122.
- Eriksen, Hans, gårdejer, Almsted, 1884–1952, 66.
- Eskesen, Eske, tilsynsfør. med opdragelseshjem, 1863–1958, 76.
- Fink, Holger, borgmester, 1879–1959, 56.
- Fischer, C. C., kaptajn, 1844–1933, 50, 56, 110.
- Frank, Peter, gårdejer, Stollig, 56.
- Frederiksen, Niels, formand for Statens Jordlovsudv., 1874–1951, 19, 60.
- Friderichsen, Julie, frue, 1862–1927, 12.
- Friis, Jacob, gårdejer, 78.
- Fog-Petersen, Gunnar, radikal folketingsmd., redaktør, 1881–1939, 48.
- Glückstadt, Emil, bankdirektør, 1875–1923, 35, 40, 42, 51.
- Gram, Mads, gårdejer, 1876–1952, 64, 67, 70, 73, 77.
- Gram, Richard Severin, højesteretspræsident, 1857–1936, 19.
- Gulmann, Chr., redaktør, 1869–1934, 19, 22, 24, 39, 45, 47, 59 f., 75, 104, 107, 110.
- Gundlach-Petersen, O., arkitekt, f. 1886–1960, 101.
- Hansen, Gotfred, forstander, 1889–1958, 82.
- Hansen, H. C., statsminister, 1906–1960, 104, 116, 119, 124.
- Hansen, H. P., rektor, formand for Grønseforeningen fra 1926, 1867–1942, 19, 21, 41, 59, 72, 80, 90, 104, 108, 110, 112, 121 f.
- Hanssen, H. P., nordslesv. rigsdagsmand 1906–18, 1862–1936, 8 ff., 27, 29, 32, 34, 49, 71, 85, 86, 90, 92.
- Harsløf, Vald. J., dr. med., 1867–1949, 23.
- Haslund, Charlotte, redaktør, f. Brodersen, senere gift v. Osten, 1874–1932, 77.
- Hedtoft, Hans, statsminister, 1903–55, 116.
- Heilbuth, Herman, direktør, 1861–1945, 20, 49.
- Hendriksen, Frederik, xylograf, 1847–1938, 19, 23.

- Henius, Louis, administrator, 1870–1938, 39.
- Hiort-Lorenzen, Frederik, formand for Landsoverskatterådet, 1860–1932, 12, 19, 21, 25, 27, 33 ff., 41, 42, 47, 49, 53, 57 ff., 80, 85, 90, 107, 110, 122.
- Hiort-Lorenzen, Peter, nordsl. politiker, 1793–1845, 86, 100.
- Hiort-Lorenzen, Rudolf, etatsråd, stiftsskriver, 1832–1917, 12, 57, 110.
- Hjelmer, Marie, frue, radikal politiker, M.L., 1869–1937, 18, 20.
- Hoffmann, Kai, forfatter, 1874–1949, 36.
- Holst, Andreas C. M., vinhandler, Flensborg, 1879–1957, 57.
- Hviid, Sylvester, direktør, 1866–1928, 39.
- Iversen, Chr., gårdejer, Avnbøl, 1866–1950, 56.
- Jacobsen, Vagn, direktør for Carlsberg, 1884–1931, 14, 17, 19, 22, 25, 36, 38 ff., 45, 47, 59, 110.
- Jensen, Chr., direktør for Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, 1865–1948, 76.
- Jensen, Jens, overpræsident, 1859–1928, 18, 20.
- Jessen, Jens, redaktør af Flensborg Avis, 1854–1906, 80, 86.
- Jessen, Laurids, rådmand, 1868–1946, 19, 22.
- Jessen, Eiler v., kontorchef, f. 1885, 42.
- Johannsen, Alexandra, bibliotekar, 1864–1927, 41.
- Johannsen, Gustav, nordsl. politiker, 1840–1901, 41, 86.
- Johansen, Vald., grosserer, 1859–1920, 19, 21, 35, 42, 49, 51.
- Jørgensen, J. P., købmand, Haderslev, 31.
- Kjems, Jacob, apoteker, Løgumkloster, 1878–1958, 56.
- Klausen, K. M., soc. dem. politiker, 1852–1924, 23.
- Kloppenborg-Skrumsager, se Skrumsager.
- Koefoed, Michael, generaldirektør, 1867–1940, 35.
- Kongstad, Kristian, maler, bogtrykker, 1867–1929, 36.
- Krieger, A., kabinetssekretær, 1858–1940, 85.
- Kraemer, C., dampskibsrheder, 1874–1942, 39.
- Krüger, Hans Andersen, nordsl. politiker, 1816–1881, 36, 86.
- Krüger, Ingeborg, foregåendes søster, 1819–99, 86.
- Lageri, Chr., typograf, 1876–1951, 56.
- Larsen, Mads, gårdejer, radikal politiker, 1862–1938, 17, 19.
- Lassen, Marie, venstrepolitiker, bladudgiver, 1864–1921, 20, 21, 22, 34, 110.
- Lausten, L. K., faktor, 1874–1958, 57.
- Lausten-Thomsen, amtslæge, 1878–1958, 26, 109.
- Lebeck, Anders, redaktør, 1868–1926, 49.
- Lorenzen, Hans, gårdejer, Ballum, 1862–1956, 56.
- Lorenzen, Hansigne, frue, Ballum, 1870–1952, 93.
- Louw, A. Ch., direktør, kontorchef i Sdj. Fond, 1882–1956, 5, 42, 43, 60, 81, 87, 107, 114 f.
- Mackeprang, M., museumsdirektør, 1869–1959, 20, 109, 121.

- Manthey-Wagner, Johanne, frue, f. 1885, 13, 33, 39, 45, 48, 56, 58, 78, 86, 94, 99, 104, 108, 112, 115, 121.
- Marling, Charles, engl. ambassadør, 1862–1933, 27.
- Marott, Emil, soc.dem. politiker, redaktør, 1856–1940, 50, 97.
- Martensen-Larsen, Frederik, stiftamtmand, 1872–1935, 29.
- Meyling, Mogens, arkitekt, 120.
- Moltesen, Laust, dr. phil., udenrigsminister, 1865–1950, 19, 67, 121.
- Møller, Jørgen, soc.dem. politiker, 1877–1949, 46, 53, 57 ff., 70 f., 113.
- Neergaard, Niels, venstrepolitiker, statsminister, 1854–1936, 17, 20, 34 f., 49, 72, 73, 108.
- Neergaard-Møller, V., generalkonsul, 1881–1932, 69.
- Nellemann, O. S., løjtnant, f. 1878, 32.
- Neurath, Konstantin v., tysk gesandt i Danmark, 1873–1956, 27.
- Nielsen, I. P., soc.dem. politiker, 1873–1952, 55, 57 ff., 63, 95 ff.
- Nielsen, Julius, grosserer, nordslesv. politiker, 1848–1920, 30 f.
- Noack, C.W., biskop, 1885–1960, 68.
- Olsen, Sigvald, bryggeribestyrer, soc.dem. politiker, 1854–1919, 19, 23.
- Ostenfeld, Harald, biskop, 1864–1934, 20, 24, 104.
- Ottosen, Martha, frue, 1866–1928, 19, 121.
- Paulsen, I. C., grosserer, Flensborg, f. 1864, 32.
- Paulsen, Jørgen, museumsdirektør, f. 1909, 116.
- Piper, E., proprietær, konservativ politiker, 1856–1928, 19.
- Refsauge, P. J., domæneforvalter, 1869–1942, 47, 56, 58.
- Ringberg, Ove, bankdirektør, 1883–1922, 50.
- Rode, Ove, radikal politiker, indenrigsminister, 1867–1933, 29.
- Roepstorff, Poul, bankdirektør, f. 1881, 42, 51 f., 84, 112.
- Rubeck, Børge, redaktør, f. 1907, 106.
- Rytter, Svenning, byretspræsident, justitsminister, 1875–1957, 20, 78.
- Schack, Otto Didrik, lensgreve, amtmand, 1882–1949, 10.
- Scherrebeck, Iver, gårdejer, 76.
- Schmidt, Johs., præst, nordslesv. politiker, 1869–1959, 63, 71.
- Schmiegelow, Dagmar, professorinde, 1863–1938, 12, 20, 104.
- Simonsen, Kirsten, frue, Flensborg, 1877–1950, 57.
- Simonsen, Martin, gårdejer, Flovt, 1861–1953, 56.
- Simonsen, Peter, redaktør, Flensborg, 1864–1930, 41, 95.
- Skade, J., oberst, 1860–1928, ??
- Skau, Laurids, nordslesv. politiker, 1817–1864, 86.
- Skau-Petersen, Marie, 1864–1941, 76.
- Skjerbæk, Oluf, overinspektør for børneforsorgen, f. 1885, 80.
- Skrumsager, H. D. Kloppenborg, gårdejer, nordslesv. politiker, 1868–1930, 47, 68, 94, 104.
- Skrumsager-Madsen, Jutta, frue, 1873–1950, 20, 23.
- Slott-Møller, Agnes, kunstmalerinde, 1862–1937, 36.
- Stauning, Th., statsminister, 1873–1942, 102, 109, 111.
- Sthyr, Hans H., grosserer, 1868–1944, 17, 21.

- Strøm, Johan, soc.dem. politiker, socialminister, 1898–1958, 116.
- Svendsen, Aage, departementschef, f. 1880, 102.
- Sørensen, Maren, sygeplejerske, 1882–1957, 75, 77, 92, 98.
- Sørensen, Philip, direktør, 1883–1956, 22, 25, 100, 104, 108, 112, 114, 116, 121.
- Sørensen, Vald., politimester i Flensborg under C.I.S., 1865–1944, 32, 35.
- Thomsen, Sophus, direktør, 31.
- Tonnesen, Hans, præst, 1854–1935, 76.
- Trier, Herman, pædagog, landstingsmand, 1845–1925, 17 f., 20, 72.
- Tscherning, E. A., professor, 1851–1919, 17, 21.
- Utzon-Frank, Einar, billedhugger, 1888–1955, 35, 120.
- Vanggaard, J. S., venstrepolitiker, statsrevisor, 1875–1945, 14, 50, 97, 104, 110.
- Vogelgesang, Georg, tysk advokat, Haderslev, 1880–1954, 59.
- Wamberg, Helge, gesandt, 1888–1959, 5, 22, 47, 102 f., 104, 115.
- Warming, E., professor, 1841–1924, 17.
- Wedell-Neergaard, J., hofjægermester, 1862–1926, 19, 48.
- Wærum, Ejnar, ambassadør, f. 1890, 104.

I serien

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland

er udkommet:

- Nr. 1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. 2,25 kr. (I boghandelen 3,00 kr.).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem tiderne*. 25,00 kr. (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
- Nr. 6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2,00 kr. (4,00).
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. 3,00 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. 2,00 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. Udsolgt.
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. 6,00 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur*. 2. udgave med tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personallhistorie i landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indbundet 7,50 kr. (12,00).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. 3,00 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. 4,00 kr. (6,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. 12,00 kr. (18,00).
- Nr. 16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I udsolgt, II 10,00 kr. (17,00), III 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. 8,00 kr. (14,00).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. 9,00 kr. (16,00).
- Nr. 19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid*. Indbundet 12,00 kr. (21,00).
- Nr. 20. Knud Kretzschmer: *Den sønderjyske fond*. Indbundet 8,00 kr. (13,00).

Serien redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og fhv. forstander Hans Lund, Tanderupgård.

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne hos samfundets kasserer, fuldmægtig Olav Christensen, Christiansfeldtvej 30, Haderslev. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes angivne priser.

I Historisk samfund for Sønderjylland's serie af små, populære levnedsskildringer

er udkommet:

Marie Boesen: *Agnes Smidt* fra Lundsmark. Træk af en livshistorie.
4,00 kr. (6,00).

Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår*. I sønderjysk landbrugs tjeneste.
5,00 kr. (8,00).

Morten Kamphövener: *Skrumsager*. En sønderjysk fører. 5,00 kr. (8,00).

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne ved henvendelse til foreningens ekspedition: Christiansfeldvej 30, Haderslev. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes angivne priser.

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver tidsskriftet *Sønderjyske Årbøger*, der udsendes to gange om året og leveres til samfundets medlemmer for medlemskontingentet kr. 10,00 årligt.

Henvendelse om medlemskab til ekspeditionen, Christiansfeldvej 30, Haderslev.

Historisk samfund for Sønderjylland

udsender desuden *Sønderjysk Månedsskrift* i tolv hefter om året. Abonnementsprisen er 14,00 kr.

Det bestilles i månedsskriftets ekspedition: Brorsonsvej 37, Tønder.